

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
МАҚАН ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫ

С.А. Сейлханова

ТРАНСҰЛТТЫҚ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚҚА
ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ
Монография

Алматы, 2024

УДК 341
ББК 67.412
С 31

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының Ғылыми кеңесімен басып шығаруға ұсынылды

Рецензенттер:

Ділбарханова Ж.Р. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары з.ғ.д., профессор, полиция полковнигі

Әкімжанов Т.К. – «Тұран» университеті жанындағы құқық ҒЗИ директоры з.ғ.д., профессор, отставкадағы әділет полковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ еңбек сіңірген қызметкері, Қазақстан Республикасы Білім беру ісінің құрметті қызметкері

С31 Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың халықаралық-құқықтық тетіктері /С.А. Сейлханова. – Алматы: Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗЖРБЖҰБ, 2024. – 180 с.

ISBN 978-601-360-148-9

Монографияда трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың негізгі халықаралық-құқықтық аспектілері, халықаралық және өңірлік деңгейлердегі трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрес саласындағы мемлекеттердің ынтымақтастығы, трансұлттық қылмыстылыққа қарсы өзара іс-қимыл және күрес мәселелері бойынша мемлекеттердің институционалдық және конвенциялық өзара іс-қимылының нысандары баяндалған.

Жұмыс оқырмандардың кең ауқымына, заңгер ғалымдарға, оқытушыларға, практикалық қызметкерлерге, сондай-ақ құқық қорғау органдарының оқу орындарының білім алушыларына арналған.

УДК 341
ББК 67.412

ISBN 978-601-360-148-9

© Қазақстан Республикасы
ІІМ М. Есболатов атындағы
Алматы академиясы, 2024

Белгілер мен қысқартулар

Бұл монографияда келесі белгілер мен қысқартулар қолданылады:

ТҰҚ – Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық

БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы

Интерпол – Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы

ТМД – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы

ҚК – Қылмыстық кодекс

ҚПК – Қылмыстық-процестік кодекс

ҚАК – Қылмыстық-атқару кодексі

ҚР – Қазақстан Республикасы

РФ – Ресей Федерациясы

ҚР – Қырғыз Республикасы

ТҚ – Трансұлттық қылмыстылық

ҚКС – Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы

ТҰҚҚ – Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық құралымдар

ҰҚТ – Ұйымдасқан қылмыстық топ

ІМ – Ішкі істер министрлігі

ҚҚОХЫ – Құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастығы

Кіріспе

Ұйымдасқан қылмыстылықтың айтарлықтай өсуі және оның мемлекеттердің қауіпсіздігі мен тұрақтылығына қатер төндіретін экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа салаларға кері әсер ету деңгейі бүкіл әлемдік қоғамдастықты алаңдатып отыр. Сонымен бірге ұйымдасқан қылмыстылық сапалы жаңа деңгейге көтерілуде, бұл мемлекеттерден оған қарсы тұрудың неғұрлым озық стратегиясын әзірлеуді талап ететіні сөзсіз. Қазіргі уақытта қылмыстылыққа ешқандай кедергілер жоқ, ал аумақтық шекаралардың «ашықтығы» және еркін жүріп-тұру мүмкіндігі ұйымдасқан қылмыстық топтарға өз қызметін мемлекеттердің ұлттық шекарасынан тыс жерлерде де жүзеге асыруға мүмкіндік беретінін ескермеу мүмкін емес.

Қазіргі жағдайда трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа халықаралық қарсы іс-қимыл барған сайын өзекті бола түсуде, өйткені қарастырылып отырған қылмыстық әрекет: біріншіден, тұтастай алғанда бүкіл адамзаттың қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге бағытталған және атап айтқанда кез келген біртұтас мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына қиратушы әсер келтіретін жаңа нақты күш болып табылады. Екіншіден, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық (бұдан әрі – ТҰҚ) күрделі мәселелердің бірі болып табылады, өйткені әртүрлі факторлардың әсерінен қылмыстылықтың қазіргі және бұрын белгісіз трансұлттық түрлерінің жергілікті ауқымы мен қауіп дәрежесін бағалау, сондай-ақ кез келген мемлекет үшін елеулі салдарын криминологиялық болжау мүмкін емес. Үшіншіден, ТҰҚ-тың айтарлықтай өзгерген сапалық белгілері құқық қорғау органдарының қызметіне айтарлықтай кедергілер туғызады. Бұл ТҰҚ-тың бірігуі және жаңа трансұлттық одақтардың құрылуы аясында мемлекеттік билік органдары мен басшылық өкілдерін параға сатып алумен, сондай-ақ ТҰҚ тарапынан бірқатар қылмыстық

салаларға, соның ішінде жаһандық компьютерлік желілерді пайдалану арқылы бақылаудың күшеюіне байланысты болып отыр. Төртіншіден, ТМД елдерінің әлемдік қоғамдастыққа интеграциялану процестері жалғасуда, бұл ТҰҚ-тың таралуына теріс әсер етеді, оның қылмыстық әрекеттерін көптеген арнайы және бұрын белгісіз қасиеттермен қамтамасыз етеді, бұл нақты мемлекеттердің шекарасынан асатын трансұлттық сипаттағы бірқатар қылмыстарды тергеуде айтарлықтай қиындықтар туғызады. Бұл қиындықтар, сондай-ақ ТҰҚ қызметі мен оның қылмыстық көріністері мемлекеттердің заңдарында әртүрлі қылмыстық-құқықтық бағаларға ие болуымен байланысты, сондықтан бұл жағдайда аталған қылмыстық құбылысқа қарсы тұрудың бірыңғай халықаралық-құқықтық тетіктерінің жоқтығы қисынды.

Осы жағдайларға байланысты соңғы онжылдықтарда қылмыстылыққа қарсы күресте халықаралық ынтымақтастық деңгейінде әртүрлі мемлекеттердің полиция құрылымдары арасындағы өзара іс-қимылдың ұлғаюы мен нығаюы байқалды. Бұл өзара іс-қимыл тек шет мемлекеттердің құқық қорғау органдары арасында ғана емес, сонымен қатар халықаралық ұйымдар шеңберінде, сондай-ақ жекелеген құқық қорғау органдарының аймақтық деңгейінде ынтымақтастық түрінде жүзеге асырылады. Бұл жағдай ТҰҚ өзінің қылмыстық көріністерінің ауқымын үнемі кеңейтуге ұмтылуымен және сот төрелігінен жалтару әрекеттерімен, қылмыс жасаудың қазіргі заманғы технологиялық және кейде күрделі әдістерін қолданумен қылмыстық әрекеттерді одан әрі жасау үшін, заңсыз жолмен алынған қаражатты жылыстату әрекеттерімен байланысты объективті құрамның бар екендігін көрсетеді.

Осы жағдайларға байланысты ұлттық құқық қорғау органдарының ТҰҚ-тың қылмыстық көріністеріне қарсы тұрудың барынша тиімді мүмкіндіктерін, ұтымды жолдарын, құралдары мен әдістерін іздеуде бірлесіп жұмыс істеуге

ұмтылысы мен мүддесі мемлекеттерден қазіргі заманғы трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтарға қарсы тұрудың жаңа тиімді тетіктерін іздеуді талап етеді. Белгіленген міндеттер контекстінде құқық қолдану тәжірибесінің және құқық қолдану саласындағы мемлекеттер арасындағы халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырудың заңнамалық нормаларының белгілі бір саны бар.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі Құқықтық саясат тұжырымдамасында «... Осыған орай ұлттық заңнаманың елеулі құрамдас бөлігі Қазақстан Республикасының халықаралық-құқықтық міндеттемелерінің ықпалымен одан әрі де қалыптастырылатын болады. Осыған байланысты интеграциялық бірлестіктер шеңберінде халықаралық-құқықтық құжаттар мен шешімдер дайындау процестерінде ұлттық мүдделерді қорғау сапасын, сондай-ақ мұндай міндеттемелерді ұлттық заңнама деңгейінде имплементациялаудың сапалы құрамдасын арттыруға бағытталған шаралар қабылдау маңызды» екені қисынды [1]. Жаһандану жағдайында мемлекет қызметінің сыртқы саяси және сыртқы экономикалық салаларында ұлттық деңгейде құқықтық қамтамасыз ету мәселелерін шешу халықаралық ынтымақтастықтың, оның ішінде трансұлттық белгілері бар қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсетудің маңыздылығын көрсетеді. Барлық салада жүріп жатқан интеграциялық үдерістер ұлттық деңгейде халықаралық стандарттар мен тетіктерді қолдану негізіндегі мемлекеттік бастамаларды қолдау қажеттілігін соған сай түрде арттыратыны сөзсіз.

ТҰҚ-тың пайда болған жаңа нысандары криминалистік сипаттамалардың біртұтас стандартты үлгісін әзірлеуді оны құрайтын нақты құрылымдық элементтерді анықтаумен қиындатады. Қылмыстардың криминалистикалық сипаттамаларының (бұдан әрі – ҚКС) элементтері жаңа пайда болған қылмыс түрлеріне тікелей тәуелді

болғандықтан, бұл ТҰҚ-ты ашуға және тергеуге қатысты бірқатар мәселелер бойынша зерттеу объектісін дұрыс білуге және шешуге ықпал ететін бірыңғай кешенді тәсілді әзірлеуді талап етеді.

ТҰҚ-тың қолданыстағы терминологиялық тұжырымдамаларына қарамастан, олардың бірқатары егжей-тегжейлі және нақтылауды қажет етеді, өйткені олар бүгінгі күнге дейін даулы болып отыр және өзіндік интерпретацияны қажет етеді. Жоғарыда айтылғандардың негізінде және қазіргі кезеңдегі трансұлттық қылмыстардың қоғамдық қауіптілік дәрежесін ескере отырып, ТҰҚ-тың қылмыстық әрекеттерін ашу және тергеу процесінде айтарлықтай қиындықтар туындауда, ТҰҚ-тың қылмыстық әрекеттерін ашу және тергеу процесінде айтарлықтай қиындықтар бар, сонымен қатар көтерілген мәселелердің жеткіліксіз ғылыми өңделуімен байланысты. Бұл ретте, тұтастай алғанда және ТМД елдерінде ТҰҚ-қа қарсы іс-қимыл бойынша құқық қорғау органдары әзірлеген шаралардың деңгейі мен тиімділігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік беретін бірқатар мәселелерді теориялық, ұйымдастырушылық және құқықтық тұрғыдан шешу қисынды.

Халықаралық қылмыстық әрекетті жан-жақты зерделеу негізінде ТҰҚ-тың жекелеген көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы теориялық негізделген ережелерді әзірлеу, сондай-ақ трансұлттық қылмыстар бойынша өзара құқықтық көмек көрсетуде құқық қорғау органдарының өзара әрекеттесу мәселелері трансұлттық қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы басым бағыттар болып қала береді.

Монографияда озық халықаралық-құқықтық тетіктер мен құралдарды пайдалана отырып, ТҰҚ-қа оңтайлы қарсы іс-қимылға ықпал ететін құқық қолдану тәжірибесінің шешу жолдары көрсетілген:

– ТҰҚ-тың, оның ішінде трансшекаралық қылмыстылықтың құқықтық табиғатын және оның ТМД елдеріндегі көріністерінің ерекшеліктерін зерттеу;

– қазіргі кезеңде және әлеуметтік процестерді цифрландыру мен ақпараттандырудан туындаған жағдайларда ТҰҚ жасайтын қылмыстық әрекеттің негізгі бағыттарын зерделеу;

– қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы шет мемлекеттердің құқық қорғау органдары арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың теориялық және құқықтық негіздерін одан әрі жетілдіру;

– трансұлттық қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың бірыңғай халықаралық-құқықтық стратегиясын әзірлеу;

– бірлескен әскери-штабтық оқу-жаттығуларды жүргізуде және жәрдемдесуде құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастығы шеңберінде олардың құқықтық мазмұнын айқындай отырып, тактикалық-ұйымдастырушылық шараларды және қажетті шарттылықты белгілей отырып, қылмыстылыққа қарсы күресте мемлекеттердің аймақтық ынтымақтастығына көмек көрсету;

– халықаралық полиция ынтымақтастығының ұйымдастырушылық-құқықтық және ақпараттық аспектілері шеңберінде мемлекеттердің көзқарастарын нығайту.

Кешенді монографиялық зерттеу ТҰҚ тергеу әдістерін үздіксіз дамыту шеңберінде ғана емес, сонымен қатар ТМД елдеріндегі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалауға сәйкес, оның ішінде қылмыстық істерге байланысты құқықтық көмек көрсету бойынша халықаралық ынтымақтастық саласындағы соңғы өзгерістерді ескере отырып жүргізілді.

Монографияда ТҰҚ түсінігіне халықаралық көзқарастар және оның сипаттамалары қарастырылады, соның негізінде осы әлеуметтік-құқықтық құбылыстың авторлық тұжырымы әзірленді және оны қылмыстық құрылымдардың басқа түрлерінен ажырату үшін оның негізгі

белгілерін анықтауға мүмкіндік беретін бірқатар белгілер белгіленді.

Зерттеудің құрылымдық сипаты ТҰҚ жіктелуін тұжырымдауға мүмкіндік берді, оның негізінде бүгінгі күннің шындығына сәйкес келетін трансұлттық қылмыстылықпен күресудің барабар институционалдық және конвенциялық шаралары ұсынылды.

Көбінесе бірін-бірі толықтыратын немесе алмастыратын ұғымдарды ажыратуға әрекет жасалды, мысалы: трансұлттық қылмыстылық, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық, трансұлттық қылмыстар, халықаралық қылмыстар, халықаралық сипаттағы қылмыстар, конвенциялық қылмыстар және шетелдік қылмыстар. Осы қылмыстылықтың ең сипатты белгілерін анықтауды ескере отырып, ТМД елдеріне тән бірқатар аса қауіпті трансұлттық қылмыс түрлерінің таралуының себептік кешені айқындалды.

Қазіргі кезеңде ТҰҚ-ты жасайтын қылмыстық әрекеттің негізгі бағыттары мен олардың даму тенденцияларына егжей-тегжейлі талдау берілген. Трансұлттық қылмыстылықтың таралуына ықпал ететін латенттіліктің жоғары дәрежесі мен негізгі жағдайларын, сондай-ақ кінәлілерді және олардың заңсыз қылмыстық әрекеттерін анықтау мен жауапкершілікке тартуды қиындататын факторларды ескере отырып, осы процеске үкіметтік емес ұйымдарды тарта отырып, қылмыстылыққа қарсы күресте мемлекеттер арасындағы мемлекетаралық ынтымақтастықтың қажеттілігін негіздейді.

Халықаралық ұйымдардың қызметі процесінде, оның ішінде БҰҰ-ның қылмыстылықтың алдын алу және құқық бұзушылармен күресу жөніндегі конгресстерінде қабылданған халықаралық стандарттар мен ұсынымдар трансұлттық қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қатынастарды біріктіруге және жалпы халықаралық-құқықтық тетіктерді әзірлеуге мемлекеттердің жалпы

мүддесін көрсетеді. Мысалы, БҰҰ мен ЭКОСОС (Экономикалық және әлеуметтік кеңес) Бас Ассамблеясының қарарлары БҰҰ-ның негізгі құрылымдары ретінде дүниежүзілік қоғамдастық құқықтық жүйеге немесе ұлттық заңнаманың ерекшеліктеріне қарамастан құқықты қолданудың халықаралық стандарттары мен тетіктері ретінде қабылданатын олардың қызметіне жаһандық сипат берді.

Айта кету керек, халықаралық-құқықтық тетіктер мен стандарттарды қалыптастыру мен дамыту адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеу қағидатына сәйкес халықаралық және аймақтық ұйымдармен жүзеге асырылады. Бұл сала кез келген халықаралық қызметке, соның ішінде қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріне де қатысты. Осыған байланысты бұл қағидат мемлекетаралық ынтымақтастықтың негізгі қағидаттарының бірі ретінде орнықты.

Халықаралық ынтымақтастықты және мемлекеттер арасындағы өзара іс-қимылды жүзеге асырудың қолданыстағы құралдары «құқықтық көмек», «құқықтық халықаралық ынтымақтастық», «өзара құқықтық көмек көрсету», «мемлекетаралық өзара іс-қимыл» және т.б. сияқты халықаралық құқықтық институттардың орны мен құқықтық мәні туралы позицияларды егжей-тегжейлі көрсетуге және талқылауға мүмкіндік берді. Бұл теориялық ережелерді ашу мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың нақты бағыттары мен негіздерін ескеруге мүмкіндік береді.

ТМД елдеріндегі қылмыстық істер, оның ішінде трансшекаралық қылмыстылықтар бойынша өзара құқықтық көмек көрсету тәртібінің проблемалары халықаралық ынтымақтастықтың маңызды бағыты болып қалуда. ТҰҚ-қа қарсы іс-қимылдағы халықаралық полиция ынтымақтастығы ерекшеліктерін талдау осы қызметтің проблемалық аспектілерін анықтауға мүмкіндік берді, соған сәйкес мемлекеттердің құқық қорғау органдары арасындағы

ынтымақтастық жағдайында оларды шешудің кейбір бағыттары ұсынылды.

Көптеген халықаралық құжаттарда белгіленген мемлекеттердің міндеттемелері құқық қорғау қызметінің нормативтік мазмұны мен тәртібін нақтылауға бағытталған. Осыған байланысты институционалдық деңгейде ынтымақтастықты дамыту халықаралық-құқықтық тетіктер мен стандарттарды, соның ішінде қылмыстылыққа қарсы халықаралық-құқықтық күрес бойынша негіздерді құрайды. Айта кету керек, БҰҰ немесе басқа мамандандырылған мекемелердің құжаттары оларды дұрыс қолданудың үлгісін анықтамайды, тек белгілі бір ұсыныстарды орындау қажеттілігін көрсетеді. Дегенмен, Қазақстан Республикасының Конституциясында мемлекет ратификациялаған халықаралық шарттың басымдығы туралы норма қарастырылған. Осыған байланысты, көптеген халықаралық актілер мен шарттарда белгіленген халықаралық стандарттар мен тетіктер міндетті императивті нормаларға ие болып, заңнамалық және құқық қолдану қызметінің ұлттық жүйесін құрайды.

Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық – бұл ұлттық шекараны кесіп өтумен де, онсыз да жоғары табыс алуға бағытталған қылмыстық әрекеттің заманауи жүйесін көрсететін, заңсыз әрекеттердің салдары әртүрлі мемлекеттердің мүдделеріне айтарлықтай әсер ететін, сондай-ақ мемлекетаралық негізде қылмыстардың әртүрлі ауқымын қосатын және белгілі бір мемлекеттің көптеген салаларындағы (заң шығару, әлеуметтік-экономикалық, саяси салаларда, сондай-ақ құқық қорғау қызметінде) елеулі кемшіліктер мен айырмашылықтарға тез бейімделетін кәсіби мамандандырылған қылмыстың жаңа жоғары дәрежеде ұйымдасқан түрі.

Қылмыстық әрекеттің және трансұлттық қылмыстық топтардың әрекетінің бағыттарына сәйкес ТҰҚ жіктеуінің үш деңгейлі дәрежесі бөлінеді:

Бірінші деңгей – қылмыстық іс-әрекеттің мазмұны мен сипаты бойынша келесі топтарды бөліп көрсетуге болады: бірінші топ – халықаралық сипаттағы трансұлттық қылмыстар; екінші топ – экономикалық сипаттағы трансұлттық қылмыстар; үшінші топ – «шетел элементтері» бар трансұлттық қылмыстар; төртінші топ – трансұлттық белгілері бар ҰҚТ-дың жалпы қылмыстары.

Екінші деңгей – аталған төрт қылмыс тобының әрқайсысына кіретін негізгі қызмет түрлері бойынша. Сонымен қатар, екінші топты мынадай кіші топтарға жіктеуге болады: 1) сыртқы экономикалық қызмет саласындағы трансұлттық экономикалық қылмыстылық; 2) заңсыз кәсіпкерлік саласындағы тауарлар мен қызмет көрсетулер айналымына байланысты қылмыстық әрекет; 3) тыйым салынған тауарлар мен қызметтердің заңсыз айналымымен байланысты трансұлттық қылмыстар; 4) қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату). Кіші топтардың ұсынылып отырған жіктелуін одан әрі түрлерге бөлу керек. Төртінші топқа кіретін ұйымдасқан топтардың жалпы қылмыстарына адамның өміріне, денсаулығына, жеке бас бостандығына, кәмелетке толмағандардың мүдделеріне қол сұғатын, ақпараттық технологиялардың қауіпсіздігіне қарсы дәстүрлі қылмыстар және пайдакүнемдік мақсатпен жасалған мүліктік қылмыстар жатады.

Үшінші деңгей – трансұлттық қылмыстарды жасауға әсер ететін ең маңызды сипаттамалық белгілер бойынша. Мысалы, 1. ұйымдасқан қылмыстылықтың субъектісіне қарай: а) қылмыстық корпорациялардың қатысуымен; б) қылмыстық-мемлекеттік ұйымның қатысуымен; в) қылмыстық топтың қатысуымен; 2. жасалған трансұлттық қылмыстарды қамту дәрежесіне қарай: арнаулы мамандық, кешенді (өзара байланысты бірқатар қылмыстарды қамтитын) немесе әртүрлі салалардағы қылмыстық әрекеттердің тармақталған жүйесі; 3. аумақтық ерекшелігіне

қарай (мысалы, ол бір немесе екі басқа мемлекеттің немесе бірқатар шет мемлекеттердің аумағын қамтиды); 4. байланыстарға қарай: а) халықаралық ұйымдасқан қылмыспен; б) басқа мемлекеттердің мемлекеттік органдарының сыбайлас жемқорлықты пайдалануымен; 5. қылмыстық әрекеттің мотивациясы мен мақсатына қарай: а) пайдакүнемдік сипат; б) саяси; в) идеологиялық; г) діни; д) аралас мотивация. Жоғарыда келтірілген жіктеудің үшінші деңгейі криминалистикалық ұстанымдарға негізделген. Бұл трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықты анықтауға, ашуға және тергеуге қатысты мәселелерді уақтылы шешуге үлкен әсер ететін шекараны анықтаудың ұсынылған критерийі болып табылады.

ТҰҚҚ криминалистикалық сипаттамаларының элементтерін анықтау кезінде тұтастай ҰҚТ-дың бар криминалистік сипаттамаларына сүйену керек. Сонымен, ТҰҚҚ криминалистикалық сипаттамаларының элементтеріне мыналар жатады: а) ТҰҚ-тың әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы; б) ТҰҚ түрі (үлгісі); в) ТҰҚҚ шеңберіндегі психологиялық және эмоционалдық құрамдас (басқарушылық, ұйымдастырушылық қолдау және атқарушы деңгейлердегі эмоционалдық байланыстың негізін қоса алғанда); г) қылмыстық пирамида буындарының сапалық және сандық құрамын қоса алғанда, ТҰҚҚ құрылымы мен қызмет ету ерекшеліктері; д) ТҰҚ қылмыстық әрекеттердің негізгі саласы, ауқымы және таралу аумағы; е) шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарымен ТҰҚҚ-ға қарсы іс-қимылдың және рұқсат етілмеген бақылаудан жалтарудың ерекшеліктері.

ТҰҚҚ диапазоны айтарлықтай әртүрлі және, ең алдымен, криминалистикалық тәсілдер негізінде ерекшеленуі мүмкін: үлгі бойынша; нысаны бойынша; сапалық және сандық белгілері бойынша; жалпы қылмыстық әрекеттің мотивациясы мен бағыттары бойынша; қамту аймағы бойынша (географиялық компонент); ұйымдық құрылым мен

басқарудың ерекшеліктері бойынша; қылмыстық әрекеттің механизмі мен тактикасы бойынша; олардың қылмыстық әрекеттері кең таралған шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарына қарсы іс-қимыл ерекшеліктері бойынша; басқа ТҰҚ-мен жанжалды жағдайларды шешу әдістері бойынша; эмоционалдық байланыстың дәрежесі мен түрі бойынша (кландық, этникалық, отбасылық, достық және т.б.).

Ынтымақтастық және қызметті құқықтық реттеу саласында негізгі ұғымдық аппарат айқындалады: біріншіден, қылмыстық-құқықтық саладағы «халықаралық ынтымақтастық» – «құқықтық көмекке» қарағанда кеңірек ұғым және олар бір тәртіптегі құбылыстың мәнін білдіреді. Сонымен қатар, «құқықтық көмек» де соңғысының ажырамас элементі болып табылады. Екіншіден, «халықаралық ынтымақтастық» – қылмыстық істер бойынша заң көмегі институтымен салыстырғанда көп қырлы ұғым болып табылады, өйткені ол халықаралық шарттардың (мемлекетаралық, үкіметаралық, ведомствоаралық) нормаларына сәйкес қана емес, сонымен қатар, ТҰҚ-қа қарсы іс-қимылдың басқа субъектілерінің (сот, атқарушы және өзге де билік органдары, заңды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер) бірігуін тудыратын саяси-құқықтық нормалар негізінде жүзеге асырылады. Үшіншіден, қазіргі зерттеулер заң көмегін реттейтін нормаларға екіұшты көзқарас туралы пікірлерді растайды. Бұл жағдайда біржақты көзқарас болуы мүмкін емес болғандықтан, заң көмегі институтын реттейтін нормативтік-құқықтық актілерде әртүрлі құқық салаларына қатысты нормалар бар болғандықтан, біз кешенді білімді көрсететін материалдық, процесстік, тіпті коллизиялық нормалар туралы айтып отырмыз. Төртіншіден, қарастырылып отырған институттар үшін ортақ нәрсе – олардың әрекет ету нысаны мен әдістері бойынша олардың іс-әрекеті, оларды жүзеге асыруда қолданылатын нақты құқықтық құрылымдарға қарамастан, негізінен, біркелкі, бірақ жалпы алғанда, өзара әрекеттестік қағидасына

негізделген. Бұл ретте, құқықтық көмек көрсету тұжырымдамасына көзқарастардың сәл өзгешелігіне қарамастан, ынтымақтастықтың орталық буыны осындай өзара іс-қимыл процесінің өзін нормативтік бекіту болып табылатынын ескеру қажет. Осы жағдайға байланысты ынтымақтастық әртүрлі деңгейде және көпқырлы салаларда жүзеге асырылады.

ТМД шеңберінде қылмыстық істер бойынша заң көмегін жүзеге асыру тетігіне келесі жағдайлар әсер етеді немесе әсер етуі мүмкін: 1) нормативтік актілерде бір жағынан халықаралық ынтымақтастық мүмкіндіктерін кеңейтетін, ал екінші жағынан оларды орындаудан бас тартуға негіз болатын, сұрау салынатын мемлекет жүзеге асыра алатын заң көмегінің, соның ішінде процессуалдық әрекеттердің барлық көлемі анықталмаған. Мысалы, субъективті мән-жайларға мыналар жатады: а) саяси қақтығыс, б) нормалардың мазмұнын сөзбе-сөз түсіндіру негізінде (мысалы, ҚР ҚПК-нің 569-бабында сұрау салуды орындаудан бас тарту жағдайлары қарастырылған), өтінішті өз қалауыңыз бойынша орындауға мүмкіндік береді. Объективті мән-жайларға мыналар жатады: а) Ұлттық заңнаманың процессуалдық әрекеттерінің атаулары бойынша ерекшелейтін белгілеріне және басқа шет мемлекеттердің қылмыстық-процессуалдық ережелеріне сәйкес олардың мағыналық жүктемесінің айырмашылығына байланысты, бұл ретте заң көмегінің түрлері шартында көрсетілгеннен тыс жүргізілетін іс-шаралардың тізімін кеңейту айтарлықтай қиын.

Кейбір тергеу әрекеттерінің басқа мемлекеттердің іс жүргізу заңнамасында көзделмегені белгілі бір іс жүргізу әрекеттерін уақтылы орындауға ықпал етпейді. Тінту, алу, мемлекеттен тыс жерде орналасқан адамдардан қашықтан жауап алу сияқты тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде кейбір процессуалдық аспектілердің әлі де шешілмей қалуы процесті қиындатады. Маңызды мәселе – конвенцияларда

немесе шарттарда қарастырылған және белгілі бір нақты мемлекеттердің аумағына ғана таралатын іс жүргізу әрекеттерінің түрлерін қолдану. Қазақстан Республикасы ҚПК-нің нормаларында шешуді талап ететін олқылықтар бар, атап айтқанда: біріншіден, ұлттық қылмыстық-процестік кодекстің нормалары ТҰҚ-пен күресуге қатысты халықаралық шарттар мен конвенцияларда көзделген қолданыстағы ережелер мен қағидалар негізінде толықтырылуы және нақтылануы тиіс; екіншіден, жаһандық тенденциялар мен қол қойылған және ратификацияланған халықаралық шарттардың мазмұнына сүйене отырып, ұлттық қылмыстық процестің қазіргі ерекшеліктеріне қарамастан жекелеген елдердің (соның ішінде ТМД) қылмыстық іс жүргізу заңнамасындағы нормаларды қайта қарау қажет. Оны реттеудің пәні әлемдік тәжірибеде және өзара әрекеттесу қағидаты негізінде жүзеге асырылатын мемлекеттердің көпшілігінде көзделген жекелеген тергеу (процессуалдық) әрекеттерінің «Қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастық» бөлімін қамтитындай кеңейтілуге тиіс. Қазақстан Республикасы ҚПК-нің нормаларында шет мемлекеттің аумағында жүзеге асырылатын, Конституциямен қорғалатын және кепілдік берілген адам құқықтарының жалпыға танылған салаларына тікелей әсер ететін кейбір тергеу әрекеттерін жүргізудің іс жүргізу тәртібі мен шарттарын көздейтін ережелерді нақты заңмен бекіту қажет.

Интерполдың ТҰҚ-қа қарсы іс-қимылдағы онтайлы жұмыс істеуі үшін келесі маңызды міндеттерді шешу қажет: а) жедел ақпарат алмасуға болатын тараптар шеңберін кеңейту мәселелері; б) ақпарат алмасу үшін қолданыстағы желілердің қызметін одан әрі жетілдіру, сондай-ақ оған басқа да халықаралық институционалдық құралдарды тарту қажеттілігі; в) ұлттық деңгейде қолданыстағы заңнамалық актілер мен қабылданған халықаралық міндеттемелер мен халықаралық стандарттар арасындағы қайшылықтарды жою;

г) Интерпол сияқты ақпараттық есеп беру жүйесі арқылы құқық қорғау органдарының қызметкерлері алған құпия ақпаратты жария еткені үшін жауапкершілікті қамтамасыз ету; д) қызметтің осы саласын қаржыландыру мәселелерін шешу.

Интерпол қызметі шеңберінде жекелеген процессуалдық қызметті жүзеге асыру тәжірибесі трансұлттық сипаттағы қылмыстық істерді тергеу саласында арнайы құзыреттерді қамтамасыз ететін, ақпаратты іздеу мен өңдеуде техникалық дағдыларды сіңірген, халықаралық қылмыстық құқық негіздерін және мемлекеттердің құқық қорғау құрылымдарының өзара әрекеттесу механизмін, жалпы оның әртүрлі салаларында да, атап айтқанда, олардың мамандануы бойынша да ТҰҚ қызметінің әдістері мен нысандарын білетін, адамдарды іздеуде тиімді өзара іс-қимыл үшін қажетті жедел-ізвестіру құралдарын меңгерген және білетін мамандандырылған кәсіби кадрларды дайындау қажеттілігін көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлық құрамдастарының болуы жағдайында ТҰҚ-пен күресудің маңызды аспектісі қылмыстық сот төрелігі жүйесін қорғауды қамтамасыз ету болып табылады, ол мемлекетаралық деңгейде ТҰҚ-қа қатысты сыбайлас жемқорлық істерін тергеуге қатысатын арнайы бөлімшелерді құру сияқты шараларды қабылдауды талап етеді; екіншіден, қылмыстық сот ісін жүргізу саласында жаза тағайындаудың белгілі бір режимін белгілеу кезінде жеткілікті нақты және өзгермейтін нұсқауларға негізделуі керек; үшіншіден, мүмкіндігінше дәлелдемелерді жинаудың баламалы әдістерін (мысалы, электронды бақылау, физикалық бақылау және т.б.) қолдануға ұмтылу қажет; төртіншіден, ТҰҚ-қа қатысты қылмыстық іс бойынша сот талқылауын оның қатысушыларын қорғаудың неғұрлым тиімді жүйесі ұйымдастырылуы мүмкін жерлерде жүргізу; бесіншіден, халықаралық деңгейде куәларды мемлекеттік қорғауды нақты қамтамасыз ету; алтыншыдан, куәлар, ал

кейбір жағдайларда судьялар мен алқабилер сияқты санаттағы тұлғаларды жаңа жерге көшіру үшін қаржыландыру тетігі мен ауыртпалығына қатысты даулы мәселелерді шешу.

Бұл монографияда автор халықаралық құқықтық тетіктер мен стандарттар негіздерін пайдалана отырып, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттер арасындағы халықаралық ынтымақтастықты тиімді жүзеге асырудың нақты бағыттарын ұсынады.

1. ТРАНСҰЛТТЫҚ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ ҚАЗІРГІ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

1.1. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың түсінігі, негізгі белгілері және жіктелуі

Бүкіл әлемде адамзат қоғамының көптеген салаларында болып жатқан интеграциялық процестер тек жағымды сипатта ғана емес, сонымен бірге бірқатар жағымсыз салдарлармен де қатар жүреді [2, 171 б.], оның ішінде қылмыстық салада, жалпы қылмыстылыққа әсер ететін, трансұлттық сипатқа ие [3, б. 112]. Интеграциялық процестер мен олардың қылмыстылыққа әсерін зерттеуде Б.Б. Исабеков: «...құрылымы мен мазмұны қылмыстылыққа қарсы күресте халықаралық ынтымақтастыққа қатысатын субъектілер қызметінің басым бағыттарын анықтайтын қылмысты интернационалдандыру» [4, 3 б.].

Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл мәселелері ТМД елдеріндегі көптеген зерттеуші ғалымдардың назарын аударғаны қисынды. Халықаралық, ұйымдасқан, оның ішінде трансұлттық қылмыстылықты зерттеуге қомақты үлес мынандай ғалымдардың ғылыми еңбектерінің арқасында қосылды: К.А. Исаева, Е. Алауханов, Т.К. Акимжанов, Ю.А. Воронин, К.К. Горяинов, А.И. Гуров, А.И. Долгова, Н.Ф. Кузнецова, Г.И. Забрянский, И.И. Басецкий, А.П. Исиченко, И.И. Лукашук, В.В. Меркушин, А.В. Наумов, В.В. Лунеев, В.А. Номоконов, Ю.В. Трунцевский, Н.К. Сарыбаев, М.Х. Абисатов, В.И. Шульга және т.б.

Соңғы жылдары бұл мәселелер мынадай авторлардың диссертациялық зерттеулерінде қарастырылды: И.Н. Баранник, Г.М. Геворгян, И.В. Годунов, А.Л. Репецкая, В.О. Бояринова, А.М. Иванов, Г.Ф. Маслов, Ю.Б. Мельников,

В.С. Овчинский, Д.А. Пономарев, О.В. Танкевич, Ю.А. Решетов, Г.М. Тамбовцева, В.Я. Яценко, В.А. Яценко және т.б.

ТҰҚ-тың жекелеген түрлері (есірткі саудасы, адам саудасы, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру, жалған ақша жасау және т.б.) келесі ғалымдардың жұмыстарында жете қарастырылды: А. Салиевтың, Н.Э. Абдукаримваның, К.Н. Алешинның, А.М. Аттаевтың, М.Ю. Буряк, Э.Г. Гасановтың, Т.А. Сайфуйдиновтың, О.А. Евланованың, Л.Д. Ерохинаның, В.В. Ефименко, В.В. Жалыбинның, А.Л. Зеличенко, Д.П. Ищенко, Ю.А. Кашубаның, А.В. Корниловтың, В.Н. Курченко, А.В. Литвиновтың, А.М. Максимовтың, В.Е. Подшиваловтың, Д.А. Пономаревтың, А.С. Руденко, Е.В. Тюрюканованың, И.В. Щеблыкинаның және басқалар.

В.Ш. Табалдиеваның, Ч.С. Табалдиеваның, С.Е. Еркеновтың, Г.И. Амраховтың, Я.М. Бельсонның, Д.В. Бесединның, С.А. Бокерийдың, А.Г. Волеводздың, И.А. Волобуевтың, В.М. Волженкинның, Л.Н. Галенскаяның, М.П. Глуминның, В.В. Головатюктың, Я.М. Злоченко, Е.В. Карасеваның, Е.Г. Ляховтың, А.В. Марченко, В.В. Милинчуктың, О.А. Никитинаның, К.С. Родионовтың, В.Ф. Цепелевтың, А.О. Шорордың, Б.А. Молорованың еңбектері қылмыстылыққа қарсы күресте мемлекеттердің немесе құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастығы мәселелеріне арналды.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған авторлардың ғылыми басымдықтары бүгінгі күнге дейін бар барлық проблемаларды шешпейтінін атап өтпеске болмайды. Бұл көптеген мемлекеттердің мүдделеріне қатер төндіретін қылмыстық әрекеттің басқа сипаты мен қауіп-қатердің күшеюі жағдайында трансұлттық қылмыстық топтардың қылмыстық әрекеттерінің кейбір ерекшеліктеріне байланысты деп есептейміз. Біздің ойымызша, бұған мыналар себеп болуы мүмкін: біріншіден, олар өз

зерттеулерінің тереңдігі, сондай-ақ ұсынылған материалдың сапасы бойынша тең емес; екіншіден, соңғы 10 жылда байқалған қылмыстық іс жүргізу заңнамасының реформасы көтерілген мәселелерді бірнеше өзгеше көзқарастардан қарауды талап етеді, өйткені Қылмыстық-процестік кодексінің жаңа нормалары жалпы ТҰҚ-қа қарсы іс-қимылға айтарлықтай әсер етті және келешекте де тиімді әсер етуі мүмкін. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, бұл бағыттағы ғылыми зерттеулерді жалғастыру дұрыс деп санаймыз.

Қазақ ғалымы Р.Ш. Шегабудинов өзінің монографиялық зерттеуінде «ұйымдасқан қылмыстылықтың белгілері 1960-шы жылдары, тауарлық-материалдық игіліктер мен ақша қаражаттарын ірі көлемде ұрлаған қылмыстық топтар әшкереленген (резонанстық «атышулы» істер пайда болған) кезде анықталғанына назар аударады. 1970 жылдардың ортасынан бастап жалпы қылмыстық сипаттағы «ұрылар ортасы» экономикалық түрге ие болды. Бұған «жалпыға ортақ» қылмыстық экономикалық қызметтен айтарлықтай қылмыстық табыс түсе бастағаны, криминал бизнесті «қорғауға» алғаны, содан кейін айналымға қылмыстық жолмен алынған қаражатты тартқаны дәлел бола алады. 1980 жылдардың басында топтық қылмыстың мазасыз белгілері, соның ішінде жалпы қылмыстық элементтердің «көлеңкелі» экономика кәсіпкерлерімен және саяси қайраткерлермен байланысы назар аударды [5, 18-19 б.].

90-шы жылдардың басында Қазақстан Республикасын, сондай-ақ ТМД елдерін тәуелсіздікке қол жеткізген кезде қарулы топтардың (рэкет, қарулы бандалық құралымдар, облыстар мен аймақтарға тараған қылмыстық топтар) қылмыстық әрекеттерінің толқыны шарпыды. Экономикадағы дағдарыстық құбылыстардан, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы қайшылықтардың шиеленісуінен, заңнаманың жетілдірілмегендігінен және

құқық қолдану тәжірибесіндегі елеулі олқылықтардан туындаған қылмыстың өсуі және оның құрылымындағы өзгерістер, әрине, қылмыстылықтың ең жоғары насаны – ұйымдасқан қылмыстылықтың пайда болуына себеп болды. [5, 15 б.].

Бүгінгі таңда қылмыстың үнемі өзгеріп, жаңа сипатқа ие болу, өзгеру, кез-келген жағдайға бейімделу және тіпті оған қарсы заңнамадан озып кету қасиеті бар деген ұстаным даулы емес. Мұны растауда Г.С. Мәуленов «жаһандану жағдайындағы қылмыстың жай-күйі мен өзгеруі проблемасы қазіргі заманғы әлемдік адамзат қауымдастығының шекарасында болып жатқан әлеуметтік трансформацияның әмбебап процесінің бір аспектісін ашатындығына байланысты өзекті болып табылады» деп дұрыс атап өтті [6, 19 б.].

Жалпы, қылмыстық және ұйымдасқан қылмыстылықтың өсуі аясында әлемдік қауымдастықты оның бұрын белгісіз болып келген трансшекаралық нысандарының өркендеуімен бас қатыруда. Нәтижесінде құқық қорғау органдары тарапынан бұл жаңа құбылысқа дерлік қарсы іс-қимыл, келтірілетін залалдың көлемінен де, жекелеген елге ғана емес, сонымен қатар бірқатар мемлекеттерге ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін теріс салдардан да басымдыққа ие. Осыған байланысты Р.В. Нигматуллин былай деп жазады: «XX ғасырдың аяғы – XXI ғасырдың басында ұйымдасқан қылмыстылық трансұлттық сипатқа ие болды және мемлекеттің іргелі негіздеріне қауіп төндіре бастады. Оған қарсы күресті мемлекеттердің құқық қорғау саласындағы ынтымақтастығының басым бағыты ретінде қарастыру қажет, әсіресе XXI ғасырда ұйымдасқан қылмыстылық нысандары тек трансұлттық сипатқа ие болады және қоғамның экономикалық, саяси және әлеуметтік өміріне жойқын әсер ету күші бойынша халықаралық терроризмге қарағанда қауіпті болуы мүмкін» [7, 11 б.].

ТҰҚ құқық қорғау органдарының қызметіне қарсы қолданылатын, барлық белгіленген ережелерді бұзатын, жағдайды тұрақсыздандыратын қуатты әлеует пен күшке ие. ТМД елдері үшін ТҰҚ мәселесінің өзектілігі ұйымдасқан қылмыстылыққа және оған қатысушылардың аумағындағы басқа да қауіпті қылмыстылық түрлерімен күрес жөніндегі бірлескен шаралар бағдарламасында алғаш рет ресми түрде танылғаны кездейсоқ емес. Бұл бағдарлама ТМД Үкімет Басшылары Кеңесінің 1995 жылғы 3 қарашадағы хаттамалық шешімін орындау мақсатында 2000 жылға дейінгі кезеңге әзірленді және оған 1996 жылғы 17 мамырда осы Достастыққа кіретін мемлекет басшылары қол қойды [8]. Бұл бағдарламада трансұлттық ұйымдасқан сипаттағы бірқатар ауыр қылмыстардың айтарлықтай өсуі туралы айтылады.

Сонымен қатар, осыған байланысты Г.М. Геворгян «бұл бағдарлама ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрестегі ынтымақтастығын дамытуда оң рөл атқарғанына қарамастан, ол бірінші кезектегі проблеманы – трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық ұғымын анықтауды шешкен жоқ. Аталған бағдарламаны іске асыру тәжірибесі көрсеткендей, бұл проблеманың шешілмеуі ТМД-да ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрестің тиімді тетігін құруға айтарлықтай кедергі болып табылады» [9].

ТҰҚ ұғымын анықтаудың күрделілігін басқа да бірқатар отандық және шетелдік ғалымдар көрсетеді, бірақ оның пайда болуына жалпы қылмыстылықтың жаһандану процесі үлкен әсер етті деп келіседі [10; 6; 11; 12; 13; 14; 15].

Біздің көзқарасымыз бойынша, ТҰҚ ұғымын және оны сипаттайтын белгілерді анықтай отырып: біріншіден, жалпы қоғамға қауіп төндіретін қылмыстық құбылыстың шынайы ауқымын анықтауға; екіншіден, трансұлттық қылмыстылықтың таралуын, сондай-ақ оның даму тенденцияларын анықтайтын нақты факторларды анықтауға; үшіншіден, бірқатар мемлекеттердің құқық қорғау

органдарының күш-жігерін біріктіру арқылы әлемнің көптеген елдерінде тармақталған байланыстары бар осы қоғамға қауіпті әрекеттерге қарсы тұрудың барабар жолдарын анықтауға; төртіншіден, ТҰҚ-тың сипаттайтын маңызды белгілерін анықтай отырып, осы санаттағы істерді ашу мен тергеудің тиімді әдістемесін әзірлеу мақсатында ТҰҚ-қа оның әртүрлі позицияларынан терең кешенді талдау жүргізуге болады; бесіншіден, оның негізгі белгілерін анықтау үшін ТҰҚ белгілерінің ауқымын белгілей отырып, қарастырылып отырған құбылысты ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың басқа түрлерінен ажыратуға болады; алтыншыдан, ТҰҚ ұғымын беруге тырысатын ғалымдардың әртүрлі тәсілдері оның белгілерінің айрықша сипаттамаларына әкеледі және бұл ғылыми ортада осы уақытқа дейін трансұлттық қылмыстылық, халықаралық қылмыстар, халықаралық сипаттағы қылмыстар, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық, конвенциялық қылмыстар, шетелдік элементтері бар қылмыстар, трансшекаралық қылмыстар сияқты ұғымдарға қатысты өткір дау-дамайдың бар екендігін білдіреді.

«Трансұлттық қылмыстылық» деген біртұтас тұжырымдаманы әзірлеу мәселесі күрделі және өз анықтамаларын ұсынатын бірқатар құқық салаларының ғалымдарының назарын көбірек аударуда. Қылмыс жасаудың трансұлттық сипаты қылмыстылықтың ұйымдасқан түрлеріне тән [16, 36 б.], сондықтан оны зерттеу әрқашан ұйымдасқан қылмыстың әртүрлі аспектілерін және трансұлттық белгілерді ескере отырып, онымен байланысты әрекеттерді зерттеуге негізделген.

Н.К. Сарыбаев дұрыс атап өткендей: «...ұйымдасқан қылмыстылық – бұл әртүрлі тәсілдермен көрінетін өте күрделі құбылыс. Алайда, оның өзіне ғана тән құрамдас бөлігі бар: аса тиімді және ірі қылмыстық әрекетке арналған ұйымдасқан қылмыстық құралымдар жүйесінің болуы,

сондай-ақ ол үшін қолайлы жағдайларды қасақана жасау» [17, 218 б.].

Ұйымдасқан қылмыстылық, Е. Алаухановтың пікірінше, бұл: «...Тұрақты ішкі құрылымы бар, қылмыстық ұйымға біріккен, үш немесе одан да көп тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа жол берген лауазымды адамдармен және мемлекеттік қызметшілермен бірігіп, күш көрсету және қорқыту әдістерін, қызметтерге қоғамдық сұранысты пайдалана отырып, басқа қылмыстық топтармен келісе отырып, қызметтің әртүрлі салаларында, соның ішінде заңсыз қызметтерде өз бақылауын орнатады және қомақты табыс алу мақсатында үнемі оны жүзеге асырады» [16, 39 б.].

М.Х. Абисатов қазіргі заманғы ұйымдасқан қылмыстылыққа өзінің анықтамасын ұсынады, ол «жалпықылмыстық, экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыстарының тоғысқан жерінде әрекет ететін, биліке ие болу және қоғамдағы ықпалға ие болу мақсатымен біріккен, «көлеңкелі» бизнес пен түрлі қылмыстарды жасау заңсыз баю үшін қолданатын, ал жемқор шенеуніктер мен қылмыскерлер өздерінің қызметтік жағдайын, зорлық-зомбылық және сыбайлас жемқорлық әдістерін пайдалана отырып, заңсыз баю көздерін үкіметтен, қоғамдық бақылаудан қорғайтын, «көлеңкелі» бизнес, сыбайлас жемқорлыққа жол берген мемлекеттік қызметшілер мен криминалитет өкілдерінің альянсы». Сонымен қатар, автор атап өткендей, «сыбайлас жемқорлық ұйымдасқан қылмыстылықтың іргелі және ажырамас белгісі болып табылады, ол арқылы мемлекеттік органдар өз мүдделеріне қызмет ету және мемлекет пен қоғамға қарсы тұру үшін пайдаланылады [18, 85 б.].

Мысалы, ұйымдасқан қылмыстылықтың белгілеріне М.Х. Абисатов мыналарды жатқызады: бірлестіктің тұрақтылығы (үздіксіздігі); бірлестік құрылымының қатаң иерархиясы; бірлестік қызметінің қатаңдығы (тәртібі); бірлестік қызметінің тәсілдері: зорлық-зомбылық, бопсалау

немесе сыбайлас жемқорлық, билік және басқару құрылымдарын пайдалану; мақсаттар-мүліктік пайда табу; факультативтік белгі ретінде – көбінесе лоббилеу типіндегі билік пен басқарудың бюрократиялық аппаратымен және т.б. бірігуі [18, 85 б.].

Қазіргі ұйымдасқан қылмыстылық мәселелерін зерттей отырып, орыс ғалымы А.С. Овчинский келесі ұғымдарды пайдаланады: экстрозивті және интрузивті қылмыстылық; қылмыстылықтың конструктивтілігі мен деструктивтілігі; қылмыстылық мимикрийнділігі, ол арқылы ол:

– *қылмыстың экстрозивтілігі* – әлеуметтік-құқықтық қатынастар жүйесі мен қылмыстық саясаттың оны қоғамдық өмірден шығаруы және баламалы қылмыстық қоғамның қалыптасуы (рецидивті және кәсіби қылмыстылық);

– *қылмыстың интрузивтілігі* – бұл оның әлеуметтік-құқықтық, экономикалық қатынастар жүйесіне енуі, қоғамның саяси, мәдени және рухани өміріндегі қылмыстық өзгерістер (халықтың едәуір бөлігін кедейлендіру және үлкен алаяқтыққа қатысушыларды тез байыту);

– *конструктивті ұйымдасқан қылмыстылық* – тыйым салынған қызмет түрлерімен айналысатын дәстүрлі қылмыстылықты білдіреді..., өз кезегінде, қылмыстылықтың *деструктивті сипаты* экономикалық және әлеуметтік қатынастарды бұзудан, мемлекеттілік негіздерін бұзудан, қоғамның рухани және моральдық негіздерін жоюдан қылмыстық табыс табудан көрінеді. Автор қазіргі ұйымдасқан қылмыстылықтың деструктивті қасиеттерін көрсетудің ең жоғары нысандарын қылмыстық-саяси терроризм, пайда табу мақсатында адамдарды жаппай ұрлау, сепаратистік қозғалыстарды арандату, сайып келгенде, тікелей әскери қақтығыстарды бастау деп санайды, бұл ТҰҚ-қа тән;

– қылмыстылықтың мимикрийнділігі де көрсетілген – бұл қылмыстық-құқықтық жүйеден қорғаудың әбден жетілдірілген тетіктерінің көрінісі; бұл қоғамдық ұйымдарда, қайырымдылық

және мәдени қорларда қылмыстық кірістерді заңдастыру; бұл қылмыстық әрекеттердің қоғамның әлеуметтік, мәдени және рухани негізімен бірігуі [19, 70-75 б.].

Қазіргі уақытта, А.С. Овчинскийдің көзқарасы бойынша, қазіргі заманғы ұйымдасқан қылмыстылық мимикрийнділіктің белгілері бар интрузивті-деструктивті сипатқа ие, бұл біздің түсінігімізде ұйымдасқан қылмыстың қылмыстық әрекеттен табыс алу мақсатында қоғамның барлық салаларына, соның ішінде рухани салаларға енуі және жеке мемлекеттің ғана емес, сонымен бірге бүкіл әлемдік қауымдастықтың қауіпсіздігіне тікелей қатер төндіруі.

Бұл автордың жоғарыда аталған барлық ұстанымдары проблемалардың өзіне де, ұйымдасқан қылмыстылықтың тұжырымдамалық құралдарына да жаңа көзқарастарды көрсетеді. Сонымен, Т.К. Акимжанов ұйымдасқан қылмыстылықтың қазіргі жағдайына тән едәуір сипаттамалық белгілерді де келтіруге тырысты:

1. ұйымдасқан қылмыстық әрекеттің жоғары деңгейі, ұйымдасқан құрылымдардың болуы, қатаң иерархия, қылмыстық әрекеттің құпиялылығы мен қауіпсіздігінің жоғары деңгейі;

2. қылмыстық әрекеттің мемлекеттік аппаратпен бірігуі, қылмыстық қауымдастық мүшелерінің әкімшілік-саяси билікке ұмтылуы, билік пен басқару аппаратында, құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлық байланыстардың болуы;

3. қоғамдық қауіптің артуы (ұйымдасқан қылмыстылық мемлекеттің экологиялық және ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіреді және оның қызметін тұрақсыздандырады);

4. қызметтің кең ауқымы (ұйымдасқан қылмыстық қауымдастықтардың жұмыс істеуінің өңіраралық, халықаралық деңгейі, батыл, пайдакүнемдік-зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау, қылмыстық кәсіп түріндегі қылмыстық қызметтің тұрақты, үздіксіз, жоспарлы сипаты,

бірыңғай мақсаттардың болуы, ең жоғары деңгейге шығуға бағдарлану);

5. қылмыстық капиталды заңдастыруға деген жоғары техникалық ұмтылыс: коммерциялық және банктік-кредиттік қызметтің заңды нысандары арқылы қылмыстық жолмен алынған орасан зор капиталды жылыстату (заңдастыру), белгілі бір аумақтардағы банктік-коммерциялық қызметке, сондай-ақ кәсіби қылмыстық қызметке (есірткі бизнесі, жезөкшелік, құмар ойындар және т.б.) қылмыстық бақылауды белгілеу.

6. құқық қорғау органдарына қарсы іс-қимыл (тергеу органдары мен соттың қылмыстық-процестік іс-әрекеттеріне олардың қатысушыларына пара беру, қорқыту жолымен кеңейіп келе жатқан қарсы іс-қимыл);

7. өз идеологиясын құру және қалыптастыру (қылмыстық идеологияны, оның ішінде бас бостандығынан айыру орындарында белсенді түрде тарату, бас бостандығынан айыру орындарындағы ұйымдасқан қылмыстық қоғам мүшелеріне, олардың отбасыларына моральдық қолдау ұйымдастыру) [11, 46-47 б.].

Жоғарыда көрсетілген белгілер халықаралық байланыстардың болуы, сондай-ақ қазіргі жағдайда халықаралық ұйымдасқан қылмыстылықтың нығаюы олардың қылмыстық әрекеттерінің барған сайын жетілдірілген жүйесінің ерекшеліктеріне ие болатындығын айтуға мүмкіндік береді (бұған, соның ішінде А.С. Овчинскиймен де көрсетілген жалпы ұйымдасқан қылмыстылықтың қызметінде болатын өзгерістер де әсер етеді). Шынында да, біртұтас сипаттағы ұйымдасқан қылмыстық құралымдар арасындағы халықаралық байланыстардың өзі ТҰҚ туралы айтуға негіз бермейді. Бұл олардың қызметінің белгілі бір ерекшелігі, сапалы жаңа өлшемде ұйымдасқан қылмыстылықтың дамуының басқа кезеңін көрсете алады.

Бұл ретте дүние жүзіндегі белгілі бір елдегі қылмыстылық пен оның ұйымдасқан түрлерінің дамуының табиғи кезеңі оның трансұлттықтануы, мемлекеттік шекарадан шығып, жаһандық ауқымда әрекет етуі болып табылады.

Ж.Р. Ділбарханова: «...ұйымдасқан қылмыстылық елеулі экономикалық пайда әкелетін материалдық және материалдық емес құндылықтарды мемлекеттік шекарадан өткізу бойынша заңсыз операциялармен байланысты болса, трансұлттық сипатқа ие болады» [20, 78 б.]. Дегенмен, бұл жағдайда З.М. Гафаров «... кейбір халықаралық-құқықтық құжаттардың мазмұнынан шығатындай, трансұлттық қылмыстылық міндетті түрде мемлекеттік шекараны кесіп өтумен қатар жүрмейді. Сонымен қатар, көптеген дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстық топтар өз елдерінде қаржылық алаяқтық және басқа да заңсыз әрекеттер нәтижесінде жинақталған ресурстардың арқасында халықаралық ықпалға ие болуы мүмкін», – деп дұрыс атап өткен [21, 42 б.].

Бұл жағдайда белгілі бір дәрежеде В.В. Лунеевтің трансұлттық қылмыс ұйымдасқан қылмыстан ерекшеленеді деген пікірі негізделген жалғыз белгі – бұл «ұлттық шекарада да, одан тыс жерлерде де қылмыстық әрекеттерді жүзеге асыру» [22, 205 б.]. Ұйымдастыруды, қылмыстық іс-әрекеттің нысандарын, қолайлы нарықтық жағдайды пайдалануды және т.б. қамтитын барлық басқа белгілер кез-келген қылмыстық құралымдарға тән болуы мүмкін. Бірақ дәл осы жалғыз ерекше белгі оны ұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтан ерекшелендіріп қана қоймай, оның қоғамдық қаупін әлемдік деңгейге көтереді. Онда ауыр қылмыстың екі түрі қабысады: ұйымдасқан және халықаралық [22, 208 б.].

Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес мәселелері бойынша арнайы әдебиеттерді талдай отырып, біздің көзқарасымыз бойынша назар аударуға тұрарлық, бірақ сонымен бірге белгілі бір кемшіліктерсіз немесе кейбір

түзетулерді қажет етпейтін бірнеше анықтамаларды бөліп көрсетуге болады.

Сонымен, О.В. Танкевич «трансұлттық қылмыстылық – бұл, мемлекетаралық негізде және қылмыстық қызмет ету салалары бар; әлеуметтік жүйенің кемшіліктері мен заңнаманың ақауларына бейімделіп, әртүрлі бағыттардағы қылмыстық кәсіпшіліктен артық пайда табатын қазіргі заманғы жоғары дамыған кәсіби ұйымдасқан қылмыстылықтың жаңа түрі» деп санайды [23, 1 б.].

Криминология бойынша оқулықта В.Н. Кудрявцев трансұлттық қылмыстылықты: «Қылмыстық» қызметтер нарығының конъюнктурасының өзгеруіне жедел ден қою мақсатында, сондай-ақ құқық қорғау органдарының бақылауынан оңтайлы қашу мақсатында трансшекаралық операцияларды жүзеге асыратын ірі қылмыстық қауымдастықтардың қызметі» деп анықтайды [24, 363-364 б.]. Көріп отырғанымыздай, В.Н. Кудрявцев ұсынған анықтама қызметі трансұлттық деп жіктелуі мүмкін субъектілер шеңберін біршама шектейді. Сонымен, автор тек «ірі қылмыстық қауымдастықтардың» қызметі туралы айтады, ал мұндай сипаттағы қылмысты ұйымдасқан қылмыстық топтар да жасай алады.

Ж.Р. Дильбарханова өзінің докторлық диссертациясында келесідей анықтама береді: «.. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық – бұл бір мемлекеттен тыс ұйымдасқан, әшкереленудің минималды тәуекелімен максималды пайда алу мақсатында материалдық немесе материалдық емес объектілерді көшіру бойынша заңсыз операциялармен байланысты қылмыстық әрекеттің жоғарғы нысаны» [20, 87б.]. Ж.Р. Дильбарханованың анықтамасына келетін болсақ, біздің ойымызша, ТҰҚ-ты «әшкереленудің минималды тәуекелімен максималды пайда алу» деп тану қиын, өйткені автор көрсеткен белгі қылмыстық қызметі экономика саласымен көбірек байланысты кез-келген ұйымдасқан қылмыстылыққа тән.

А.Л. Репецкаяның пікірінше трансұлттық қылмыстылық бұл «айтарлықтай экономикалық пайда табу үшін, қолайлы нарықты пайдалану мақсатымен заңсыз операцияларды тұрақты жүзеге асыру үшін халықаралық байланыстарды қолдана отырып, ақпарат, ақша, физикалық объектілер, басқа материалдық және материалдық емес құралдардың ағындарын мемлекеттік шекара арқылы аударумен байланысты, басқа елдерде филиалдардың кең желісі бар қылмыстық ұйымдар мен қауымдастықтардың жұмыс істеуі. Олардың жұмыс істеуінің және әлеуметтік бақылаудан қорғаудың негізгі тәсілдері сыбайлас жемқорлық, зорлық-зомбылық және әртүрлі елдердің қылмыстық сот төрелігі жүйелеріндегі елеулі айырмашылықтарды пайдалану болып табылады» [12, 36 б.]. Біздің көзқарасымыз бойынша, А.Л. Репецкая осы тұжырымдамаға кешенді сипаттама беруге тырысты, бұған криминологиялық және қылмыстық-құқықтық сипаттағы екі компоненттің қосылуы дәлел. Бірақ, сонымен бірге, біз «жұмыс істеу» сияқты терминді қолдану орынды емес деп санаймыз. Бұл жағдайда ең дұрысы, осы анықтаманы анықтауға кешенді тәсіл таңдалған кезде, қылмыстық мінез-құлықтың мәнін көбірек көрсететін «әрекет» анықтамасын қолдану.

Осыған байланысты біз В.Н. Кудрявцевтің пікірін қолдаймыз, онда олар бұрын көрсетілген ТҰҚ-тың ұсынылған анықтамасында «қызмет» терминін де қолданады. Сонымен қатар, біздің көзқарасымыз бойынша Ж.Р. Дильбарханованың айтқандары дұрыс, ол өз анықтамасында (жоғарыда айтылған) ТҰҚ тек бір мемлекеттен тыс халықаралық байланыстарға ие бола алатындығын көрсетеді. А.Л. Репецкая басқа елдерде филиалдардың кең желісінің болуы сияқты ТҰҚ белгісінің қажеттілігі туралы жазады, бұл, әрине, бірқатар ұйымдасқан қылмыстық құралымдардың қызметін ТҰҚ-қа жатқызуды қиындатады. Сондай-ақ, И.Н. Баранниктің «...сыбайлас

жемқорлықты мүлдем пайдалану туралы емес, сыбайлас жемқорлықтың сыртқы экономикалық қызметті, шекаралық және кедендік бақылауды жүзеге асыратын органдар мен мекемелерге енуі туралы ТҰҚ-қа тән белгі ретінде айту заңды» деген пікірімен келіспеуге болмайды [14, 286.].

В.А. Яценко трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықты «әр түрлі елдердің ұйымдасқан қылмыстық бірлестіктері (топтары, ұйымдары, қауымдастықтары мен корпорациялары) қызметінің таза қылмыстық және сыртқы заңды әрекеттерінде көрінетін, жоспарлауы, жасалуы немесе салдары бірнеше мемлекеттердің аумағында таралатын қазіргі заманғы жүйесі» ретінде анықтауды ұсынады [13, 44 б.].

В.А. Яценконың анықтамасының мазмұнына сүйене отырып, оларға ТҰҚ – қылмыс түрлерінің әртүрлі спектрін қамтитын жеткілікті кең құбылыс ретінде түсінілетінін және оған кәсіби, корпоративтік және саяси қылмыстар да кіретінін жатқызуға болады [13]. Сондықтан БҰҰ-ның Оныншы Конгресінде (Вена, 2000ж. сәуір) қылмыстылықтың алдын алу бойынша ТҰҚ-тың маңызды элементтерін егжей-тегжейлі талдау қажеттілігі туралы мәселе көтерілді, бұл оның қатысушыларының пікірінше, оны анықтауға мүмкіндік береді [25]. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда ТҰҚ-тың стандартты ұғымын қолдануға болатындығы баса айтылды, атап айтқанда: «жоспарлауға, жасауға және (немесе) тікелей немесе жанама салдарға байланысты аспектілерді қамтитын құқық бұзушылықтар – бір елден көп» [25, 192 б.].

Бірақ жоғарыда айтылғандармен, біздің көзқарасымыз бойынша, келісу қиын, өйткені ұсынылған Тұжырымдаманың мазмұнына сүйене отырып, ол бұлыңғыр, сондықтан зерттелетін қылмыстық құбылыс туралы толық түсінік бере алмайды. Сондықтан, осы жұмыстың нәтижесі 2000 жылдың қарашасында Бас Ассамблеяның қарарын қабылдау болды [26], онда трансұлттық қылмыстылықтың

белгілері берілді, ол алдыңғы (жоғарыда көрсетілгеннен) айырмашылығы неғұрлым егжей-тегжейлі сипатта болды.

Қазақстан Республикасы 2008 жылғы 4 маусымда ратификациялаған, 2000 жылғы 13 желтоқсанда Палермода қол қойылған 55/25 Бас Ассамблеясымен қабылданған БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясында оның мақсаты трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың алдын алу және оған қарсы күресте мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты айқындайды. Осы Конвенцияға сәйкес қылмыс трансұлттық сипатта болады, егер: а) ол бірнеше мемлекетте жасалған; б) ол бір мемлекетте жасалған, бірақ оны дайындаудың, жоспарлаудың, басшылықтың немесе бақылаудың маңызды бөлігі басқа мемлекетте болған; в) ол бір мемлекетте жасалған, бірақ ұйымдасқан мемлекеттің қатысуымен қылмыстық әрекетті бірнеше мемлекетте жүзеге асыратын қылмыстық топ; г) немесе ол бір мемлекетте жасалған, бірақ оның елеулі салдары басқа мемлекетте орын алады [26].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, бұл белгілер, біздің ойымызша, көп дәрежеде ұйымдасқан қылмыстық топтар жасаған әрекеттердің күрделі сипатын көрсетеді, олар негіз ретінде, оның ішінде осы санаттағы қылмыстарды тергеудің криминалистикалық әдістерін әзірлеу үшін алынуы мүмкін. Айта кету керек, бұл ғалымдардың құқықтың әртүрлі салалары (криминология, қылмыстық және халықаралық құқық, криминалистика) тұрғысынан ТҰҚ-тың бірыңғай анықтамасын жасауға деген ұмтылысы, көптеген пікірталастар тудырады. Бұл ақылға қонымды, өйткені мамандар ТҰҚ ұғымын қарастыра отырып, оған тән белгілердің жиынтығына және белгілі бір құқық саласының аспектілерін көрсететін тәсілдерге қарай тұжырымдайды.

Авторлардың бірқатар еңбектерін, соның ішінде жоғарыда сипатталғандарды талдау және жалпылау негізінде ТҰҚ-қа тән белгілерді бөліп, олардың негізінде оны анықтаған жөн деп санаймыз.

Біздің ойымызша, ТҰҚ белгілерін екі топқа бөлу керек: бірінші топ-жалпы ұйымдасқан қылмыстылыққа тән ортақ белгілер, ал екінші топ – бұл қылмыстық құбылыстың мәнін ашатын ерекше белгілер:

Аумақтық – трансұлттық қылмыстар бірнеше мемлекетте жасалады және көп жағдайда мемлекеттердің ұлттық шекаралары арқылы капитал, адамдар, есірткі, қару-жарақ және басқа да қаражат ағындарын жылжытудың заңсыз процесімен байланысты. Трансұлттық қылмыстар шекарадан өтпестен, яғни бір мемлекетте, өз қызметін бірнеше мемлекетте жүзеге асыратын ұйымдасқан қылмыстық құралымдардың қатысуымен немесе сырттан елеулі халықаралық қылмыстық ықпалмен жасалуы мүмкін екенін атап өту қажет.

Қоғамдық қауіптің артуы – бұл ТҰҚ қызметінің ауқымы және оның келтірген зияны тек мемлекеттік, қоғамдық және жеке қауіпсіздікке ғана емес, сонымен қатар экономикалық, саяси, ақпараттық, экологиялық қызмет сияқты салаларға және бірқатар мемлекеттерден тыс жерлерде де таралуы мүмкін ұйымдасқан қылмыстық қызметтің өсуіне халықаралық аландаушылық туғызатындығымен түсіндіріледі. Қылмыстық топтардың, коммерциялық құрылымдар мен билік органдарының бірігу процестері ерекше тенденцияға ие, онда қылмыстық мүдделердің лоббилеуі байқалады.

Трансұлттық қылмыстық топтардың күрделі және көп деңгейлі құрылымы. Трансұлттық қылмыстың ұйымдасқан нысандары төменгі деңгейден жоғарыға дейінгі айқын құрылымдық құрылыммен сипатталады: трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық. Бұл топтардың құрылымы олардың тұрақтылығына арналған, қатысушылар арасындағы рөлдерді бөлу иерархиясы, топтық көзқарастардың болуы, оның қатысушылары арасындағы

бірлікті анықтау, қызметтің сипатын үйлестіретін қылмыстық топтар ішіндегі бақылау механизмі атап өтіледі.

Дамыған халықаралық байланыстардың болуы. С.Е. Еркенов атап өткендей, халықаралық байланыс арналары трансұлттық қылмыстар жасау тетігінің негізгі элементіне айналууда. Егер қылмыстық құралым халықаралық заңсыз байланыс арнасын құра алса, онда ол айналымға тыйым салынған заттардың барлық түрлерін, сондай-ақ контрабанданы: есірткіні, қаруды, жалған ақшаны, «қысылтаяң қолма-қол ақша», ұрланған құндылықтарды, радиоактивті және жерде сирек кездесетін минералдар мен заттарды және т.б. көшіру басталады [10, 11 б.].

Мақсат. ТҰҚ қызметінің негізгі мақсаттарының бірі – оның пайдакүнемдік сипаты, бірақ сонымен бірге оның басқа мақсаттарының қатарында саяси, идеологиялық, діни (діни экстремизм, фанатизм) болуы мүмкін.

Қылмыстық әрекетке *динамикалық, икемділік, өзгергіштік* тән. Бұл ТҰҚ-тың белгілері сыртқы жағдайларға бейімделудің жоғары дәрежесін, өзгеріске ұшырайтын мән-жайға тез икемделуін қамтамасыз етеді. Айта кету керек, ТҰҚ-ты сипаттайтын әр түрлі белгілерді кейбір авторлар зерттелетін объектінің мазмұны мен мәніне сүйене отырып негіздейді, мұнда әрқайсысы қарастырылып отырған қылмыстық әрекетке өзіндік авторлық көзқарастарды бөледі, сондықтан ТОП-ты жіктеу туралы өзінің көзқарасы.

Айта кету керек, ТҰҚ-ты сипаттайтын әртүрлі белгілерді кейбір авторлар зерттелетін объектінің мазмұны мен мәніне сүйене отырып негіздейді, мұнда әрқайсысы қарастырылып отырған қылмыстық әрекетке өзінің авторлық көзқарасын, осылайша, ТҰҚ-тың жіктелуіне өз көзқарасын бөліп қарастырады.

Мысалы, И.В. Годунов трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықты үш үлкен топқа бөлуді ұсынады [27]:

Бірінші топ – халықаралық қылмыстар – адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қол сұғатын әрекеттер, яғни

халықаралық құқықтық тәртіптің негіздері, қалыптасқан халықаралық қатынастар, халықаралық шарттармен және ұлттық заңнамамен белгіленген әлемдік қоғамдастықтың ең маңызды жалпыға бірдей танылған мүдделері. Оның пікірінше, қылмыстың бұл санаты көбінесе саяси сипатта болады.

Екінші топты, аталған автор «қоғамдық қауіпсіздіктің трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылығы» деп атайды, оның пікірінше, қоғамдық қауіпсіздікке қол сұғатын, соның ішінде шет мемлекеттерді де қамтитын, бірақ ұйымдасқан қылмыстық құралымдар жасаған барлық қылмыстар болуы керек.

Үшінші топ, И.В. Годуновтың көзқарасы бойынша, экономикалық бағыттағы ТҰҚ болуы керек. Сондықтан, жоғарыда аталған екі топтың айрықша белгісі ретінде ол, ең алдымен, оның қылмыстық қызметінің мақсаты деп аталады, атап айтқанда заңсыз жолмен экономикалық пайда алу [27, 143-144 б.].

Өз кезегінде Ю.А. Решетов халықаралық қылмыстар жалпы халықаралық қауымдастыққа зиян келтіретін немесе қауіп төндіретін халықаралық құқықтың ең ауыр бұзылуы деп санайды. Халықаралық міндеттемені бұзуды халықаралық қылмыстарға жатқызуға мүмкіндік беретін шешуші мән-жай – бұл қол сұғушылық объектісі, халықаралық қоғамдастықтың маңызды мүдделері, мұнда «бүкіл әлемдік қоғамдастық зардап шеккен тарап болып табылады» [28, 84 б.].

А.А. Цветков та осындай ұстаныммен бөліседі, ол өз ұстанымын негіздей отырып, халықаралық қылмыстарды сипаттайтын белгілерді ашады, оларға мыналар жатады: мемлекеттің халықаралық міндеттемелерді бұзуы; осындай қылмыстарға кінәлі және мемлекет атынан да, онсыз да әрекет ететін жеке тұлғаның (адамдардың) халықаралық қылмыстық жауапкершілігінің басталуы, мемлекет міндетті түрде халықаралық жауапкершілік субъектісі болады,

өйткені олардың алдын алу немесе жолын кесу бойынша шаралар қабылданбаған; халықаралық (қылмыстық) жауаптылықты белгілеу үшін ұлттық заңнамада 59 халықаралық қылмыстың криминализациялануы міндетті емес; халықаралық қылмыстар тек бір мемлекеттің мүдделерін бұзып қана қоймай, жалпы халықаралық құқықтық тәртіпке қауіп төндіреді [29, 81-82 б.].

В.Н. Кудрявцев халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыс ұғымдарын қол сұғушылық объектісі мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша ажыратады, бұл ретте: «...халықаралық қылмыстар халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке нұқсан келтіреді, күш қолданбау қағидасын және халықтардың өзін-өзі анықтау қағидасын «жоққа шығарады»» [30, 54-56 б.].

И.И. Карпец олардың айырмашылықтары туралы (біз халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыстар туралы айтып отырмыз) өзінің бағыты мен әлем мен адамзат тағдырына қауіп төндіретіндігіне күмән келтіреді және сонымен бірге екі топты ажыратады. Сонымен, халықаралық қылмыстар тобына бейбітшілікке қарсы қылмыстар, әскери қылмыстар, адамзатқа қарсы қылмыстар, геноцид, экоцид, биоцид, апартеид, агрессивті соғыс, жалдамалылық кіреді. Халықаралық сипаттағы қылмыстарға келетін болсақ, аталған автор олардың төрт кіші тобын ажыратады:

1. бейбіт ынтымақтастыққа және мемлекетаралық қатынастардың қалыпты жүзеге асырылуына нұқсан келтіретін қылмыстар. Оларға терроризм, ұшақтарды айдап әкету, кепілге алу, дипломатиялық өкілдерге қол сұғу, сондай-ақ заңсыз хабар тарату жатады;

2. Халықаралық экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуға зиян келтіретін қылмыстар. Бұл адамның қоршаған ортасына зиян келтіретін қылмыстар, халықтардың ұлттық-мәдени мұрасына қарсы қылмыстар (өнер туындыларын және осыған ұқсас басқа да құндылықтарды ұрлау, оларды

контрабандалау немесе жою, қазба орындарын тонау), контрабанда, есірткіні тарату және сату, ақша мен бағалы қағаздарды қолдан жасау;

3. жеке тұлғаға, жеке және мемлекеттік мүлікке және моральдық құндылықтарға зиян келтіретін қылмыстар. Оларға адам саудасы, қарақшылық, порнографияның таралуы жатады;

4. Халықаралық сипаттағы өзге де қылмыстар. Бұл әуе кемесінің бортында жасалған қылмыстар, суасты кабелінің үзілуі немесе зақымдануы, теңіз кемелерінің соқтығысуы және теңізде көмек көрсетпеу [31, 355-382 б.; 32, 387-388 б.].

З.М. Гафаров трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық халықаралық сипаттағы қылмыстардың бір түрі деп санайды. Автор «олар өз мүлкін халықаралық сипаттағы қылмыстар ретінде трансұлттыққа байланысты алады, сондықтан «халықаралық сипаттағы қылмыстар» терминін айтуға болады» деп атап өтті [21, 155 б.].

Әдебиетте «конвенциялық қылмыстар» термині жиі қолданылады. Мәселен, Р.В. Нигматуллин халықаралық сипаттағы қылмыстарды конвенциялық қылмыстармен сәйкестендіреді және оларды: «әлемнің екі немесе бірнеше мемлекеті үшін қоғамдық қауіп төндіретін Ұлттық қана емес, сонымен қатар халықаралық құқықтық тәртіпке де қол сұғатын жеке тұлғалардың немесе адамдар тобының құқық бұзушылықтары» деп анықтайды [7, 17, 18 б.]. С.М. Апенев, конвенциялық қылмыстар: «... ұйымдасқан қылмыстық топтарға тән іс-әрекет, өйткені бұл қылмыстармен айналысатын адамдар қылмыстық жоспарды сәтті жүзеге асыру үшін көптеген жағдайларда ұйымдасқан қылмыстық топ құрады» деп түсінеді [33, 103 б.].

И.В. Годуновтың пікірінше, шетелдіктермен байланысты қылмыстарға немесе «шетелдік элементі» бар қылмыстарға шетелдіктер жасаған, шетелдіктермен немесе оларға қарсы жасалған қылмыстар жатады [27, 141 б.].

Біз авторлардың, оның ішінде А.Н. Ағыбаевтың көзқарасымен бөлісеміз, ол «бейбітшілік пен адамзаттың қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар – жеке тұлғалардың іс-әрекеттері мемлекеттердің халықаралық қылмыстарымен тікелей байланысты. Мұндай адамдар тиісті мемлекеттің халықаралық қылмысында көрсетілген мемлекеттік саясатты тікелей жүзеге асырады және оған жауапты» [34, 169 б.].

Қылмыстық іс-әрекеттің көріну нысандары бойынша ТҰҚ-ты жіктеу орынды деп саналады және халықаралық қылмыстар халықаралық құқық нормаларын бұзумен байланысты және адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қол сұғады және қылмыстың жеке санаты ретінде қарастырылуы керек деген пікір өте орынды. Осылайша, А.Р. Репецкая трансұлттық қылмыстық әрекеттің келесі түрлерін анықтайды: есірткі өндіру және тарату бойынша заңсыз қызмет; заңсыз қару-жарақ нарығы; адамдардың контрабандасы немесе оларды саудаға салу; автокөліктерді ұрлау және контрабанда; балалар порнографиясын Интернет желісі арқылы тарату; ұрлық немесе алаяқтық мақсатында компьютерлік желіге ену; компьютерлерді бағдарламалық қамтамасыз ету саласындағы қарақшылық; мәдени заттар мен өнер туындыларын ұрлау; флора мен фаунаның заңсыз саудасы; радиоактивті материалдардың саудасы; трансплантациялау үшін адам ағзасының мүшелерінің саудасы [12, 12-19 б.].

БҰҰ сарапшыларының жіктеуіне сәйкес трансұлттық қылмыстардың 17 тобы анықталды. Жоғарыда айтылғандардан басқа зияткерлік меншікті ұрлау, ұшақтарды айдап әкету, сақтандыру алаяқтықтары, теңіз қарақшылығы, жалған банкроттық, заңды бизнеске ену, сыбайлас жемқорлық және мемлекеттік және партия жетекшілерінің, сайланбалы лауазымды тұлғалардың парақорлығы [35, 161-168 б.; 36, 54-58 б.].

Ж.Р. Дильбарханова дәрілік заттардың заңсыз айналымы кеңінен тараған жіктеуді толықтыруды ұсынады [20, 78 б.].

Бірақ бұл мәселе бойынша әртүрлі пікірлермен қатар, заң қоғамы арасында маңызды мәселе, біздің көзқарасымыз бойынша, істердің жекелеген санаты бойынша да нақты ұстанымның болмауы және ТҰҚ көрінісінің кейбір нысандарын біржақты түсінбеу болып табылады. Мысалы, жоғарыда айтылғандай, халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыстар сияқты санаттар арасында әлі де нақты сатылану жоқ. Сонымен қатар, кейбір авторлар олардың өзгергіштігіне байланысты қоғамға қауіп төндіретін жаңа қылмыстар пайда болуы мүмкін деп санайды, бұл бір санаттан екіншісіне ауысу мүмкін дегенді білдіреді [37, 48 б.]. Сондықтан, И.П. Блищенко мен И.В. Фисенко халықаралық сипаттағы қылмыстардың осы санатын түсінген кезде бұл тек субъективті бағалау мәселесі болады деп санайды [38, 33 б.], бұл біздің ойымызша негізделген. Айта кету керек, мысалы, В.О. Бояринова: А) әлемнің көптеген елдерінің заңнамасында, б) арнайы халықаралық келісімдерде көрсетілген әрекеттерді трансұлттық қылмыстарға жатқызады [15, 20 б.].

Талдау көрсеткендей, негізінен халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыстарды ажыратудың негізгі критерийі: біріншіден, адамзат үшін ауырлық пен қауіптілік дәрежесі [37, 48 б.]; екіншіден, халықаралық шарттарда қарастырылып отырған қылмыстардың құрамын бекіту [39, 12 б.]. Бірінші критерийге келетін болсақ, оны негізгі деп атауға болмайды, өйткені біздің көзқарасымыз бойынша бұл И.П. Блищенко мен И.В. Фисенконың «Халықаралық қылмыстық сот» (1994) жұмысында көрсетілген проблемаға алып келеді [38]. Екінші критерий ресми заңды болғандықтан, оны қолдану тараптардың мұндай қылмыстарды дәрежелетуі келісілген жағдайларда және қосымша критерий ретінде ғана мүмкін

болады. Кездейсоқ емес, әлі күнге дейін бірыңғай көзқарас жоқ, сондықтан мәселе көбінесе ерекше критерийлерден бас тартуға, бірақ оларды кең және тар мағынада түсінуге тырысады [40, 39-47 б; 39].

(Жалпы қылмыстық әрекеттерге әр түрлі көзқарасқа байланысты олардың қызмет саласы бойынша ТҰҚ-тың бірыңғай классификациясын құру да маңызды мәселе болып табылады. Осыған байланысты, И.Н. Баранник жүргізген зерттеу бізді қызықтырады, онда трансұлттық қылмыстардың ең сәтті топтастырылған жүйесі олардың қылмыстық әрекеттерінің сипаты бойынша ұсынылады, атап айтқанда [14, 34-36 б.]: 1. есірткінің заңсыз айналымы; 2. қарудың заңсыз айналымы; 3. халықаралық терроризм; 4. халықаралық көлік құралдарын (әуе, теңіз, өзен кемелерін, т/ж, автокөлік құралдарын) заңсыз басып алу; 5. радиоактивті және ядролық материалдардың заңсыз халықаралық айналымы; 6. жалған ақша қаражаттары мен несие карталарының заңсыз халықаралық айналымы; 7. қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату); 8. мәдени құндылықтардың заңсыз халықаралық айналымы; 9. флора мен фауна объектілерінің заңсыз халықаралық айналымы; 10. биоресурстардың заңсыз халықаралық айналымы; 11. орман ресурстарының заңсыз халықаралық айналымы; 12. мигранттарды шетелден заңсыз әкелу не шетелге әкету; 13. транспланттау үшін адам ағзасы мүшелерінің заңсыз халықаралық айналымы; 14. автокөліктің заңсыз халықаралық айналымы; 15. халықаралық телекоммуникациялық жүйелерді пайдалана отырып жымқыру (ұрлау немесе алаяқтық); 16. порнографиялық өнімдердің заңсыз халықаралық айналымы; 17. бағалы металдар мен тастардың заңсыз халықаралық айналымы [14, 34-36 б].

Бұл сатылану бойынша жіктеу келесі ұстанымдардан туындайды, біріншіден, автор белгілі бір дәрежеде өзі ұсынған тұжырымдамаларды, бірқатар ғалымдар ТҰҚ-тың

тәуелсіз түрлері ретінде ұсынған анықтамалардың барлық спектрін жалпылай алды; екіншіден, автор белгілі бір анықтаманы тұжырымдау кезінде қарастырылып отырған салаға қатысты халықаралық-құқықтық актілерді де қолданды. Сонымен қатар, жоғарыда айтылғандармен қатар, аталған дәлелдер жіктеу мәселесі аяқталған және оған балама жоқ дегенді білдірмейтінін атап өткен жөн. Берілген спектрде ғылыми зерттеулер жүргізу бойынша одан әрі жұмыс қажет деп ойлаймын. Біздің ойымызша, осы аспект бойынша терең пайымдауларға бармай және осы жұмыста пайымдаулардың даусыз екендігін талап етпестен, үш мүшелі сатылауды қамтамасыз ету қажет, дәлірек айтсақ:

Бірінші деңгей – қылмыстық әрекеттің мазмұны мен сипаты бойынша: бірінші топ – халықаралық сипаттағы трансұлттық қылмыстар; екінші топ – экономикалық бағыттағы трансұлттық қылмыстар; үшінші топ – «шетелдік элементтері» бар трансұлттық қылмыстар; төртінші топ – ҰҚТ қатысуымен трансұлттық белгілері бар жалпы қылмыстар.

Екінші деңгей – көрсетілген төрт қылмыс тобының әрқайсысына кіретін негізгі қызмет түрлері бойынша. Бұл ретте екінші топты мынадай кіші топтарға жіктеу қажет: 1) сыртқы экономикалық қызмет саласындағы трансұлттық қылмыстылық; 2) заңсыз бизнес саласындағы заңды тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің айналымына байланысты қылмыстық әрекет; 3) тыйым салынған тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің айналымына байланысты қылмыстық әрекет; 4) қылмыстық жолмен түсетін кірістерді заңдастыру (жылыстату). Осы кіші топтарға сүйене отырып, оны түрлерге бөлуге болады. Төртінші топқа дәстүрлі мүліктік қылмыстар, жеке адамға, өмірге, денсаулыққа, жеке бас бостандығына және қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстар кіруі керек [41, 34 б.].

Үшінші деңгей – трансұлттық қылмыстардың жасалуына әсер ететін ең маңызды сипаттамаларға сәйкес.

Мысалы, 1. ұйымдасқан қылмыстылықтың субъектісі бойынша: а) криминалдық корпорациялардың қатысуымен; ә) криминалдық-мемлекеттік ұйымның қатысуымен; б) қылмыстық топтың қатысуымен; 2. жасалатын трансұлттық қылмыстарды қамту дәрежесі бойынша: тар шеңберлі мамандық, кешенді (өзара байланысты бірқатар қылмыстарды қамтитын) немесе әртүрлі салалардағы қылмыстық әрекеттердің тармақталған жүйесі; 3. аумақ бойынша (мысалы, бір-екі басқа мемлекеттің немесе бірқатар шет елдердің аумағын қамтиды); 4. байланыстың болуы бойынша: а) халықаралық ұйымдасқан криминалмен; ә) басқа мемлекеттердің мемлекеттік билік органдарының сыбайлас жемқорлықты пайдаланумен; 5. қылмыстық әрекеттің ниеті мен мақсаты бойынша: а) пайдакүнемдік сипат; ә) саяси; б) идеологиялық; в) діни; г) аралас ниет.

Әрине, жіктеудің үшінші деңгейі жекелеген ғалымдардың сынына әкелуі мүмкін, бірақ ұсынылған нұсқа, ең алдымен, криминалистикалық тұрғыдан шығып отыр. Демек, дәл ұсынылған жіктеу трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықты анықтауға, ашуға және тергеуге қатысты мәселелерді уақтылы шешуге үлкен әсер етеді.

Жүргізілген талдау негізінде келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Әлбетте, ТҰҚ-тың бірқатар белгілері тұтастай және ұйымдасқан қылмыстылыққа тән. Сондықтан ұсынылған белгілер тізімі белгілі бір дәрежеде ұйымдасқан сипаттағы жеке қылмыстармен байланысты. Сонымен қатар, біз ТҰҚ-тың негізгі және ерекше белгілерін көрсетуге тырыстық.

Біздің ойымызша, ТҰҚ-тың негізгі белгілері:

– біріншіден, трансұлттық қылмыстық құралымдардың қылмыстық әрекеті бірнеше мемлекеттің аумағында жасалады, ал егер бір мемлекетте жасалса, оның дайындығының, жоспарлауының, басшылығының немесе қылмыстық әрекеттерден болатын зардаптарының едәуір бөлігі басқа мемлекетте орын алуы мүмкін;

– екіншіден, бұл күрделі қызмет түрі, кәсіп сипатына ие болады және әдетте, кең көлемде жүзеге асырылады, көбінесе арнайы дағдылар мен кәсіби шеберлікті пайдаланады;

– үшіншіден, қылмыстық әрекетті жүзеге асыру кезінде ұйымдасқан қылмыстылық мемлекеттердің қаржы-экономикалық және саяси салаларында болып жатқан жаһандық процестерді, сондай-ақ олардың қолайлы нарықтық конъюктурасы мен сыбайлас жемқорлықты өз пайдасына айналдыра отырып, әртүрлі мемлекеттердің қылмыстық сот ісін жүргізу жүйелеріндегі және қылмыстық заңнама нормаларындағы бар айырмашылықтарды пайдаланады;

– төртіншіден, ТҰҚ-тың жоғары қоғамдық қаупі, оның қызметі тек бір елдің ішінде ғана емес, сонымен қатар одан тыс жерлерде де бірқатар салаларға (экономикалық, саяси, ақпараттық, экологиялық және т.б.) зиян келтіреді және қауіп төндіреді;

– бесіншіден, қылмыстық әрекетті әшкерелеуден қорғау жүйесінің жоғары дәрежесі көбінесе қарсыластар мен бәсекелестерге қатысты физикалық және психикалық зорлық-зомбылықты, оның ішінде нақты бір жағдайға қатысты мемлекеттің террористік әлеуетінің әдістеріне сүйенетін саяси құралдарды пайдалана отырып қолдануды көздейді.

Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық – бұл кәсіби мамандандырылған қылмыстың жаңа жоғары ұйымдасқан түрі, ол заңсыз әрекеттердің салдары әртүрлі мемлекеттердің мүдделеріне елеулі әсер ететін, жоғары табыс алуға бағытталған, ұлттық шекараларды кесіп өтумен де, онсыз да қылмыстық әрекеттің заманауи жүйесі болып табылады, сондай-ақ мемлекетаралық негізде қылмыстардың әртүрлі ауқымын қамтиды және белгілі бір мемлекеттің көптеген салаларындағы (заң шығару, әлеуметтік-экономикалық,

саяси салаларда, сондай-ақ құқық қорғау органдарында) елеулі кемшіліктер мен айырмашылықтарға тез бейімделеді.

ТҰҚ-тың нақты ғылыми-тәжірибелік жіктелуінің жоқтығы аз қиындық туғызады, бұл бүгінгі күннің шындығына жауап беретін қаралатын істер санатына қарсы іс-қимылдың барабар институционалдық жүйелерін әзірлеуге мүмкіндік бермейді. Талдау негізінде ұсынылған жіктеу осы саладағы жеке мәселелерді шешуге белгілі бір дәрежеде ықпал ете алады.

1.2. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық жасайтын қылмыстық әрекеттің негізгі бағыттары

Қолданыстағы арнайы әдебиеттерді, сондай-ақ посткеңестік елдердің құқық қолдану практикасының материалдарын талдау ТҰҚ-тың қылмыстық әрекетінің аса қауіпті салаларына мыналарды жатқызуға болатындығын көрсетеді: халықаралық терроризм, есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымы, адам саудасы, қылмыстық жолмен келетін кірістерді заңдастыру (жылыстату), автомобиль контрабандасы саласындағы индустрия, қару мен биоресурстардың заңсыз халықаралық айналымы [2, 171 б.]. Осы қылмыстардың ТМД елдерінде, оның ішінде Қазақстан, Қырғызстан аумақтарында таралуына осы монографияда негізделген өзіндік ерекше мән-жайлар әсер етеді.

Айта кету керек, бірқатар зерттеушілер бөліп қарастырған қылмыстардың кейбір түрлері бойынша оларды ТҰҚ-қа жатқызу мәселесі бойынша бірыңғай ұстаным жоқ.

Мысалы, И.Н. Баранник «И.В. Годуновпен, К.К. Горяиновпен, А.Л. Репецкаямен және басқалармен келісу екіталай, олар И.В. Годунов, К.К. Горяинов, А.Л. Репецкая және басқалар, ұрлық немесе алаяқтық, компьютерлік қылмыстар немесе компьютерлік бағдарламалық қамтамасыз ету саласындағы қарақшылық

мақсатында компьютерлік желіге енуді ТҰҚ-тың дербес түрі ретінде анықтайды, өйткені олар бір мемлекет шегінде жасалуы мүмкін. «Халықаралық телекоммуникациялық жүйелерді пайдалану арқылы ұрлық немесе алаяқтық» «Халықаралық телекоммуникациялық жүйелерді пайдаланатын ұрлық немесе алаяқтықты» ТОК-тың тәуелсіз түрі ретінде жіктеу дұрысырақ көрінеді [14, 37 б.].

Біздің ойымызша, айтылған көзқарас негізделген, өйткені бұл жағдайда жоғары технологиялар саласындағы кез-келген қылмысты емес, тек Халықаралық компьютерлік желіні қамтитын, яғни халықаралық сипаттағы қылмыстарды ғана қарастырған жөн. Дәл осындай ұстаным қылмыстың басқа жекелеген түрлеріне қатысты болуы керек, атап айтқанда, мысалы: есірткінің заңсыз айналымы, қару-жарақ пен оқ-дәрілердің, автокөлік құралдарының, транспланттауға арналған адам ағзасының мүшелері мен тіндерінің заңсыз айналымы.

Халықаралық ұйымдасқан қылмыстылықтың қылмыстық әрекеттен түскен кірістерді жылыстатуымен байланысты қылмыстарды дәрежелеу де даулы мәселе. Жоғарыда айтылған біртұтас тәсілді бөлектейтін болсақ, бұл бізге қылмыстардың тұтас топтамасын ТҰҚ-тың бір тәуелсіз түріне топтастыруға мүмкіндік беретін сияқты: «қылмыстық қызметтен түскен кірістерді жылыстату (зандастыру)».

Мысалы, «заңсыз ойын бизнесі» және «ойын үйлерін ұстау» қылмыстық әрекеттері трансұлттық сипаттағы ақшаны жылыстатумен байланысты болмайынша, трансұлттық қылмыстар деп атауға болмайды.

Осылайша, дәл осы ұстанымға сүйене отырып, ТҰҚ жасаған қылмыстық қызметтің негізгі қауіпті салаларына сипаттама беріледі.

ТҰҚ түрлерінің бірі халықаралық терроризм болып табылады. КСРО-ның ыдырауымен посткеңестік мемлекеттердің көпшілігі әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және саяси сипаттағы бірқатар проблемаларға тап

болғанын атап өткен жөн. Әдебиетте бірнеше рет және негізді түрде атап өтілгендей, терроризм көбінесе мемлекеттің әлеуметтік дамуының өтпелі кезеңдерінде өседі, бұл негізгі қатынастардың тұрақсыздығымен сипатталады, жаңа эмоционалдық атмосфераны анықтауға жағдай жасайды [2, 171 б.]. «Терроризм – қазіргі заманның жаһандық мәселесі» (1998) еңбегінде Ю.В. Чуфаровский мұндай атмосфера жиі қоғамда агрессивтілік пен зорлық-зомбылықты дамыту үшін қолайлы жағдайға айналады, бұл белгілі бір этникалық, экономикалық, әлеуметтік, діни және басқа топтың өз еріктерін қоғамға тықпалауға ұмтылуына әкеледі, мұнда зорлық-зомбылық олардың ұмтылыстарын жүзеге асырудың негізгі құралына айналады [42, 36-39 б.].

А.Ю. Назаров ТМД елдеріндегі терроризм туралы айта отырып, өзара байланысты себептердің үш тобын көрсетеді, атап айтқанда: а) ішкі деп аталатын (тарихи, әлеуметтік-мәдени, діни, этникалық, географиялық және т.б. детерминанттар); б) негізгі (терең экономикалық және саяси дағдарыс, көптеген әлеуметтік және кәсіби топтардың маргинализациясы, халықтың айтарлықтай бөлігі өмір сүретін психологиялық жайсыздық және тұрақты алаңдаушылық жағдайы); в) қазіргі (жаппай көші-қон, ұлтаралық қатынастардың шиеленісуі, ТМД шеңберіндегі шекаралардың іс жүзінде болмауы [43, 4 б.].

Бұл пікірмен ғалымдардың көпшілігі келіседі, біз де осы пікірге қосыламыз. Біз жалпы терроризмді криминологиялық тұрғыдан бағалау тұрғысынан зерттеуді мақсат етіп қоймағандықтан, қарастырылып отырған қылмыстық әрекетке ықпал ететін барлық анықтаушы факторларға тереңірек тоқталудың қажеті жоқ. Сондықтан біз халықаралық терроризм көрінісінің жекелеген ТМД елдеріне тән кейбір аспектілеріне ғана назар аударуды жөн санаймыз.

Әрбір мемлекет пен елдер тобы үшін терроризмнің халықаралық және отандық ұйымдасқан қылмыстылықпен

косылуының белгілі бір үрдісі бар сияқты. Мәселен, әртүрлі дереккөздерді зерттеу Қырғызстандағы терроризмнің таралуының себептік кешені туралы айтуға мүмкіндік береді, оның кейбір белгілері ТМД-ның басқа елдеріне де тән [2, 172-173 б.]:

Біріншіден, Қырғызстан тәуелсіздік алғаннан кейін саяси күштердің айтарлықтай қайта топтастырылуы орын алды, бұл ел ішінде де, шетелде де ықпал ету салаларын қайта бөлуге әкелді. Бұл жағдай Қырғызстанды белгілі бір шет мемлекеттердің жіті назар аударатын объектісіне айналдырды, олар бұл мемлекетті өз мүдделерінің ықтимал саласы ретінде қарастыра бастады. Түрлі экстремистік топтар мен ұйымдардың белсенді өмір сүруі соның дәлелі. Бірақ бұл кейбір басқа ТМД елдеріне де тән болды. Сонымен қатар, 2005 және 2010 жылдары Қырғызстанда орын алған саяси оқиғаларды айтпай кетуге болмайды, оған басқа шет елдердің «саяси» ойыншылары да тартылды [2, 172 б.].

Екіншіден, Қырғызстанда да, ТМД-ның басқа елдерінде де терроризмнің күшеюіне жалпы қоғамдық-саяси институттардың қызметіне, сондай-ақ жеке адамдардың мінез-құлқына толық, қатаң бақылаумен сипатталатын әкімшілік-командалық жүйенің бұзылуына ықпал етті. Әрине, мұндай жағдай дау тудыруы мүмкін, бірақ қоғам дамуының әлемдік тәжірибесі дәлелдеп отырған шындықтан қашып құтылу мүмкін емес. Түрлі дереккөздер терроризм әрекеті үшін дамудың ашық демократиялық түрімен сипатталатын мемлекеттер неғұрлым қолайлы жағдайлар екенін көрсетеді [44, 45 б.].

Үшіншіден, ұзақ мерзімді қарама-қайшылық пен әлеуметтік шиеленіс орталықтарының болуы, кейде ұлттық және аймақтық қайшылықтар (мысалы, Қырғызстанның оңтүстігінде) негізінде ашық қақтығыстар сатысына айналатынын зорлық-зомбылық, соның ішінде терроризмді байқамау мүмкін емес [45, 24 б.].

Төртіншіден, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Ресейдің жекелеген аймақтары сияқты мемлекеттерге тән этно-кандық және діни ағымдардың шиеленісуі, мұнда лаңкестіктің исламдық дәмі бүгінде бүкіл әлемдік қауымдастықтың жаһандық мәселелерінің біріне айналды. Бұл жағдайда біз діни фанатизм туралы айтып отырмыз [2, 172 б.].

Бесіншіден, бұрынғы біртұтас одақтың мемлекеттеріне тән қазіргі кезеңдегі терроризмнің салыстырмалы түрде жаңа көрінісі ұлттық терроризм болып табылады. Оған Қырғызстан, Қазақстан, Тәжікстан, Өзбекстан арасындағы әлі күнге дейін шешілмеген аумақтық даулар, кейде олар қарулы қақтығыстарға айналады. Бұған айқын мысал – шекарашылар мен Қырғызстан, Өзбекстан және Тәжікстан азаматтары арасындағы қақтығыс, нәтижесінде екі жақтан да құрбандар болды [2, 173 б.].

Терроризмнің таралуының қазіргі заманғы мәселелерін зерттеу қылмыстық ұйымдасқан топтардың қылмыстық қарама-қайшылық тенденцияларына және әсердің таралуына әсерінің артуын көрсетеді. Қырғыз ғалымы А.С. Базарбаев бүгінде қылмыстық экстремизмнің қай жерде аяқталатынын және саяси экстремизмнің басталатынын айту қиын екенін атап өтті. Кем дегенде, ұйымдасқан қылмыс өз өкілдерін елдің әр түрлі аймақтарында атқарушы және заң шығарушы органдарға өткізіп, шығарып салғаны белгілі болды, ал егер ашық айтсақ, жетекші саяси партиялардың да өз қатарында қылмыстық тарихы бар адамдар бар [46, 47-бет].

Терроризмнің таралуының заманауи мәселелерін зерделеу қылмыстық ұйымдасқан топтардың қылмыстық қарсыласу тенденцияларына ықпалының күшеюін және ықпалды бөлуді көрсетеді. Қырғыз ғалымы А.С. Базарбаев бүгінгі күні қылмыстық экстремизмнің қай жерде аяқталып, саяси экстремизмнің басталатынын айту қиын екенін атап өтті. Қалай дегенде де, ұйымдасқан қылмыстылық еліміздің әр өңіріндегі атқарушы және заң шығарушы билік

органдарына өз өкілдерін әкелгені және орналастырып жатқаны, шынын айтқанда, жетекші саяси партиялардың қатарында бұрын-соңды қылмыстық істермен айналысқан адамдар да бар екені белгілі болды» [46, 47 б.].

Сондай-ақ жалпы қылмыстылықтың, оның ішінде терроризмнің өсуінің объективті алғышарттары болып табылатын қалыптасқан экономикалық, әлеуметтік, мәдени және рухани қайшылықтарға назар аудару қажет. Оған мысал ретінде Қырғызстанның 500-ге жуық азаматы мен Ресейдің 1700 азаматының Сириядағы қақтығысқа қатысып, ақшалай сыйақы алуын айтуға болады. Террористік актілердің қауіпі артып келеді және жанжалдың салдарынан азаматтар мен елдің мүдделерін қозғайтын мүлікті берді, бұл қоғамды бөлінуіне әкелмей қоймады, артынша қоғамның орта тобының қалыптасуымен байланысты процестің баяулауына әкеп соқтырды. Қазақстаннан айырмашылығы, Қырғызстанда экономикалық дағдарыс Ресейге де, Қазақстанға да халықтың көші-қонын күшейтті, онда жалпы бейресми деректер бойынша 500-ден 700 мыңға дейін ел азаматтары тұрады [47]. Оның үстіне Ресейдегі көші-қон саясаты да, оған қарсы салынған санкцияларға байланысты экономикалық жағдайдың нашарлауы да кейбір азаматтарды Қырғызстанға оралуға мәжбүр етіп жатқанын байқамай қаламыз. Бірақ бұл жағдайда елдің қауіпсіздік күштері Қырғызстан азаматтарының діни сенімінен емес, материалдық қажеттіліктерінен Ислам мемлекеттерінің қатарына қосылу мүмкіндігіне ерекше алаңдаулы. Мұндай үдерістер Өзбекстан мен Тәжікстан азаматтарына да әсер етіп жатқан сияқты, олар да отанына оралған кезде материалдық қолдауды қажет етеді. Ғалымдардың көпшілігінің пікірінше, терроризмнің және оның барлық көріністерінің негізгі детерминанты экономикалық факторлар екені кездейсоқ емес [46, 51 б.].

Қазіргі саяси терроризмнің ерекшелігі оның саяси экстремизммен, билік пен халық арасында туындайтын

қайшылықтарға негізделген радикализммен байланысы және осы негізде билікті басып алу мақсатында белгілі бір саяси күштер тобы пайдаланатын қарама-қарсы саяси және басқа да мүдделері бар қоғам топтарының қалыптасуы болып табылады. Мысал ретінде Украина мен Грузиядағы оқиғаларды келтіруге болады. Өкінішке орай, бұл лаңкестік әрекеттердің көбеюіне негіз болуы мүмкін, өйткені мұндай саяси оқиғалардың нәтижесінде қарудың әртүрлі түрлерінің айтарлықтай арсеналы көп адамдардың қолына түседі, олар кейіннен қылмыс жасау үшін пайдаланылады. [2, 173 б.]. Мәлімдемелерді растау үшін беларусь ғалымдары И.И. Басецкий мен Н.А. Легенченко былай деп атап көрсетеді: «...шешен сеператистерінің қалыптасуы лаңкестік әрекеттерді жүзеге асырудағы аса қатыгездікпен, кез келген құралдарды, соның ішінде жаппай қырып-жою қаруын (ЖҚК) қолдануға дайын болуымен ерекшеленеді. Ресейдің арнайы қызметтерінің мәліметінше, шешен басшылары Еуропаға, Таяу Шығыс елдеріне, Америка мен Азияға үнемі барып, саяси және қоғам қайраткерлерімен кездесіп, олардың қолдауын алуға тырысады. Шешен содырларының Таяу Шығыс пен Балқандағы қарулы топтардың әрекетіне қатысы бар деген ақпарат бар. Ислам терроризмін қаржыландыру әр түрлі діни және қайырымдылық ұйымдары мен орталықтары арқылы мемлекеттік қаражат пен жеке қайырымдылықтардан басқа, сондай-ақ экстремистік топтардың экономикалық қызметі, оның ішінде заңсыз нысандары-ақшаны «жылыстату», контрабанда, есірткі бизнесі арқылы жүзеге асырылады. Тікелей күш қолдану жиі қолданылады – рәкет, тонау, бопсалау. Ресейдің арнайы қызметтерінің мәліметтері бойынша, кейбір экстремистік исламдық топтар тікелей немесе жанама түрде Сауд Арабиясы, Түркия, Пәкістан және басқа да кейбір ислам мемлекеттерінің әртүрлі үкіметтік емес ұйымдары арқылы қаржыландырылады» [48, 460-461 б.].

Айта кету керек, оның халықаралық терроризмнің негізгі белгілері өзгермейді және олар Терроризммен күрес

жөніндегі нұсқаулықта (Интерпол, 1986) айтылған және олар И.В. Годуновтың диссертациялық зерттеуінде көрсетілген, атап айтқанда: «... 1) лаңкестердің жетекшілері жариялаған мақсаттар бірнеше елге әсер етеді; 2) террористік актілерді дайындау бір елде басталып, екінші елде аяқталады; 3) террористік топтар шетелдің қолдауын (материалдық және басқа) пайдаланады; 4) әрекет бір елде жоспарланып, дайындалса, басқа елде жасалады; 5) әрекеттің құрбандары әртүрлі елдердің азаматтары немесе халықаралық ұйымдардың қызметкерлері (яғни халықаралық құқықпен және халықаралық деңгейде қорғалатын құндылықтар); 6) әртүрлі елдерге немесе халықаралық ұйымдарға зиян келтіріледі» [27, 238 б.].

Жоғарыда айтылғандар қазіргі терроризм үшін мемлекеттердің ұлттық шекаралары кедергі болып табылмайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, бұл оған трансұлттық сипат береді. Көрсетілген мүмкіндіктер ТҰҚ-ты анықтаудың таңдалған тәсілін барынша айқын көрсетеді. Бірақ сонымен бірге, әртүрлі дереккөздерді талдау көрсеткендей, құқықтық қоғам арасында террористік қылмыстарды дәрежелеу бойынша ұстаным екіұшты. Біздің мақсатымыз терроризмнің жіктелуінің проблемалық аспектілерін зерттеу емес болғандықтан, біз бұл мәселеде заңгер ғалымдардың ең дәлелді деп қабылдаған көзқарастарына ғана сілтеме жасағанды жөн көрдік.

Бірақ сонымен бірге, егер біз қарастырылып отырған мәселе бойынша әртүрлі дереккөздерді талдайтын болсақ, онда бұл әлеуметтік құбылысқа әртүрлі құқықтық позициялардан, атап айтқанда қылмыстық құқық немесе криминалистика тұрғысынан қарайтын болсақ, бірыңғай жіктеуге келу өте қиын екені анық болады. Сонымен, мысалы, қазақ ғалымы С.Т. Абдрахманов «Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша терроризм үшін қылмыстық жауапкершілік» (2005ж.) диссертациясында: «...терроризмді түрі бойынша, содан кейін нысаны бойынша

жіктеу керек. Терроризмнің қылмыстық-құқықтық мағынасындағы түрлеріне (типіне) мыналар жатады: терроризм, террористік актілер, террористік сипаттағы қылмыстар. Терроризмнің түрлеріне: халықаралық терроризм, мемлекетшілік терроризм, жалғыз терроризм жатады» [49, 7 б.].

Қырғыз ғалымы Т.И. Сайфутдинов террористік қылмыстардың кешенді криминологиялық жіктеуін беруге тырысты, ол өзінің докторлық диссертациясында осы мәселеге өзінің көзқарасын баяндады. Осылайша, аталған автор қылмыстық-құқықтық және криминологиялық белгілеріне сүйене отырып, терроризмді: а) субъективтік жағы бойынша, ә) жасау әдісі бойынша, б) субъектісі бойынша, в) террористік топтар немесе қауымдастықтар ұйымдастыршылық сипаты бойынша жіктеуді ұсынады [50, 10 б.].

Криминалист ғалымдар қылмыстардың жіктелуін әзірлеу кезінде қылмыстық-құқықтық аспектілерді ескеруі керек деген пікірге ешқандай қарсылық тудырмайды. Сонымен бірге, біздің ойымызша, криминалистика пәнінің міндеттеріне сүйену керек, мұнда негізгі назар қылмысты ашуға және тергеуге аударылады, сондықтан кез-келген тәсіл, егер біз оны қол сұғу кезеңдеріне сүйене отырып толықтырсак, дәлелді деп санаймыз. ҚР ҚК-нің 226-бабына сәйкес, терроризм, басқа да қоғамға қауіпті қылмыстар сияқты, өз дамуында белгілі бір кезеңдерден өтеді: а) қылмыс жасау ниетін қалыптастыру, ә) оған дайындық, б) оқталу немесе жасау, в) қарастырылып отырған жағдайда және ұйымдасқан қылмыстық құрылымдар тарапынан қарсы тұру.

Дәл осы ұстанымнан Т.И. Сайфутдинов терроризмге байланысты қылмыстарды топтастыру ұсынылады. Бірақ, екіншіше орай, аталған автор бұл тәсілді ескермеді және оларды жалпы жіктеуге қосуды орынды деп санамады. Жоғарыда аталған жіктеуді жалпылама түрде толықтырып,

сол арқылы террористік қылмыстарды тергеу әдістемесін әзірлеуге елеулі үлес қосу қажет деп санаймыз.

Біз автордың көзқарасымен бөлісеміз, оның даму кезеңдеріне сүйене отырып, оларды келесі ретпен ажыратуға болады [50, 15 б.]:

- террористік акт жасау ниетін анықтауға болатын қылмыстар (ҚК 226-3-бабында көзделген террористік әрекетті жүзеге асыруға жария түрде шақыру немесе терроризмді жария түрде ақтау);

- террористік актіні жасауға дайындық мақсатында жасалатын қылмыстар (ҚР ҚК 226-1, 226 – 2, 229, 231-баптарында көзделген терроризмді қаржыландыру, террористік сипаттағы қылмыстарды жасауға тарту немесе оларды жасауға өзге де жәрдемдесу, террористік топтарды, қауымдастықтарды, қарулы құралымдарды ұйымдастыру);

- ҚК ҚК 226-бабында көзделген жалпы қауіпті тәсілмен терроризм жасауға ұласуы мүмкін қылмыстар, бұл оларды террористік акт жасауға оқталу (ҚК 227-бабында көзделген кепілге алу) ретінде бағалауға мүмкіндік береді

- террористік актіні ашуға және тергеуге қарсы іс-қимыл жасауға бағытталған қылмыстар (Терроризмді және соған байланысты қылмыстарды тергеу жағдайында ҚК ҚК 318-бабында көзделген алдын ала тергеу жүргізуге кедергі жасау, сондай-ақ ҚК ҚК 319-бабы сот төрелігін немесе тергеуді жүзеге асыратын адамды өлтіру, сот талқылауы немесе терроризмді тергеу жағдайында және онымен байланысты қылмыстар).

Аналогия бойынша мұндай тәсіл Қазақстан, Ресей, Тәжікстан және т.б. сияқты басқа елдерге де таралуы мүмкін. Көрсетілген тәсілге сүйене отырып, монография екінші тарауда баяндалған жекелеген криминалистикалық аспектілерді қарады.

В.А. Яценко дұрыс атап өткендей: «ұйымдасқан қылмыстық құрылымдар терроризм тактикасына немесе террористік ұйымдардың көмегіне жүгініп қана қоймайды.

Көбінесе террористік ұйымдар мен сепаратистік топтардың өздері қылмыстық бизнестің жекелеген түрлерімен айналысады. Мәселен, «Алтын үшбұрыш» деп аталатын аймақтың сепаратистері, атап айтқанда «Мео тегінің мүшелері» (Meo Tribesmen) ұйымы есірткі саудасына белсенді түрде еніп кетті. Филиппиндегі ультра-солшыл экстремистік топтар марихуананы өсіру және оны есірткі картельдеріне сату арқылы қаржы ағынын қамтамасыз етеді. Ресейде шешен сепаратистері қолдаған ұйымдасқан қылмыскерлерді кепілге алу және ұшақты басып алумен байланысты террористік шабуылдар, қылмыстық бизнестің барлық салаларындағы ірі қалалардағы шешен қылмыстық қоғамдастықтарының белсенді әрекеттері мысал бола алады. [51, 71 б.].

Мұның бәрі ұйымдасқан қылмыстық топтардың басқа да қылмыстық әрекеттерімен терроризмнің кеңею тенденциясын растайды. Яғни, бүгінгі күні терроризмге террористік ұйымдардың қылмыстық қауымдастықтар қызметімен бірігуі позициясынан қарау керектігін ешкім жоққа шығара алмайды [52, б. 12], мұнда есірткі бизнесі де маңызды рөл атқарады.

Есірткі бизнесі ТҰҚ әрекетінің қылмыстық басымды бағыттарының бірі болып қала береді, өйткені бұл саудадан түсетін үлкен пайда оны көптеген елдердегі қылмыстық топтар үшін тартымды етеді, бұл осы бизнестің трансұлттық ауқымы туралы айтуға мүмкіндік береді. Тұрақты және жоғары сұраныс бұл қызметті ұйымдасқан қылмыстық топтар үшін, соның ішінде аумақтары транзиттік дәліз ретінде пайдаланылатын және соңғы онжылдықтарда, оның ішінде жақын және алыс шетелдердегі қылмыстық топтармен тұрақты байланысқа ие болған ТМД елдерінде перспективалы етеді.

Халықаралық есірткіні Бақылау Кеңесінің Баяндамасында дұрыс көрсетілгендей, «есірткі проблемасының ауқымы соншалық, ол Ауғанстанның ғана

емес, сонымен қатар Батыс Азиядағы басқа елдердің саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығына үлкен қауіп төндіреді. және басқа аймақтар. Иран (Ислам Республикасы), Пәкістан, Ресей Федерациясы, Орталық Азия, Кавказ және Араб түбегі елдері үшін есірткі трафигі мен есірткіні теріс пайдаланудың ерекше қаупі әлі де сақталуда» [53, 121 б.].

Қолда бар әдебиеттерді талдауға сәйкес [54, 30 б.; 49], «құрамында есірткі заттары бар жабайы каннабис (қарасора) Қазақстандағы (шамамен 140 мың га), Қырғызстандағы (шамамен 6 мың га) кең аумақтарда өседі, Арменияда, Әзірбайжанда, Грузияда, Молдовада, Тәжікстанда, Түркіменстанда, Өзбекстанда, Украинада, Белоруссияда кең таралған. Ресей Ішкі істер министрлігінің бағалауы бойынша, тек Ресейдің Приморск өлкесінде шамамен 1 000 000 га өседі. Ауғанстанда, АҚШ әскери операциясы кезінде есірткі өндірісінің негізгі орталықтары жойылмады, бұл, керісінше, одан да көп апиын өндірісіне әкелді. Бұл жағдай ТМД елдері мен апиын мен героиннің негізгі тасымалдауы жүзеге асырылатын Ауғанстанмен шекаралас Қытайға әсер етпей қоймады. Бұл кездейсоқ емес, өйткені өсірілген апиын көкнәрінің 8,6%-ы Ауғанстанға тиесілі. Және бұл кездейсоқ емес, өйткені өсірілген апиын көкнәрінің 8,6%-ы Ауғанстаннан келеді. Осылайша, ТМД елдеріне (Тәжікстан, Өзбекстан, Қазақстан) кейіннен Ресей арқылы Еуропаға ғана емес, Жапонияға, Ресейдің шекаралас субъектілерін пайдалана отырып, Азия-Тыңық мұхит аймағының басқа елдеріне транзиттік тасымалдау үшін Ауғанстаннан апиын мен героинді жеткізу ауқымы ұлғайды [14, 99 б.]. Беларуссияда, Ресейде және Украинада көкнәр өсіруге тыйым салынғанына қарамастан, оның заңсыз дақылдары бар. Психотроптық заттарға (стимуляторларға) келетін болсақ, Қырғызстан мен Қазақстанда көп мөлшерде өсетін эфедраның сығындысы болып табылатын эфедриннен алынған меткатинді заңсыз өндіру, сату және теріс пайдалану ауқымы кеңейуде» [54, 30 б.].

Бір қызығы, Қазақстан химиялық заттардың ірі өндірушісі бола отырып, көбінесе Ауғанстанға контрабандалық жолмен әкелінетін және сол жерде героин өндіру үшін пайдаланылатын сірке ангидридін жасырын өндіру үшін қолайлы қылмыстық ортаға айналады. Қазақстан басқа елдерге жеткізілетін кодеин, морфин және басқа да алкалоидтар өндірілетін Достастық елдері арасындағы жалғыз мемлекет екенін атап өткен жөн.

Белгілі болғандай, есірткі Қырғызстанға Ауғанстаннан Тәжікстан аумағы арқылы келеді. Республикамыздың Өзбекстан мен Тәжікстан арасында қатаң шекаралардың болмауы олардың таралуына ықпал етеді. Содан кейін есірткі Ресей арқылы Еуропаға тасымалданады. Соңғы кездері анықталған контрабанда көлемі 50-70%-ға артқан. Соңғы кездері анықталған контрабанда көлемі 50-70%-ға артқан. Қарулы Біріккен Тәжік Оппозициясы 70%-ға есірткі саудасының арқасында қаржыланып отырғанын бекітеді. Біріккен Тәжік Оппозициясы Ауғанстандағы есірткі бизнесін бақылайтын Талибан жауынгерлерімен жақсы байланыста. «Талибан» Ауғанстан халықаралық терроризм мен діни экстремизмнің сынақ алаңына айналып қана қоймай, сонымен қатар іс жүзінде Колумбиядан айтарлықтай озып кеткен әлемдік есірткі бизнесінің орталығына айналды. Бүгінгі таңда Ауғанстанда есірткінің ең қымбат және тиімді түрлерінің бірі саналатын героин өндіретін 20-ға жуық зауыт пен зертхана толық қуатында жұмыс істеп тұр. Ауғанстанда және Тәжікстанның кейбір аймақтарында есірткі өндірісі халық үшін де, соғысып жатқан қарулы топтар үшін де негізгі табыс көзі болып табылады. Дүние жүзінде заңсыз есірткінің жылдық айналымы 500 миллиард АҚШ долларынан асады. Бұл есірткінің 80%-дан астамы Ауғанстаннан шыққан.

Қырғызстан 1999-2000 жылдардағы ислам экстремистері мен халықаралық лаңкестердің, сондай-ақ 2000 жылдың тамыз айында Өзбекстанның Сурхандария

облысындағы ислам содырларының елге басып кіруін есірткі саудасымен байланысты деп таниды.

Кейбір дереккөздерге зерттеу жүргізу негізінде есірткі бизнесінде белгілі бір тарихи дәстүрлері бар жақын шет елдердің – барлық төрт тобының «контрабанда көлемі бойынша бірнеше ел бөлінетінін атап өтуге болады.

Өзбекстан ерекше орын алады. Оның тек Ресейге заңсыз есірткі әкелудегі үлесі 17,1% құрайды. Апиын мен карасора препараттары негізінен осы елден жеткізіледі. Көрші елдер арасындағы «көшбасшыларға» сондай-ақ Украина (16,8%), Тәжікстан (13,6%), Қазақстан (12,7%), Әзірбайжан (11,2%) кіреді» [55].

Тарату жолдарының кең географиясы және ұйымдасқан қылмыстылықпен пайдаланатын есірткіні тасымалдау мен жасырудың күрделілігі оларға жыл сайын миллиардтаған доллар табыс әкеледі.

Әрине, қылмыстың бұл түрі қылмыстық кәсіпкерліктің бір саласы ретінде қарастырылғанда, оның ТОК-тің дамуындағы айқындаушы рөлін байқамау мүмкін емес еді, бұған есірткінің заңсыз айналымы мен басқа да заңсыз қызмет түрлерінің пайда болуы дәлел бола алады. есірткінің заңсыз айналымымен бірге жүреді. Мұны Халықаралық есірткіні бақылау кеңесінің сарапшылары растайды, олар «есірткінің заңсыз айналымы қауіпсіздіктің негізгі қауіптерінің біріне айналды, сонымен қатар есірткіні шамадан тыс пайдаланудың артуына ықпал етеді. Қылмыстық топтар жергілікті есірткі таратуды бақылау үшін күресіп жатқан аймақтарда ұйымдасқан қылмыстылықпен байланысты кісі өлтіру оқиғалары көбейді. Тонау, адам ұрлау сияқты қылмыстылық түрлерінің көбеюі есірткінің қол жетімділігінің артуына байланысты болуы мүмкін, бұл өз кезегінде есірткі сатушыларға көбінесе ақшалай емес, есірткімен төленетіндігімен түсіндіріледі» [53, 73 б.].

Аймақтық деңгейде орын алып отырған бұл жағдай оның трансұлттық ауқымда таралуына әсер етпей қоймайды.

Мысалы, осы қызмет түрлерімен қатар, қару-жарақ сату, ақшаны жылыстату, сыбайлас жемқорлық, ұйымдасқан бопсалау, тапсырыспен өлтіру және т.б. сияқты қылмыс түрлері пайда болады.

Бірқатар ғалымдардың қол жетімді зерттеулері сыбайлас жемқорлықтың есірткінің заңсыз айналымына әсер етуінің ерекше қауіптілігін көрсетеді, мұнда «...барлық пайданың 50% дейін пара алуға және қажетті ақпаратты алуға жұмсалады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері, жемқор шенеуніктер, нарық жағдайы, дәрі-дәрмек бағасы және т.б. туралы қажетті ақпарат жиналады». [12, 102 б.; 51, 218 б.; 56, 63 б.; 15, 111 б.; 57].

Сонау 2021 жылы практикалық қызметкерлердің сауалнамасына талдау жүргізген Н.Э. Абдукаримова есірткі бизнесіндегі сыбайлас жемқорлықтың ықпалы жоғары екенін көрсетті. Мәселен, оның деректері бойынша респонденттердің 63,4%-ы мемлекеттік органдардың есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресінің тиімсіздігі қылмыскерлердің кәсіби деңгейінің жоғарылауымен және мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлықпен байланысты деп санайды; қылмыстық заңнаманың жетілдірілмегендігімен 44,6%; елде есірткіге қарсы саясаттың жоқтығы 29%. Бұл ретте респонденттердің 34%-ы қылмысқа қатысушылардың барлығын анықтау мүлдем мүмкін емес деп санайды және өте сирек 43%-ы табысқа жетеді, 7%-ы оң жауап берді, 16%-ы жауап беруге қиналады [52, 7 б.]. Көрсеткіштердің шамалы ауытқуымен дәл осындай жағдай қазіргі уақытта байқалады.

Бірқатар дереккөздерді талдау негізінде ТҰҚ-тың есірткі бизнесіндегі қылмыстық әрекеттерінің ауқымының кеңеюі мен жаңаруына келесі факторлар әсер еткенін айтуға болады: біріншіден, есірткі бизнесі трансұлттық қылмыстық бизнеске айналды. ұйымдасқан қылмысқа үлкен пайда әкелетін сала.

Бірқатар дереккөздерді талдау негізінде есірткі бизнесі саласындағы ТҰҚ-тың қылмыстық іс-әрекетінің ауқымын кеңейтуге және модернизациялауға келесі факторлар әсер етеді деп айтуға болады: біріншіден, есірткінің заңсыз айналымы шындыққа, ұйымдасқан қылмысқа үлкен табыс әкелетін қылмыстық бизнестің трансұлттық индустриясына айналды. Екіншіден, есірткі бизнесі индустриясының жоғары рентабельділігі негізінен есірткі синдикаттарының әлемдік нарықтық жағдайға әсер ету мүмкіндігі өте шектеулі өндірушілер мен тұтынушылармен салыстырғанда айтарлықтай нарықтық күшке ие болуымен байланысты. Үшіншіден, есірткінің көп дәрежеде заңсыз айналымымен айналысатын трансұлттық қылмыстық құралымдардың, әдетте, есірткі құралдарының белгілі бір түрлеріне маманданған басқа мемлекеттердің аумағында да, мемлекеттің өзінде де өздерінің тұрақты өткізу нарықтары болады. Бірақ сонымен бірге, елеулі бәсекелестік жоқ жаңа нарықтарға жаңа өнім түрлерімен шығу мүмкін емес. Төртіншіден, ТҰҚ-тың қылмыстық іс-әрекетінің ауқымы оны көп қырлы процесс ретінде қарастыруға мәжбүр етеді. Бір жағынан, есірткі бизнесімен айналысатын жекелеген қылмыстық ұйымдар өз қызметін функционалды түрде дәрежелеуге бағытталған, яғни кезеңдер бойынша (мысалы, бұл есірткі өндірісі, оларды қайта өңдеу, тасымалдау және сату, есірткі сатудан түскен ақшаны заңдастыру және т.б.). Екінші жағынан, ТҰҚ-тың қызығушылығы есірткінің заңсыз айналымының біртұтас көпфункционалды процеске түсуі мүмкін (яғни өндірілгеннен оны таратуға дейін). Бесіншіден, оның басқа топтары арасында синтетикалық есірткінің жаңа тобының басым түсуі оның бағасын төмендету және оны тұтынудың ең төменгі дозасымен психотроптық әсерді арттыру мүмкіндігіне байланысты тұтынушылардың кең ауқымын тартуға мүмкіндік береді және бұл ТҰҚ-тың есірткі бизнесінің ең жоғары тиімді түріне айналады. Алтыншыдан, есірткі бизнесінің кең көлемде таралуына мыналар ықпал

етеді: бұл ретте қолданылатын қызмет тәсілдерінің талғампаздығы; белгілі бір мемлекеттің билік органдарындағы сыбайлас жемқорлыққа байланысты қауіпсіздігін қамтамасыз ету; оларға ұнамайтын адамдарды жоятын арнайы жасақтарды қаруландыру; «арнайы барлаумен» айналысатын қауіпсіздік қызметінің болуы; қылмыстық тізбектің жоғарғы және орта буын мүшелерін қылмыстық жауаптылықтан қашуға мүмкіндік беретін ТҰҚ құрылымының күрделілігі; қылмыстық іс-әрекеттің трансұлттық сипаты кейде белгілі бір мемлекеттің қолданыстағы юрисдикциясына сәйкес оның таралуына тиімді қарсы тұруды қиындатады, сонымен қатар бірқатар басқа қылмыстарды (мысалы, кісі өлтіру, адам ұрлау, терроризм, қылмыстық кірістерді заңдастыру және т.б.) қамтуға мүмкіндік береді.

Дүниежүзілік қоғамдастық үшін бірдей маңызды проблема – барлық дерлік елдерде халықаралық ұйымдасқан қылмыстылыққа тән қылмыстық жолмен түскен кірістерді жылыстатумен байланысты қылмыстар. Осылайша, сарапшылардың пікірінше, ТҰҚ-тың оларға қомақты кіріс әкелетін негізгі көздері олардың келесі салаларда жасаған қылмыстары болып табылатыны қатты алаңдатады: адам саудасы, оның ішінде секс индустриясы; ойын бизнесі; қылмыстық автокөлік бизнесі; заңсыз қару айналымы; биологиялық ресурстардың заңсыз халықаралық айналымы, мәдени құндылықтар мен өнер туындыларына қолсұғушылық; алкогольдік және басқа да контрафактілік өнімдерді сату. Айта кету керек, көбінесе ұйымдасқан құрылымдар және осы жолмен алынған кірістер қоғамның негізгі салаларын басқару мүмкіндігі бар елде немесе бірнеше мемлекеттерде жағдай жасау үшін пайдаланылады. Өйткені, қомақты қаржы ресурстары болған жағдайда ТҰҚ мемлекеттік органдар мен басқару органдарына кең көлемде ену арқылы олардың қызметіне елдегі саяси және экономикалық билікті іс жүзінде басып алғанға дейін кері

әсерін тигізуі мүмкін. Бұл мәселемен айналысатын басқа заманауи ғалымдар да бұл туралы жазады [58; 59; 14].

Қылмыстың осы санатын тергеудің қиындығы «ақшаны жылыстату» анықтамасының өзі заңгер ғалымдар арасында әлі біржақты түсінікке ие болмағанында. Пікірталастарға бармай-ақ (бұл біздің зерттеуіміздің мақсаты емес), біз зерттелетін объект туралы білімдегі бар айырмашылықтарға қарамастан, оның анықтаушы мәні қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) көптеген мемлекеттердің мүдделерін қозғайтын ауыр трансұлттық экономикалық қылмыс болып табылатынын атап өтуге болады. Бұл үшін, әрине, ТҰҚ жаңа, күрделі транзакциялық процестерді пайдалана отырып, оған ақшаны жылыстатудың ыңғайлы үлгілерін қолданады.

Зерттеу жүргізген Э.А. Иванова ақшаны жылыстатудың бірнеше үлгілерінің бар екендігі туралы куәландырады. Сондықтан олар бірінші кезекте көзге түседі: айналым моделі, үш фазалы, екі сатылы, төрт секторлы модель [60, 26-28 б.].

Ал А.Л. Репецкая, оның пікірінше, ақшаны жылыстатудың ең көп таралған үлгісі үш фазалы үлгі болып табылады. Осыған сүйене отырып, бұл автор: «...бірінші кезеңде «лас» қолма-қол ақша заңды айналымға шығарылады», мұнда көбінесе алдын ала «жылыстату» (валюталардың басқа түрлеріне, басқа вексельдерге айырбастау) алдында болады деп есептейді. номиналдары, бағалы қағаздары» [12, 166 б.]. Заңдастыру процесінің екінші кезеңі «...қаржылық операциялардың жиынтығы арқылы қылмыстық кірістерді олардың шығу көзінен бөлумен сипатталады. Нәтижесінде іздер тізбегі үзіліп, мүліктік құндылықтардың анонимділігі қамтамасыз етіледі. Екінші фазада операцияларды жүзеге асыру үшін ақшаны аудару үшін негіз болатын жалған шот-фактураларды шығаратын жалған тұлғалар мен жалған компаниялар кеңінен қолданылады. Екінші фазаның операциялары көбінесе халықаралық сипатқа ие болады және оларды

жүзеге асыруда жеңіл салық режимі мен нашар дамыған қаржылық бақылау жүйесі бар басқа елдер маңызды рөл атқарады» [12, 168 б.]. Процестің үшінші фазасында аталған ғалым «ақша пайда болу аңызына ие болады және оны заңды экономикаға салуға болады. Қаражаттың бөлінуі олардың көлеміне, қылмыскерлер мен олардың кеңесшілерінің кәсіби біліміне байланысты. Трансұлттық қылмыстық ұйымдар инвестициялық мүмкіндіктердің толық спектрін пайдалануға бейім. ТҰҚ-тар негізінен қысқа мерзімді және орта мерзімді инвестицияларды салады, қажет болған жағдайда оларды қайтарып алуға болады» [12, 169 б.].

Ұсынылған тәсілге сүйене отырып, ақшаны жылыстату үлгісінің әрбір фазасының өзіндік нақты мақсаты және ТҰҚ үшін қажетті белгілі бір нәтижеге жетудің әртүрлі тәсілдерінің жиынтығы бар екенін сөзсіз айта аламыз.

Егер ақшаны жылыстатудың ТҰҚ әдістері туралы жалпы айтатын болсақ, онда оның ауқымы айтарлықтай әртүрлі, бірақ сонымен бірге олардың ең көп таралған және кұқық қолдану тәжірибесінде жиі кездесетіні мыналарды қамтиды: қаржылық несие жүйелерін, оның ішінде банк қызметін, әдетте, неғұрлым либералды салық жүйесі жұмыс істейтін және депозиттің анонимділігі қамтамасыз етілген оффшорлық аймақтарда пайдалану; жалған адамдар мен компанияларды пайдаланып алаяқтық; жартылай жылжымайтын мүлік бизнесін, кейіннен ТҰҚ-тың қылмыстық әрекеттерін қолдау үшін пайдаланылуы мүмкін кәсіпорындарды сатып алу үшін қылмыстық кірістерді инвестициялау; осы ақшаны кіріс деп жариялайтын сол немесе басқа тұлғаға тиесілі деп есептелетін жалған кәсіпорындар құру; толығымен заңды пайдалы кәсіппен айналыса отырып, өзінің қылмыстық әрекеттерін жасыру арқылы заңсыз алынған кірістерді жасыру, несие карталары мен несиелер бойынша әртүрлі операцияларды жасау (мысалы, автожуу және автосервис, ойын автоматтары салондарына, ойын-сауық мекемелеріне, мейрамханаларға

қызмет көрсету) [13, 109 б.]; жалған шот-фактуралар бере отырып, жалған сауда операцияларын қолдану [61, 48-49 б.]; заңсыз табыс экономикалық қызметтен түскен пайда ретінде көрсетілген банкрот кәсіпорынды сатып алу [62, 100 б.]; ақшаның немесе қаржылық құжаттардың әдеттегі контрабандасы және т.б.

Нарықтық қатынастардың кеңістігі мен еркіндігін пайдалана отырып, ұйымдасқан қылмыстық топтар «экономикалық саланы қылмысқа айналдырып, оның өркениетті нарық және демократиялық қоғам заңдарына сәйкес дамуына мүмкіндік бермейді» деген тұжырымды бірқатар қазақстандық жас ғалымдар да қолдайтынын атап өтуге болады» [63, 4 б.; 59;]. Мәселелерінің бірі ретінде А.Б. Саркембаев кейбір заңдардың жетілмегендігін көрсетеді. Айтылғандарды қуаттай отырып, ол былай деп жазады: «Мемлекет басшысының Салық және Бюджет кодекстерін экономикалық дамудың қазіргі кезеңіне сәйкес емес деп тануы кездейсоқ емес. Мысалы, «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Кодексі (Қазақстан Республикасының Салық кодексі) күшіне енген сәттен бастап осы құқықтық актіге өзгерістер мен толықтырулар енгізетін 50-ден астам заң қабылданды. Түзетулер кодекстің барлық баптарының 80%-дан астамына қатысты болды және олар бірнеше рет енгізілді» [63, 4 б.].

Бұрын қабылданған заңдарға қатысты бұл ереже басқа ТМД елдеріне де тән. Атап айтқанда, Қырғызстанда Салық кодексі қабылданғаннан бері заңнаманың жетілмегендігін пайдаланып ұйымдасқан қылмыстылық жасаған қылмыстық әрекеттердің сандық және сапалық көрсеткіштеріне кері әсер ететін 2 мыңнан астам түзетулер енгізілді. ТҰҚ жауаптылықтан құтылу үшін жасалған құқық бұзушылықтарда кез келген заңдық қайшылықтар мен кемшіліктерді [64] әрқашан пайдаланады.

Қарастырылып отырған басқа да трансұлттық қылмыстармен қатар адам саудасы халықаралық сипаттағы бірдей қауіпті әрекет болып табылады. Соңғы жылдары қылмыстық әрекеттің бұл түрі трансұлттық сипатқа ие болды.

Сонымен, А.Ю. Олимпиев адам саудасы ұйымдасқан қылмыстылық маңызды рөл атқаратын ең ірі халықаралық бизнес екенін жазады. Қылмыстық жолмен кіріс табу тәсілдерінің бірі бола отырып, адам саудасы жыл сайын трансұлттық қылмыс синдикаттарына орасан зор табыс әкеледі – шамамен 10 млрд АҚШ доллары [65, 3 б.].

Бірақ қол сұғушылықтың бұл түрі халықаралық қоғамдастықта әлі ортақ түсінікке ие болған жоқ. Сонымен, И.В. Годунов адам саудасы туралы айтқан кезде, ұйымдасқан жезөкшелік, әйелдер мен балаларды шетелге заңсыз әкету, кәмелетке толмағандар мен адам ағзаларын сату, әр түрлі шоу-бизнес түрлеріне арналған іс-шараларды өткізу туралы айту керек деп есептейді. Ұйымдасқан қылмыстық топтардың қылмыстық әрекетінің бұл түріне дамушы елдерден орасан зор сомаға заңсыз иммигранттарды, әйелдерді жезөкшелікпен айналысу үшін, құлдық жағдайдағы жұмысқа жалдамалы жұмыс күшін, үй қызметкерлерін, балаларды заңсыз асырап алу үшін тасымалдау жатады [27, 252 б.].

Б.Н. Бейсеналиев былай деп жазады: «Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы адам саудасы мен жәбірленушінің органдарын немесе тіндерін пайдалану мақсатында кісі өлтіру, пайдалану мақсатында адам ұрлау, жезөкшелікпен айналысу үшін притондар ұйымдастыру немесе ұстау және жеңгетайлық, кәмелетке толмағандар саудасы, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу және т.б. сияқты бірқатар заңсыз әрекеттердің арасындағы байланысты белгілейді» [66, 11 б.].

А.Л. Репецкаяның айтуынша, ол «заңсыз мигранттардың контрабандасын» «заңсыз көші-қоннан» ажыратады және оларды

ең алдымен жұмысқа тарту мен қоныс аударумен, содан кейін оларды қылмыстық пайдаланумен байланысты екі негізгі аспект негізінде байланыстырады. Яғни, аталған ғалым контрабанданы қазіргі құлдықтың бір түрі ретінде қарастырады, сондықтан, мысалы, аталған ғалымдар сексуалдық сипаттағы қызмет көрсету үшін әйелдердің саудасын адам саудасымен байланысты емес, оның түрі ретінде қарастырады [12, 125 б.].

А.Л. Репецкая бұл мәселені кездейсоқ көтермейді, өйткені кейбір авторлар, соның ішінде БҰҰ материалдары заңсыз көші-қонды ТҰҚ-тың дербес түрі ретінде қарастырады. Біз А.Л. Репецкаяның [12, 125-126 б.], В.Е. Подшиваловтың [67, 11 б.], И.Н. Баранниктың [14, 40-41 б.] заңсыз көші-қонның өзін трансұлттық қылмыстың бір түрі ретінде қарастыруға болмайды, ол тек адам саудасымен және мигранттарды заңсыз әкетумен немесе әкелумен (мысалы, құлдық еңбек немесе жезөкшелік үшін) байланысты болған жағдайда ғана талқылануы мүмкін деген ұстанымын құптаймыз.

Бірақ сонымен бірге, әрине, жоғарыда аталған авторлардың барлығы, сондай-ақ басқа ТМД елдерінің заң шығарушылары «адам саудасы» түсінігі өзара байланысты үш элементті қамтитындығынан шықты: біріншіден, жасау мақсаты: пайдакүнемдік ниетпен байланысты адамды пайдалану; екіншіден, жұмысқа тартудан, тасымалдаудан, өткізуден, жасырудан сондай-ақ пайдалану мақсатындағы басқа да іс-әрекеттерден тұратын кезеңді әрекеттер; үшіншіден, бұл әрекетті жасау тәсіліне қатысты, мұнда сөз мәжбүрлеудің, адам ұрлаудың, алдаудың, сенімін асыра пайдаланудың, өкілеттігін асыра пайдаланудың, қаржылық немесе өзге де тәуелділікті пайдаланудың, құрбанның келісімін алу үшін басқа тұлғаны параға сатып алудың әртүрлі нысандары туралы болып отыр.

Бұл тәсіл «адам саудасының, әсіресе әйелдер мен балалар саудасының алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы» Хаттаманың 3-бабында қамтылған

«адам саудасы» терминінің халықаралық тұжырымдамасына сәйкес келеді [68].

Адам саудасы, қылмыстық іс-әрекеттің бір түрі ретінде, бірқатар әдебиеттерді талдаудан бастап, келесі себептерге сүйене отырып, ТҰҚ үшін ең тартымды болып табылады:

1. саяси, экономикалық, әлеуметтік қатынастардың жаһандануының жалғасып жатқан процесі, оның жағымсыз салдарымен қатар, заңсыз көші-қон түріндегі заңсыз сегменттің ауқымын кеңейтуде, бұл оны ТҰҚ-қа орасан зор табыс әкелетін жаһандық бизнеске айналдырады;

2. бұл қылмыстық бизнестің көптеген секторлары (мысалы, әйелдерді жезөкшелікпен айналысуға, құл еңбегін пайдалануға әкетуге байланысты) заңдық сипаттағы олқылықтарға немесе кедергілердің болмауына байланысты, сондай-ақ құқықтық тәртіп органдарының әлсіз жұмысына байланысты, есірткі, антиквариат, қару-жарақ және т.б. тасымалдаудан айырмашылығы, төмен шығындар аясында ТҰҚ-ты қылмыстық жауаптылыққа тарту қаупінің төмендеуіне әкеледі;

3. адам саудасымен байланысты ТҰҚ-тың жасырын қылмыстық әрекеті, ол адамды пайдалану мақсатында жүзеге асырылатын тәсілдер мен жәбірленушілерді мәжбүрлеу нысандарының әртүрлілігіне байланысты жәбірленушіні тұрақты табыс көзіне айналдыра отырып, оны бірнеше рет пайдалануға мүмкіндік береді;

4. Адам саудасы жағдайының шиеленісуі қоғамның жеке санатының адам ресурстарын пайдаланудың әртүрлі мақсаттарын көздейтін сұранысымен де байланысты. Бұл әдетте: а) секс индустриясы; ә) мәжбүрлі еңбекке мәжбүрлеп пайдалану; б) бұл коммерциялық емес қызметтерді алу мақсатында құлдықтың әртүрлі нысандары болуы мүмкін (жалған асырап алу, мәжбүрлі жүктілік, жалған неке және т.б.); в) трансплантация үшін адам ағзаларын сату. Мәселен, бүгінде мұқтаж адамдарға адам ағзасын имплантациялау қажеттілігі артып отыр. Оның үстіне адам ағзасын заңды

түрде алып тастау күннен-күнге өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандырмайды, бұл қара нарықтың пайда болуына әкеледі. Және бұл тауашаны міндетті түрде ТҰҚ толтырғанына және толтырып жатқанына ешкім күмәнданбайды.

Қылмыстық әрекеттің бұл секторлары ТҰҚ қатарын толықтыра отырып, дами береді.

Бірқатар аса қауіпті қылмыстардың өсуіне айтарлықтай әсер ететін заңсыз қару-жарақ айналымы жеткілікті үлкен табыс әкелетін трансұлттық қылмыстар. Бұған атыс қаруын қолдану арқылы жасалған қылмыстар санының сандық көрсеткіштері дәлел болады [2, 174 б.].

Бұл дәлелдерді негіздеуде қырғыз ғалымы А.С. Мавлянов заңсыз қару айналымының артуы елдегі саяси және экономикалық жағдайдың жай-күйіне тікелей байланысты деп жазады. Экономикалық және саяси тұрақсыздық, аймақтық және ұлтаралық қақтығыстар ошақтарының пайда болуы, қоғамның көптеген салаларын криминализациялау ұйымдасқан қылмыстылықтың айтарлықтай өсуіне әкелді, бұл өз кезегінде қарудың бақылаусыз таралуына әкелді» [69, 3 б.]. Бұл ретте аталған автордың мәлімдемелері Қырғызстанда 2005 және 2010 жылдары болған белгілі саяси оқиғаларды растайды, ол кезде үлкен қару арсеналы халықтың да, ұйымдасқан қылмыстық топтардың да қолында болған және әлі де бар. Құқық қорғау органдары қолданып жатқан шараларға қарамастан, ел тұрғындары қақтығыс кезінде тәркіленген қару-жарақтың аз ғана бөлігін қайтарып берді [2, 174 б.].

Украина үкіметінің бақылаусыз көптеген қарулы топтардың қолына түскен, қақтығыс кезінде әскери қоймалардан да, басқа шет елдерден заңсыз келіп түскен қаруларының саны қара қару-жарақ нарығының қалыптасуына жағдай жасайтыны жасырын емес [2, 174 б.].

Жағдайдың күрделілігі – заңсыз және заңды қару-жарақ жеткізу арасындағы шекараны анықтау әрдайым мүмкін

емес. Мұны Еуропалық Одақ та түсінеді, сондықтан бүгінгі күнге дейін бірқатар елдердің басшылары Украина аумағына әртүрлі қару түрлерін, соның ішінде өлімге әкелетін қаруларды жеткізуге кедергі жасауда. Демек, біздің ойымызша, мұның негізгі себептері: біріншіден, қаруды заңсыз сату нәтижесінде мүдделі тұлғалар ала алатын табыстың тартымдылығында. Кейбір қару-жарақ, тіпті техникалық мүмкіндіктері жоғары болса да, террористік ұйымдар мен түрлі мақсаттарды көздейтін топтардың қолына түсуі мүмкін, бұл үшін олардың қаржылық базасы бүгінгі күні осы нарықта жетекші рөл атқаруға мүмкіндік береді. Екіншіден, қазіргі жағдай қару-жарақтың бақылаусыз жеткізілуіне ықпал етеді, ол ақыр аяғында қылмыстық құрылымдар арқылы Еуропа елдеріне қайта түсуі мүмкін, бұл Еуропалық Одақтың кез келген еліндегі қылмыстық ахуалға кері әсерін тигізеді. Үшіншіден, қару-жарақтың жоғары бағасы «қара нарықты» құру үшін әртүрлі қарулы құрылымдар үшін басымды себепке айналады, бұл Украинадағы онсыз да күрделі жағдайды ұшықтырады және бұл Еуропа экономикасына теріс әсер етеді, әсер етіп те жатыр, ол жалғасып жатқан әскери қақтығыс кезінде несиелерді ұсына отырып, ұзақ уақыт бойы «байланыстыру» қаупін тудырады, мұндай күтпеген жағдай оның осал елдеріне әсер етеді [2, 174 б.].

Талдау көрсеткендей, заңсыз халықаралық қару айналымы қылмыстың жасырын түрі болып табылады, оған мыналар әсер етеді: нашар бақыланатын сыртқы және ішкі көші-қон; аймақтық әскери қақтығыстармен қатар жүретін жалпы саяси тұрақсыздықты қоса алғанда, ел ішіндегі әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай; жекелеген мемлекеттерден тыс этникалық және ұлттық өрлеу; басқа елдерге өткізу және сату үшін ТҰҚ пайдаланатын, заңсыз қару айналымына айналатын заңды қару бизнесі; қылмыстың осы түрінің бірігіп орасан зор пайда әкелетін есірткі бизнесімен, терроризммен, тапсырыспен өлтірумен, адам

саудасымен және т.б. байланыстылығы; құқық қорғау органдарының тиімсіз қызметі; Заңсыз қару-жарақ айналымы – оның кірістерінің бір бөлігі осындай операциялардың құпия сипатын қамтамасыз ету үшін пайдаланылатын белгілі бір жүйе, нәтижесінде мұндай ақшаны «жылыстату» процесі; ұйымдасқан қылмыстылықтың бар пирамидасының барлығы дерлік қару контрабандасымен айналысады; заңды сауда мен қару контрабандасы арасындағы жеке коммерциялық құрылымдардың делдалдық қызметінің таралуы, бұл ТҰҚ үшін барынша қолайлы [2, 174-175 б.].

Біз бұл қару-жарақтың заңды айналымы саласындағы қолданыстағы жүйе, оны қылмыстық әрекетке айналдыруға мүмкіндік береді және қылмыс жасауды жеңілдетеді деген пікірмен бөлісеміз. Дәл осы В.В. Яценко мен Е.Д. Шелковникова атап өткендей: «...жүйеге мыналар кіреді: қару-жарақтың түсу көздері (өндіруші кәсіпорындар және заңды өндірістің басқа орындары, мұндай кәсіпорындардың мүмкіндіктерін пайдалана отырып заңсыз өндіріс, қолөнер өндірісі), тауарларды заңсыз нарықта жылжытуды қамтамасыз ететін жеткізушілер мен делдалдар, тарату және өткізу арналары қару (тасымалдаудың заңды тәсілдерін пайдалану, заңсыз арналар мен жымқыру), қаруды шоғырландыру және сақтау орындары (мемлекеттік әскерилендірілген ұйымдардың, дайындаушы зауыттардың қоймалары, өзге де қойма үй-жайлары, құрылыстар мен заңсыз сақтауға арналған орындар), тұтынушылар (олардың негізгі бөлігін заңсыз қарулы құралымдар, қылмыстық құрылымдар құрайды), сатып алу мотивтері және пайдалану саласы (өз қауіпсіздігі үшін, қылмыстық мақсатта, заңсыз коммерция үшін, ұлтаралық қақтығыстарда)» [70, б.85].

Сонымен, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, зерттеу барысында жасалған аралық қорытындылардан басқа мынаны айтуға болады:

1. Әрбір жеке мемлекет пен елдер тобына қылмыстық трансұлттық бірлестіктердің кең ауқымы тән, олардың

құрылуына, сондай-ақ олардың қылмыстық әрекетінің аясын таңдауға белгілі себептер мен жағдайлар әсер етеді. Біздің ойымызша, оларды келесі топтарға бөлу керек:

Біріншісі – жалпы негізгілері (олар қарастырылып отырған әрекеттердің түрлерін әртүрлі түсіндіруді, бірқатар трансшекаралық ТҰҚ операцияларын кедергісіз жүргізуді, қылмыстық сот ісін жүргізудегі халықаралық ынтымақтастықты реттеудегі проблемаларды және т.б. әкеледі): а) мемлекеттің әлеуметтік - экономикалық даму деңгейі; ә) заңнамалық базаның ерекше белгілері, б) ведомстволар арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың ұйымдастырушылық – құқықтық деңгейі; в) ұйымдасқан трансұлттық құрылымдардың әлеуметтік байланыс жүйесі, д) әлеуметтік-психологиялық факторлар, г) мәдени-ағартушылық, д) ТҰҚ-ты материалдық-техникалық және қаржылық базамен жабдықтау деңгейі, з) ТҰҚ арасындағы трансұлттық байланыстар деңгейі.

Екіншісі – арнайы (ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді): а) ұлттық, діни және өзге де қайшылықтарға негізделген қарама-қайшылық пен әлеуметтік шиеленістің ұзақ мерзімді ошақтарының шиеленісуі және болуы; ә) саяси күштердің қайта топтастырылуына және ел ішінде де, одан тыс жерлерде де ықпал ету салаларын қайта бөлуге әкелетін саяси дағдарыс; б) жаппай көші-қонның артуы, в) жекелеген елдер арасындағы шекаралардың іс жүзінде жоқтығы (мысалы, ТМД елдерінің Кеден одағы, Еуропалық Одақ және т.б. шеңберінде); г) әлеуметтік бақылаудан қорғау деңгейі (мысалы, сыбайлас жемқорлық байланыстардың болуы, құқық қорғау органдарының қызметінен қорғаудың нақты механизмінің болуы және т.б.), д) белгілі бір елдегі немесе елдер тобының ТОК қылмыстық әрекетінің көлеміне байланысты (ол зерттеуде негізделген және баяндалған).

2. Трансұлттық қылмыстылықтың проблемасы біртұтас мемлекеттің шекарасынан әлдеқайда асып түседі және оның өсуі жұмыста көрсетілген нақты фактілермен күрделенді.

Қарастырылып отырған қылмыстардың интернационализациялануының артуы байқалады, бұл ретте, сайып келгенде, ТҰҚ осы жолмен алған заңсыз кірістер оларды кейіннен заңдастыру мақсатында «жылыстату» міндетті процесінен өтеді.

Талдау негізінде, ақшаны жылыстатуға қатысты заңсыз ТҰҚ әрекетінің таралуына ықпал ететін және әшкереленуін қиындататын негізгі жағдайлар мыналар болып табылады:

1. халықаралық деңгейде заңсыз кірістерді заңдастырудағы ТҰҚ қылмыстық әрекетінің байқалатын қарқынды өсуі, ең алдымен, тәуекелдерді біріктіру, үстеме пайданы жылдам алу, жылыстатылған ақшаны заңды айналымда пайдалануды қамтамасыз ету және әлеуметтік бақылаудан жалтару мүмкіндігі;

2. сыбайлас жемқорлық көріністерімен, оның мүшелерінің мемлекеттік билік пен басқару органдарына ауқымды енуімен қатар жүретін түрлі салаларда ТҰҚ жасаған қылмыстық қызметтен жыл сайын жылыстатылатын ақшаның жоғары кідірісі олардың қызметіне теріс әсер ету мүмкіндігіне ықпал етеді, сондай-ақ саяси және экономикалық билікті іс жүзінде басып алуға әкеп соғуы мүмкін;

3. Ақшаны жылыстату – көп миллиард долларлық сомалар тартылатын негізгі ТҰҚ салалардың бірі және әртүрлі операциялардан тұратын ұзақ, күрделі процесс. Сонымен қатар, оның қызметі ұйымдастырушылық қызметтердің бөлінуімен сипатталады (мұнда ақша-қаржылық саласы, әдетте, қылмыстық қызметтің басқа түрлерінен ажыратылған), иерархиялық құрылыммен; нарықтың ерекшелігіне, қызмет түріне, ұйымның көлеміне, ТҰҚ-қа қатысушылардың этникалық ерекшелігіне байланысты мұндай ақшаны заңдастырудың белгілі бір моделімен, құқықтық базасымен және т.б.;

4. заңнаманы реформалаудың және экономикалық реформаларды жүргізудің қазіргі жағдайында трансұлттық

қылмыстық топтардың заңсыз әрекеттерінің қылмыстық кірістерін заңдастыру кезінде жоғары белсенділік байқалады, оларды іске асырудың әртүрлі тәсілдері мен күрделі нысандарын қолдана отырып, қылмыстық капиталды салық салудан минималды шығындармен алып тастауға және оларды кәсіпкерліктің заңды салаларына салуға мүмкіндік береді.

5. заңнамалық саладағы мәселелер, атап айтқанда: а) қарастырылып отырған қылмыс түрін тергеудің күрделілігі осы уақытқа дейін ақшаны «жылыстату» анықтамасы көптеген мемлекеттердің заңнамалық деңгейінде де, заңгер ғалымдар арасында да нақты түсінікке ие болмады; ә) ТМД елдерінің барлық дерлік мемлекеттерінде қабылданған бірқатар кодекстер танылды: біріншіден, нарықтық экономиканы дамытудың қазіргі кезеңіне сәйкес келмейді, екіншіден, оларға енгізілген көптеген өзгерістер мен толықтырулар бұрын қабылданған басқа заңдардың жекелеген ережелеріне қайшы келеді немесе екі жақты түсіндіруге, ал осы жерден мүдделер қақтығысына дейін әкелетін етіп тұжырымдалған; б) заңнаманың жетілмегендігі, атап айтқанда оның жүйесіздігі, нарықтық қатынастар саласын реттейтін құқықтық нормалардың әлсіз реттілігі құқық қорғау органдарының ТҰҚ жасаған қылмыстардың осы түрлерін ашу және жолын кесу жөніндегі тиімді қызметіне кедергілер туғызады;

6. Мемлекеттер арасында, оның ішінде екі жақты келісімдер форматында әзірленген келісілген шаралардың болмауы ТҰҚ-тың заңсыз қаржылық активтерін заңдастыру бойынша ірі қылмыстық операциялардың жолын кесудің бірыңғай нысандары мен әдістерін әзірлеуге мүмкіндік бермейді, сонымен қатар, өз кезегінде, трансұлттық экономикалық қылмыстың таралуына қарсы тұрудың тиімді әдістерін әзірлеуге ықпал етпейді. Осыған байланысты қару-жарақ саудасынан, есірткі бизнесінен, заңсыз кәсіпкерліктен, кедендік және салықтық қылмыстардан, адам саудасынан,

заңсыз көші-қоннан және т.б. ақшаны және өзге де мүлікті заңдастырудан (жылыстатудан) заңсыз табыс алу саласындағы ТҰҚ-тың қылмыстық әрекеті трансұлттық ауқымдағы өте пайдалы және тартымды бизнеске айналуға.

7. Қарастырылатын қылмыстардың түрлерінен басқа, трансұлттық санатқа мыналар да жатады: автокөліктердің контрабандасы, жоғары технологиялар саласындағы қылмыстылық, биологиялық ресурстардың заңсыз халықаралық айналымы, мәдени құндылықтарды заңсыз әкету.

Осылайша, ғалымдардың ТҰҚ қылмыстық әрекетіне қатысты әртүрлі көзқарастарына қарамастан, ТМД елдеріндегі ұйымдасқан қылмыстылыққа тән ортақ ұқсас белгілер бар, олардың біріктіруші белгілерінің бірі трансшекаралық сипатқа ие. Осының негізінде ТМД елдерінің өңірлік деңгейде өзара іс-қимылы нығайтып, трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрестің заңнамалық базасы жетілдірілуде.

1.3. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық құралымдардың криминалистикалық сипаттамасы

Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық – бұл қылмыстардың криминалистикалық белгілері шеңберінде оның зерттелуін анықтайтын тұтастай ұйымдасқан қылмыстылықтың өзгеруінің табиғи кезеңі. Біз У.Ш. Эркинбаевтың «Қылмыстың жекелеген түрлерін сәтті ашуға, тергеуге және алдын алуға әсер ететін жағдайлардың ішінде соңғысының нақты криминалистикалық сипаттамалары маңызды орын алады» деген пікірін қолдаймыз [71, 29 б.]. Автор қылмыстардың тиісті түрлері мен топтарының криминалистикалық сипаттамалары оларды ашу мен тергеу әдістерінің ғылыми деңгейін әзірлеу және жетілдіру үшін бастапқы ақпараттық база болып табылатынын атап көрсетеді. Оның негізінде белгілі бір қылмысты тергеу

алгоритмін анықтайтын стандартты нұскалар құрастырылады. Қылмыстың жекелеген түрлеріне қатысты криминалистикалық сипаттамаларын дамыту еңбекті көп қажет ететін, теориялық және практикалық маңызды мәселе болып табылады [71, 30 б.]. Осыған сүйене отырып, қылмыстылықты анықтау барысында, жүктелген міндеттерді шешуге трансұлттық тәуелділікті ашу және тергеу кезінде құқық қорғау органдары ең алдымен ҚКС және оның жекелеген құрылымдық элементтеріне негізделген әдістемелерді пайдаланады. Осымен қатар докторлық диссертациясында Я.М. Мазунян ҚКС элементтерінің саны туралы мәселені оны зерттеудің түпкілікті мақсаттарына, атап айтқанда қылмыстарды ашу, тергеу және алдын алу мәселелерін табысты шешуді қамтамасыз ету, қылмыс белгілерін қарастыру ҚКС-ның элементтері бойынша тергеу процесі үшін маңызы бар қылмыстық әрекет белгілерін қарастыру негізінде шешуге болатынын көрсетеді [72, 51-51 б.].

Жалпы айтқанда, ҚКС-ның терминологиялық тұжырымдамасы, оның құрылымдық элементтерін құрайтын, тергеу әдістемесіндегі криминалистика жүйесіндегі мәні, орны мен маңызы, сондай-ақ оның қылмыстың қылмыстық - құқықтық, криминологиялық, сот-психологиялық және виктимологиялық сипаттамаларымен байланысы жеткілікті түрде егжей-тегжейлі Р.С. Белкин [73], А.Н. Васильев [74, 25 б.], И.А. Возгрин [75], И.Ф. Герасимов [76], Н.А. Селиванов [77, 56 б.], В.А. Образцов [78], А.Н. Колесниченко [79, 78 б.], В.Г. Танасевич [80], Н.А. Яблоков [81] және басқалар сияқты криминалист ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды деген А.Б. Чокобаеваның пікірі дұрыс.

Олардың ғылыми еңбектерінде ҚКС-ның анықтамасына және оның құрамдас элементтеріне қатысты өз көзқарастарын ұсынудан басқа, аталған мәселелерге қатысты әртүрлі пікірлерге кең шолу бар» [82, 100 б.].

Сонымен қатар, белгілі ғалымдардың аталған плеядасынан басқа, Қазақстан мен Қырғызстанның жас ғалымдары да осы мәселемен айналысқанын атап өткен жөн: Н.Э. Абдукаримова

[83], У.Ш. Әркинбаев [84], А.Б. Чокобаева [85], Т.Н. Сулейменов [86], Б.О. Беримкулов [87].

Жоғарыда айтылғандар қазірдің өзінде баяндалған мәселелер бойынша бар көзқарастарды егжей-тегжейлі қарастырудың қажеті жоқ деп айтуға мүмкіндік береді. Қарастырылып отырған мәселелер контекстінде қаралатын істер санатында іргелі рөл атқаратын ҚКС-сы құрамының бір элементі бойынша өз ұстанымымызды бөліп көрсетуді жөн санаймыз. Әңгіме трансұлттық қылмыстық құралымдардың криминалистикалық сипаттамалары туралы болып отыр.

Авторлардың көпшілігінің пікірлері ҚКС-ның негізі оның ғылыми маңыздылығы мен жүйелілігін анықтайтын және оларды қолданудағы практикалық мәселелерді шешуге ықпал ететін оның элементтері арасындағы тығыз байланыс болуы керек дегенге дейін жетті. Криминалистикалық сипаттаманы ашудағы бұл тәсіл құрамның жекелеген элементтеріне (қол сұғу объектісіне, қылмыстық іс-әрекет жасау субъектісіне, жасалған қылмыстардың уәжі мен мақсатына және т.б.) қатысты белгілерді ғана емес, сонымен қатар қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу жөніндегі қызметке тікелей қатысы бар белгілерді сипаттауға мүмкіндік береді.

ҚКС-да және бірінші кезекте ұйымдасқан қылмыстық құралымдарда қылмыс жасау субъектісінің маңыздылығын, оларды оның жеке элементі ретінде қосу қажеттілігін А.Б. Чокобаева [85, 101 б.] және Б. О. Беримкулов [87, 24 б.] көрсетті.

Біздің ойымызша, мұндай ұстаным негізделген, өйткені ҚКС ақпараттық жүйе бола отырып, оның маңызды элементтері арқылы анықталады және бұл жағдайда бұл жалпы ұйымдасқан қылмыстылықтың көрінісі болып табылатын ТҰҚҚ сипаттамасы.

Ұйымдасқан қылмыстылық ұғымына қатысты дау-дамайдың егжей-тегжейіне тоқталмай, барлық мемлекеттер

мойындайтын ТҰҚ туралы бірыңғай түсінік жоқ екенін атап өткім келеді.

Айта кету керек, оны түбегейлі реформалау жүргізілген бірқатар ТМД елдерінің қылмыстық заңнамасынан айырмашылығы, 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданып, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде заңнаманы жетілдірудің екі векторы байқалады: бір жағынан ауыр және аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін санкцияларды қатаңдату, екінші жағынан, оны ізгілендіру.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің басты артықшылықтарының бірі-Қылмыстық кодекске глоссарийді білдіретін бапты енгізу, онда қылмыстық заңнамада қолданылатын ұғымдарға түсініктеме берілген. Сыбайлас қатысудың барлық нысандары бір ұғыммен қылмыстық топ деп біріктірілген, оған мыналар жатады:

ұйымдасқан топ – бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатында алдын ала біріккен екі немесе одан да көп адамдардың тұрақты тобы;

қылмыстық ұйым – қатысушылары ұйымдық, функционалдық және (немесе) аумақтық оқшауланған топтарға (құрылымдық бөлімшелерге) бөлінген ұйымдасқан топ;

қылмыстық қоғамдастық – бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтарды бірлесіп жасау, сол сияқты осы қылмыстық ұйымдардың кез келгенінің бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтарды өз бетінше жасауына жағдайлар жасау үшін сөз байласқан екі немесе одан да көп қылмыстық ұйымның бірігуі» [88].

ҚР ҚК, РФ ҚК және т.б. айырмашылығы, Қазақстанның заң шығарушысы Қазақстан Республикасы ҚК-нің 3-бабында келесідей ұғымдарды береді:

трансұлттық ұйымдасқан топ – екі немесе одан да көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында іс-әрекет жасауды ұйымдастыру немесе оның орындалуын басқа мемлекеттің аумағынан басқару кезінде, сол сияқты басқа мемлекеттің

азаматтары қатысқан кезде бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ;

трансұлттық қылмыстық ұйым – екі немесе одан да көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында іс-әрекет жасауды ұйымдастыру немесе оның орындалуын басқа мемлекеттің аумағынан басқару кезінде, сол сияқты басқа мемлекеттің азаматтары қатысқан кезде бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатын көздейтін қылмыстық ұйым;

трансұлттық қылмыстық қоғамдастық – екі немесе одан да көп трансұлттық қылмыстық ұйым бірлестігі» [88].

Көріп отырғанымыздай, бұрын ұйымдасқан қылмыстылыққа қатысудың екі нысаны (ұйымдасқан топ және қылмыстық қоғамдастық) тұратын болса, қазіргі уақытта заң шығарушы қылмыстық ұйымды бұрын қылмыстық қоғамдастықтың синонимі ретінде анықталған жеке нысанға бөліп, сыбайлас қатысудың барлық түрлерін бөліп көрсетті, сонымен қатар оларды ажыратуға мүмкіндік беретін нысандарының әрқайсысының тұжырымдары берілген.

Сондай-ақ, жаңашылдықтар, біздің ойымызша, құқық қорғау органдарының қызметінде туындайтын бірқатар проблемаларды, соның ішінде ТҰҚ дәрежеліуіне байланысты мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Әрине, ТМД-ның басқа елдерінің осындай оң тәжірибені қабылдауы осы санаттағы істер бойынша халықаралық ынтымақтастық шеңберінде де қайшылықтарды жоюға жағдай жасайды. Қазақстан Заң шығарушысының бұл тәсілі монографияда көтерілетін мәселелердің өзектілігін тағы да айғақтайды.

Зерттеу сонымен қатар бүгінгі күні ТҰҚ-тың бірыңғай үлгісі жоқ екенін растайды, бұл туралы БҰҰ құжаттарында да көрсетілген. Қолда бар дереккөздер бізге ТҰҚ-тың ерекшелігі туралы айтуға мүмкіндік береді, мұнда қылмыстық әрекетте өзін көрсеткен бірнеше танымал классикалық үлгілер біріктірілуі мүмкін. Сонымен,

А.Л. Репецкая, олардың ішінде дүниежүзілік қауымдастықтағы ең танымалдарын анықтайды және олардың қатарына мыналарды қосады: «...ауқымды міндеттерді тиімді орындау үшін қажетті ұйымдастыру режимі болып табылатын бюрократиялық немесе корпоративтік үлгі және аморфтылығымен сипатталатын, сондықтан әлеуметтік бақылауға азырақ ұшырайтын желілік үлгі. Осы негізгілерден басқа криминологиялық теорияда мынадай үлгілер әзірленді: 255 серіктестік (Марк Халлер); «патрон-клиент» желісін білдіретін мұрагерлік үлгі (Джозеф Албини, Хеннер Хесс, Гарри Потер және Дженкинс); этникалық мұрагерлік теориясына негізделген үлгі (Франсис Ианни); тауарлар мен қызметтердің өндірісін және олардың нарықтарын бақылау үшін зорлық-зомбылық қолданатын кәсіпкерлік синдикаттардың құрылымдық сипаттамаларына негізделген үлгілер (Алан Блок, Дэвид Смит)» [12, 52 б.].

Тізімде келтірілген ТҰҚ үлгілерінің ерекшеліктерінің сипаттамасына тоқталмасақ, өйткені олар қазірдің өзінде жақсы зерттеліп, қазіргі заманғы ғалымдардың бірқатар еңбектерін қамтыды, тек барлық сарапшылар бірқатар мемлекеттерге нақты қауіп төндіретін трансұлттық қылмыстық ұйымдармен ерекшеленетінін атап өткен жөн: сицилиялық және итальяндық мафия; қытайлық «триада»; жапондық «якудза»; колумбиялық жазалаушылар; нигериялық қылмыстық ұйымдар; корейлық ұйымдасқан қылмыстылық; түрік және күрд ұйымдары; доминикандық қылмыстық ұйымдар; жергілікті американдық мафия.

Зерттеу міндеттеріне сүйене отырып, халықаралық қылмыстық кеңістіктегі ТҰҚ посткеңестік елдердің сипаттамаларына басты назар аударылады. Сонымен, егер тұтастай ТҰҚ туралы айтатын болсақ, онда ол ТМД елдерінде дамыған сайын ол дәстүрлі үлгілердің белгілі бір белгілерін қамтитын немесе басқа шет елдердегі ұйымдасқан қылмыстылыққа ұқсас күрделі құрылымға барған сайын ие бола бастады. Олардың қылмыстық әрекеттерінің сипатының

қағидалары өз мүшелерінің қауіпсіздігін барынша қамтамасыз етуге ұмтылу және ТҰҚ жұмысының ауқымын кеңейту мүмкіндіктері негізінде, сондай-ақ географиялық ерекшеліктері мен елдегі қоғамдық-саяси жағдайға байланысты өзгерді. Мұның жарқын мысалы ретінде Ресей мен Украинаны келтіруге болады.

Профессор В.Ш. Табалдиева дұрыс жазғандай, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық топтар «заңды трансұлттық корпорацияның күнделікті қызметіне ұқсас тәсілдермен жұмыс істеу арқылы өз «нарықтарын» және «өнімдерін әртараптандыру»... «олар ақшаны жылыстату технологиясын жақсарту және қылмыстық әрекеттерін одан әрі күшейту үшін эмиграциялық саясатты ырықтандыруды, еркін сауданы кеңейтуді, жоғары сапалы коммуникацияларды шебер пайдаланады» [89, 3-4 б.].

Сонымен, ресейлік ТОП-тың шетелдегі қылмыстық белсенділігінің негізгі бағыттары – Еуропа мен Американың қаржылық құрылымдарын пайдаланатын жалған компаниялар арқылы лас ақшаны «жылыстату», сондай-ақ мүлікті сатып алу, қару-жарақ пен есірткі контрабандасы, шикізат ресурстарын заңсыз сату, адам саудасы, бопсалау, жеңгетайлық.

Сонымен қатар, соңғы жылдары Батыс елдерінің құқық қорғау органдары Ресейден келген иммигранттар жасаған өнер туындыларының контрабандасы мен әйгілі брендтердің тауарларын қолдан жасау сияқты қылмыстардың көбейгенін тіркеді.

Батыс мемлекеттерінің экономикалық секторындағы ықпал ету салаларын қайта бөлу бойынша ресейлік ТҰҚ күш-жігерінің шоғырлануы байқалады. Ресейлік ТҰҚ, ТМД елдерінің басқа ТҰҚ-тарынан айырмашылығы, осы елдердің қаржылық, сыртқы экономикалық және коммерциялық құрылымдарына көбірек ене алды, бұл Ресейден «лас» ақша ағынының артуына себеп болды. Бұл жағдай қылмыстық жолмен алынған капиталдың белгілі бір бөлігі толығымен

занды кәсіпорындарға инвестициялау желеуімен Ресей аумағына қайтарыла бастаған заңды құбылыс.

Ресейлік ТҰҚ үшін заңсыз әрекеттерді жүзеге асыру тұрғысынан ең тартымды жер, мысалы, Германия болып табылады. Бұл таңдау осы елдің Ресейге салыстырмалы географиялық жақындығымен де, оның қуатты экономикалық әлеуетімен де байланысты. Кездейсоқ емес В.А. Яценко былай деп жазады: «...Германияның криминалдық полициясы ресейлік қылмыстық контингент өкілдерінің ақшаны жылыстату үшін пайдаланатын бірнеше жүздеген фирмалар мен компаниялар құрғанын атап өтеді» [13, 62 б.]. Ресейдегі ТҰҚ әрекеттерінің бағыттарының бірі – Шығыс Еуропада сатылатын беделді маркалы автокөліктерді ұрлау және экспорттау, сонымен қатар олар «Беларуссия бағыты» бойынша ұрланған көліктерді ТМД елдеріне транзиттеу болып табылады. Ресейлік ТҰҚ Германияда жеке бизнесі бар отандастарды рәкеттік мақсат ретінде немесе өздерінің іскерлік байланыстарын қылмыстық элементтің қызметіне – ақшаны жылыстату немесе қару мен есірткінің заңсыз айналымы үшін белсенді пайдаланады.

Ресейде иконалар мен антиквариат контрабандасы дәстүрге айналды, бұл Орталық Азия елдерінің ерекшеліктеріне байланысты (дәлірек айтқанда, халықтың көпшілігі ислам дінін ұстанады) мұндай бизнес саласы іс жүзінде байқалмайды. Батыс еуропалық притондар үшін «тірі тауар» саудасымен байланысты бизнес кеңейіп келеді, бұл, мысалы, Қазақстан, Өзбекстан және Тәжікстанға тән емес. Осы елдерде Ресей азаматтарына қарсы тонау және бопсалаумен айналысқан ресейлік ТҰҚҚ Польша мен Чехияның құқық қорғау органдарына көптеген қиындықтар туғызды.

Өз кезегінде, Ресей де шетелдік алаяқтардың ағынын бастан кешіріп, Батыстан үлкен қылмыстық қауіпті сезінеді. Сарапшылардың пікірінше, Ресейде жұмыс істейтін әрбір бесінші шетелдік компания қылмыстық құралымдармен

байланысы бар. Шетелдік фирмалар мен бірлескен кәсіпорындар жалған келісім-шарттар жасайды, жылжымайтын мүлікпен күмәнді мәмілелер жасайды, соның ішінде алаяқтық жасайды.

Украинадағы ТҰҚ-қа қарсы тұру мәселесі де өзекті болып қала береді, әсіресе осы елде болып жатқан әскери-саяси оқиғаларға байланысты. Осылайша, Украинадағы қазіргі жағдайдың аясында, біздің ойымызша, ұйымдасқан қылмыстылықпен байланысты бұрын болған келеңсіз үдеріс ерекше атап өтілді. Бұған ұйымдасқан қылмыстылықты құрайтын жалпы қылмыстық құралымдар мен жекелеген топтардың, сондай-ақ оларда әрекет ететін қылмыстық олигархиялық үлгідегі күшті саяси және экономикалық топтардың осы қауымдастықтардың халықаралық қылмыстық құрылымдарға күшейе түсуімен қатар жүретін әрекеттері дәлел. Олар бүгінде көлеңкелі капиталдың едәуір бөлігін, қаражатты «жылыстатуға» және заңдастыруға, қаржы ресурстарымен алаяқтыққа, бұрын-соңды болмаған рәкетке, заңсыз көші-қонға, есірткі бизнесіне, әскери қоймаларды, радиоактивті материалдарды, автокөлікті және т.б. заңсыз басып алу кезінде оларға түскен заңсыз қару-жарақ саудасына байланысты құқыққа қайшы әрекеттерді бақылайды.

Соңғы жылдары және осы оқиғаларға дейін экономикалық ұйымдасқан қылмыстылық орталығы қаржы-несие, сыртқы экономикалық қатынастар, жекешелендіру, отын-энергетика және агроөнеркәсіптік кешендер, металлургия және тау-кен байыту өнеркәсібі сияқты салаларға көшті, онда жедел деректер бойынша көлеңкелі капиталдың ең көп бөлігі қалыптасты, содан кейін Украинадан тыс лас ақшаны «жылыстату» процесі жүрді.

Осылайша, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық ТМД елдері үшін жеке проблемалардың бірі болып табылады. Кеңес Одағының ыдырауымен мемлекеттік институттардың әлсіздігі, нақты шекаралардың болмауы

және экономикалық байланыстардың үзілуі трансұлттық қылмыстық ұйымдардың белсенді түрде таралуына жол ашқан жаңа шындық пайда болды. 1990 жылдары бұл процесс барынша айқын болды, содан бері ТМД елдеріндегі трансұлттық қылмыс ұлттық қауіпсіздікке ғана емес, сонымен бірге жаһандық бейбітшілікке қауіп төндіретін өткір проблема болып қала берді. ТҰҚ қылмыстардың кең ауқымын қамтиды: есірткінің заңсыз айналымы, адам саудасы, қару мен тауарлардың контрабандасы, сондай-ақ киберқылмыс. Әрбір ТМД мемлекеті осы салада елеулі қауіп-қатерлерге тап болады, бірақ сонымен бірге аймақтағы қылмыстық әрекеттердің алдын алу бойынша мемлекеттердің күш-жігерін үйлестіруді талап ететін көптеген ортақ міндеттер бар.

Есірткі тасымалымен айналысатын қылмыстық топтар ТМД-ның басқа елдерінде желілік байланыста және халықаралық қылмыстық құрылымдармен белсенді әрекеттеседі.

ТМД елдерінде цифрлық технологиялардың өсуімен ол киберқылмыстық топтардың белсенділік орталығына да айналды. Бұл топтар деректерді ұрлаумен, алаяқтықпен, тыңшылықпен және инфрақұрылымның маңызды бөліктеріне шабуыл жасаумен айналысады. Әсіресе, Ресей мен Украина өздерінің ішкі мүдделерін де, жеке мүдделерін де құрметтейтін хакерлердің ірі өкілдерінің атынан шықты. Киберқылмыстылық жаһандық қауіп болып табылады және ТМД елдеріндегі қылмыстық топтар кибершабуылдар мен тыңшылық қызметтерін көрсету арқылы маңызды рөл атқарады.

ТМД елдері Еуропаны, Азияны және Таяу Шығысты байланыстыратын маңызды географиялық орынға ие. Бұл аймақты заңсыз тауарлар, адамдар мен тұрғындар үшін транзиттік торап ретінде пайдалану үшін тартымды етеді.

ТМД елдеріндегі трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық аймақтық және халықаралық қауіпсіздікке

үлкен қауіп төндіреді. Бұл проблемамен тиімді күресу шекаралық бақылауды күшейтуді, халықаралық ынтымақтастықты, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды және прогрессивті құқық қорғау органдарын біріктіруді талап етеді. Тек кешенді тәсіл ғана трансұлттық қылмыстылық деңгейін төмендетіп, қауіпсіздікті қамтамасыз етеді.

ТҰҚ құрылымының өзіне және оны құрайтын элементтерге назар аудару керек. Негізгі дереккөздерді талдау нәтижесі, криминологтар ТҰҚ-ты үш түрге бөледі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді: дәстүрлі ТҰҚ; шағын ТҰҚ; трансұлттық террористік топтар.

С.Е. Еркенов трансұлттық қылмыстық құрылымдардың криминологиялық сипаттамаларын бөліп көрсету қажеттілігі туралы айта отырып, қазіргі криминологиялық жіктеуде көрініс табуы тиіс ұйымдасқан қылмыстылық туралы жаңа деректерге назар аударады. С.Е. Еркеновтың пікірінше, олардың ең маңыздысы мына мәліметтер: мұндай құрылымды ұйымдастыру түрі («шетелдегі бөлімшелері бар отандық» қылмыстық топ, ТМД елдерінің аумағына еніп жатқан шетелдік қылмыстық топтар немесе ТМД елдері қылмыстық топтарының шетелдік қылмыстық топтармен бірлестіктері) туралы; әртүрлі дәрежедегі үйлестіруде); трансұлттық ұйымға қатысушылардың құрамы туралы (азаматтығы, ұлты); трансұлттық қылмыстық қауымдастықтың мақсаттары (қылмыстық қолсұғушылықтың нысанасы) туралы; трансұлттық қылмыстық байланыстардың сипаты, мақсаты туралы; трансұлттық қылмыстық топтардың сыбайлас жемқорлық байланыстарының сипаты, сыбайлас тұлғалардың типологиясы туралы; трансұлттық қылмыстық топтарды экономикалық жабуды ұйымдастыру түрлері туралы; оффшорлық аймақтарда тіркелген компаниялар мен банктер туралы; қылмыстық әрекет нәтижесінде алынған ақшалай қаражатты жылыстату (заңдастыру) әдістері туралы;

айналымына тыйым салынған заттарды тасымалдау және өткізу тәсілдері туралы [10, 27 б.].

С.Е. Еркенов ұсынған ТҰҚ ұйымының түрін талдауға сүйене отырып, мұндай саралау, әрине, ТМД елдеріне тән, бүгінгі күнге дейін өзекті модельдерді көрсететінін атап өтуге болады.

Айта кету керек, профессор С.Е. Еркенов, ТҰҚ криминалистикалық сипаттамаларының элементтері осы мәселеге қатысы бар ғалымдардың көпшілігінің пікірін көрсетеді. Дегенмен, ғалымдардың белгілі бір бөлігінің көзқарасымен ерекшеленетін авторлардың басқа да ұстанымдары бар. Осылайша, әртүрлі дереккөздерді зерттеген кезде барлық зерттеушілер ТҰҚҚ субъектілерін дәрежелеуге нақты көзқарасқа ие емес. Мысалы, кейбір авторлардың пікірінше, ТҰҚҚ субъектілерін үш кіші топқа бөлу керек, олар келесі критерийлерге негізделуі керек - ұйымның деңгейі мен сипаты. Бұл тәсілді қорытындылай келе, оны келесі деңгейлерге бөлу ұсынылады:

а) төменгі деңгей (қылмыстық әрекеттері қылмыстың трансұлттық түрлерімен байланысты қылмыстық ұйымдар мен қылмыстық қауымдастықтар);

ә) орташа деңгей (заңды тұлғалар кіреді);

б) жоғарғы деңгей (оларға қылмыстық-мемлекеттік ұйымдар жатады, «...оларда мемлекет пен оның органдары белгілі бір міндеттерді орындау үшін қылмыстық әдістерді, құралдарды, қылмыстық құрамдармен байланыстарды жасырын пайдаланады») [90, 53-54 б.].

Дегенмен, барлық ғалымдар бұл градация туралы өз түсінігін тапқан жоқ, әсіресе орта деңгей үшін, атап айтқанда, заңды тұлғаларды ТҰҚ субъектілері ретінде қарастыру. Осыған орай, бұл жағдайда трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық әрекетке қатысушыларға автоматты түрде заңды түрде жұмыс істейтін барлық ұйымдар, фирмалар, қорлар мен кәсіпорындар кіреді, олардың тек ұйымдасқан қылмыстылықпен ғана емес, сонымен қатар

трансұлттық бизнестік белсенділік де еш қатысы жоқ болуы мүмкін екені рас. Оның үстіне трансұлттық корпорацияларды трансұлттық қылмыстық ұйымдардан бөлетін бірқатар белгілер бар» [12, 37 б.].

Бұл мәлімдемеден қылмыстық топтардың заңды коммерциялық құрылымдарды өз мүдделеріне пайдалануының өзі ешқандай жағдайда ТҰҚ субъектілерінің бір түрі емес, қылмыстық әрекеттерді жүзеге асыру әдісі болып табылатыны шығады. Қарастырылып отырған мәселеде біз ТҰҚ пәндерін екі деңгейге жіктеу орынды деген пікірді бөлісеміз:

- трансұлттық қылмыстық құралымдар (топтар, ұйымдар және қауымдастықтар);

- трансұлттық қылмыстық-мемлекеттік ұйымдар (қылмыстық ұйымдар мен мемлекеттің араласуы).

Сонымен қатар, шетелдік зерттеушілер ТҰҚ субъектілерін басқа критерийлер бойынша жіктеуді ұсынады, мысалы:

1. ТҰҚ мүшелерінің көпшілігінің ұлтына қарай (қытай, корей, итальян, жапон, нигериялық және т.б.) [91, 310-356 б.];

2. қылмыстық іс-әрекеттің негізгі орналасқан жерінің географиялық орналасуы тұрғысынан (азиялық, еуропалық, африкалық) [92, 13-21 б.];

3. ТҰҚ-тың белгілі бір мемлекеттің аумағына енуіне байланысты, мұнда басқа ТҰҚ болуы жоққа шығарылмайды және олар дәстүрлі емес деп аталады [93, 99-287 б.].

Шетелдік ғалымдар ұсынған ТҰҚ-ты дәрежелудің бірінші және үшінші критерийі профессор С.Е. Еркенов айтқан бірінші және екінші компонентпен біршама сәйкес келетіндігін атап өтуге болады.

Әрине, ТҰҚ субъектілерінің белгілі бір құрылымдық құрамдас бөліктері тұтастай ұйымдасқан қылмыстылыққа тән. Әңгіме қылмыстық ұйымдардың жоғары ұйымдасқандығы мен бірігуі, ұзақ мерзімді жұмыс істеуі және саны туралы болып отыр. Соңғы критерий

ғалымдардың аралас реакциясын тудырады, өйткені бір жағдайда басқа мемлекеттердің аумағына таралатын қылмыстық әрекеттің желісі мен ауқымы неғұрлым кең болса, мұндай ұйымның көлемі соғұрлым үлкен болады. Бірақ бұл, мысалы, компьютерлік желілерді пайдалану (компьютерлік алаяқтық, интернетте балалар порнографиясын тарату және т.б.) саласындағы қылмыстық әрекеттермен айналысатын шағын топ болуы мүмкін екенін ескеру қажет. Осылайша, сандық көрсеткіш ТҰҚ-ты ұйымдасқан қылмыстылықтың басқа түрлерінен ажырататын негізгі критерий бола алмайды.

Басқа мемлекеттердің аумағында халықаралық қызмет ауқымын барынша ұлғайту ниетіне байланысты ТОК негізінен күрделі құрамдастырылған құрылымға ие екендігімен келісу керек. Алайда мұндай қызмет оның қауіпсіздігін қамтамасыз етумен, оның ішінде қылмыстық қудалаудан жалтару мақсатында жүргізілуі тиіс. Осыған байланысты, ТМД елдерінің ТОП-ы қазірдің өзінде қалыптасқан дәстүрлі модельдердің қылмыстық іс-әрекетінің принциптерін ғана емес, сонымен қатар трансұлттық қылмыстық ұйымның жүйесіне өзгермелі жағдайларда сәтті жұмыс істеуге мүмкіндік беретін өз элементтерін енгізе отырып, үнемі жаңарып отырады.

Көптеген дереккөздердің талдауы көрсеткендей, ТҰҚ жүйесі-бұл тіке басқару құрылымы бар ұйымның нақты құрылымдалған схемасы, оның өзегінен негізгі тәуелсіз атқарушы байланыстар желісі шығады. Мұндай құрылым осы пирамида жүйесінің жоғарғы жағында тұрған ТҰҚҚ-дың шынайы көшбасшыларын жасыруға мүмкіндік береді, мұнда әрбір сілтеме ауыртпалықсыз және оңай ауыстырылуы мүмкін, бұл бүкіл ұйымның қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Мұның бәрі ТҰҚ-тың заманауи үлгісі көп деңгейлі және көп буынды деп айтуға мүмкіндік береді, бұл қажет болған жағдайда оның әлеуетін басқа қызмет салаларына айналдыруға, сондай-ақ оны бизнестің осы қылмыстық түрі

үшін ең қолайлы жағдайлары бар мемлекеттерге ауыстыруға мүмкіндік береді (экономикалық, құқықтық, саяси және т.б.).

Осындай ұйымның арқасында пирамида басшылығы, әдетте, қылмыстық әрекеттің өзін ұйымдастыруға қатыспайды, бірақ өзінің қылмыстық мақсаттарына жету үшін ТҰҚҚ дамуының одан әрі стратегиясын әзірлейді.

Мұндай күрделі құрылым тек ТҰҚҚ-қа тән, өйткені оның халықаралық ауқымдағы кең ауқымды қызмет жүйесі бар. Қазақстан мен Қырғызстан аумағында әрекет ететін ТҰҚ-қа келетін болсақ, біздің ойымызша, мұндай ұйымның және басшылықтың функциялары негізінен қылмыстық топ жетекшілеріне жүктелген. Дегенмен, Қырғызстандағы есірткі бизнесі туралы айтатын болсақ, кейде олардың артында есірткі бизнесін ұйымдастыруға тікелей қатысы жоқ, есірткінің кедергісіз ағыны мен айналымын қамтамасыз ететін жоғары лауазымды тұлғалардың тұратыны жасырын емес.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, біздің ойымызша, қылмысты ұйымдастырудың бұл деңгейі ресейлік ТҰҚ-тарға біршама тән, ол туралы жоғарыда жазғанбыз және географиялық, экономикалық мүмкіндіктер, халық саны, тарихи ерекшеліктері және т.б. сияқты бірқатар факторлармен байланысты.

Егер біз дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстылықты ТҰҚҚ-пен тұтастай салыстыратын болсақ, онда олардың бірқатар функциялары сәйкес келеді, мысалы: олардың қызметі тек басқару функцияларын жүзеге асырумен ғана байланысты емес, стратегиялық тобының болуы; қаражатты есепке алу мен бақылау және олардың қылмыстық қызметі есебінен байыту мақсатында оларды салудың тиімді жолдарын іздеу; дамыту, әлеуметтік бақылауды болдырмауға және оның ауқымын кеңейтуге мүмкіндік беретін қылмыстық іс-әрекеттің тиімді әдістері мен тәсілдерін басқару және енгізу; кадрлық мәселелер.

Сондай-ақ ТҰҚ-та ұйымдастырушылық және көмекші топ та бар, оның функциялары бірінші кезекте мыналарға байланысты: қылмыстық пирамиданың барлық топтарының қауіпсіздігін қамтамасыз етумен; ТҰҚ қойған мақсаттарға жету үшін қажетті сыбайлас жемқорлық байланыстарды орнатумен; туындайтын нақты мәселелерді шешу және басқарудың жеке мүдделерін қорғаумен; ТҰҚ-тың тиімді қызметін қамтамасыз ету үшін барлау және қарсы барлау қызметін жүзеге асырумен; қылмыстық бизнесті дамытудың қауіпсіз жағдайлары мен пайдалы ұсыныстары туралы ақпараттық ақпаратты жинаумен және т.б.

Үшінші топ қылмыстың өзін ұйымдастыру және жасаумен сипатталады (атқарушылық бағыты). Бұл ретте төменгі сатылардың құрамы олардың қылмыстық әрекетінің көлеміне және қызмет ету ерекшеліктеріне байланысты болатынын ескеру қажет. Яғни, қарастырылып отырған әрбір сілтемеде «микро сілтемелер» болуы мүмкін. Мәселе мынада: саны айтарлықтай көп және олардың қылмыстық әрекеті бір ғана саламен шектелмейтін ауқымды ТҰҚ-та көрсетілген деңгейдегі осындай дәрежеленген топтың ішінде басқарушылар мен орындаушылар болуы мүмкін. Мұндай желілік сілтемелердің жетекшілері жоғары деңгейлермен тікелей байланысады, яғни топішілік және ақпараттық процестер осы көшбасшымен шектеледі. Мұндай жүйе, бұрын жазғанымыздай, басқа жоғары деңгейлерді олардың әсерінен қорғауға және оқшаулауға, ал атқарушы деңгейлердің бірі «сәтсіздікке» ұшыраған жағдайда, өзімізді одан алыстатуға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, айрықша белгілері – трансұлттық қылмыстық әрекеттің өзі стратегияны әзірлеуді және белгілі бір елде қалыптасқан әртүрлі жағдайларға бейімделудің жоғары дәрежесінің болуын болжайды. Бұл шарттар айтарлықтай айырмашылықтарға ие болуы мүмкін, сондықтан бір елде жұмыс істейтін ҰҚТ құрылымы жүйелі түрде модернизациялауға және күрделі құрылымға ие болуға

мәжбүр болған топқа қарағанда консервативті болуы мүмкін, өйткені оның қызметі бір елмен шектелмейді. ТҰҚҚ-ның ҰҚТ-тан айырмашылығы, бір елдің ішінде ғана емес, сонымен қатар қылмыстық іс-әрекет жиі кездесетін басқа елдердің сарапшыларының бірқатар аспектілерінің (заңнамалық, әлеуметтік-экономикалық, қазіргі заманғы техникалық, құқық қорғау органдарының жұмыс істеу ерекшеліктері және т.б.) ерекшеліктерін зерттейтін мамандардың көмегіне жүгінеді.

Мұның бір көрсеткіші-компьютерлік технологияны қолдану. Сонымен, авторлар жаһандық коммуникациялық желілердегі құқық бұзушылықтарға қарсы күрес жөніндегі халықаралық конференция материалдарының жинағында қазіргі өмір террористік қауіптің әртүрлі нысандарда көрінетінін көрсетеді. Негізінен бұқаралық ақпарат құралдары қолданылады. Интернетте терроризм мен экстремизмді насихаттауға қарсы күрес мәселесі өзекті. Интернетті қолдана отырып, олар экстремистік идеяларды, нәсілдік, діни және төзімсіздіктің басқа түрлерін жүзеге асырады және қаржыландырады, сонымен қатар жаңа мүшелерді тартады [94, 89-91 б.].

Г.С. Мауленов телекоммуникациялар мен ғаламдық компьютерлік желілердің қарқынды дамуы жоғары технологиялар саласында қылмыс жасауды жеңілдететін жағдайлар жасағанын атап өтті. Телекоммуникациялық технологиялардың мүмкіндіктерін қылмыстық құралымдар кеңінен қолданады. Қылмыстық жолмен түскен капиталды аудару, салықсыз қаржылық операциялар, Интернет арқылы есірткі мен қаруды өткізу, электрондық пошта арқылы қылмыстық байланыстарды жүзеге асыру, «әшкерелейтін материалдарды» тарату, желілерге кіру коды мен құпия сөздерді ұрлау, ақпаратты заңсыз көшіру, хакерлік шабуылдар, жеке мақсаттағы клондалған радиоэлектрондық құралдарды («ұқсас») жасау және пайдалану – осы қылмыс түрлерінің типтік мысалдары [95, 87-88 б.].

ТҰҚҚ-ды қалыптастыруға ақпараттық технологиялардың әсері айтарлықтай өсті. Мысалы, профессор Қ.М. Осмоналиев «Қырғыз Республикасындағы ұйымдасқан қылмыстылық: мемлекетті талдау және бағалау (криминологиялық зерттеулердің нәтижелері)» (2003) монографиясында былай деп жазады: «... Заңды ұрылар құрған қылмыстық орта ондаған жылдар бойы жұмыс істеп келеді. Бұл жасырын қылмыскерлердің ең маңызды атрибуттарын қалыптастыруға ықпал етеді, мысалы: 1. сыбайластарды, тіпті одан да көп, жақын ортада қайта пайда болғандарды барлық мүмкін арналар арқылы мұқият тексеру; 2. нақты қылмыс жасағанын дәлелдеген адамдарға ғана сенім білдіру. Бұл деректер сыбайластардың айғақтары, жеке бақылаулар және өткен уақытта сенімге ие болған адамдардың әңгімелері негізінде қабылданады; 3. ақпаратты жинаудың және берудің құпия арналары арқылы, оның ішінде қамауға алынғандармен, ұсталғандармен және уақытша ұстау изоляторларында (УҰИ), тергеу изоляторларында (ТИ) ұсталғандармен, әсіресе түзеу мекемелеріндегі (ТМ) сотталғандармен байланыс орнату; 4. бас бостандығынан айыру орындарының айдауыл, күзет, әкімшілік және техникалық қызметкерлері арасынан осы мақсаттар үшін сыбайластарды тарту; 5. қылмыстық ортаға қауіп төндіретін, атап айтқанда, қылмыстық ұйымдарға кіретін немесе олармен байланысты жағдайларды «талдау» жүйесін құру. Қылмыстық ортада ұйымдасқан қылмыстылықтың резервтері үнемі қалыптасып отырады (респонденттердің 70%-ы)» [96, 50-51 б.]. Ұйымдасқан қылмыстық топты оңтайлы құру үшін пайдаланылатын барлық арсенал әрекет ету саласы мен ауқымына қарай, ең алдымен, осындай қылмыстық топтардан шыққан ТҰҚ-қа әсер етеді және беріледі.

С.Е. Еркенов екі іргелес мемлекеттің, атап айтқанда Ресей мен Қазақстанның аумағында жұмыс істейтін трансшекаралық қылмыстық топтарды сипаттай отырып,

оларға мынадай белгілер тән екенін көрсетеді: 1. топ мүшелерінің синтетикалық құрамы: арнайы лауазымдық трансұлттық субъектілер, ұйымдар, ұйымдасқан арнайы мамандандырылған трансшекаралық қылмыстық топтардың мүшелері; 2. топтардың қызмет ету аймағы, олардың саны, қызмет ауқымы, күш құрылымдарына ену дәрежесі, ұйымдастырылуы, трансшекаралық байланыс арналарының болуы және айналымнан алынып тасталған заттарды тасымалдау, әрекет ету жылдамдығы, қорғаныс жүйелері; 3. шекараның екі жағындағы қылмыстық әрекеттер; 4. тауарларды, ақшаны, адамдарды заңсыз өткізу арналарын өңдеу, бұл бірлесе отырып шекара мәселесін осылайша жояды; 5. қылмыстық топтарға қатысушылардың арасында – бір жағынан, ішкі істер органдары мен кеден қызметкерлерінің – екінші жағынан тұрақты, оның ішінде туыстық, достық байланыстардың болуы; 6. аумақты, жол тораптарын, ықтимал баспаналарды жақсы білу және т.б.; 7. көршілес аймақтарға тән халықтың жоғары көші-қонын пайдалану [10, 60 б.].

Сонымен қатар, ресейлік ғалым И.В. Годуновтың ұстанымы өте негізделген, ол біздің көзқарасымыз бойынша ТҰҚҚ-дың ең маңызды сипаттамаларын қорытындылады. Сонымен қатар, ұқсас тәсіл С.В. Максимовтан да байқалады. Сонымен, аталған авторлар құрылымдылық, функционалдылық, институционалдылық сияқты белгілерді бөліп көрсетеді [27]. И.В. Годунов санаттар бойынша белгілерге өзінің көзқарасын баяндады:

1. Бірінші белгі. Функционалдылық – қылмыстық әрекетті жүзеге асыру процесінде туындайтын қатынастардың тұрақты сипатын және тұтас кәсіпкерлік қылмыстық кәсіпорын шеңберінде сараланған және келісілген рөлдік функциялардың жиынтығын жүзеге асырумен байланысты екенін білдіреді.

2. Екінші белгі. Құрылымдылық – қарым-қатынастардың, рөлдердің, қатысушылардың мәртебелерінің,

сондай-ақ қылмыстық іскерлік операцияларды жүзеге асыру технологиясының, схемаларының, үлгілерінің, шаблондарының реттелген жүйесінің болуын білдіреді.

3. Үшінші белгі. Институционалдық сипат – қылмыстық әрекетке қатысушылардың нақты мінез-құлық ережелері жүйесінің және олардың сақталуын қамтамасыз ететін санкциялық механизмнің болуын білдіреді» [27, 144 б.].

Жоғарыда аталған авторлардың ұстанымдарын, сондай-ақ басқа да дереккөздерді талдау қылмыстық құралымдардың құрылысын ұйымдастырудың желілік түрін растайды, олармен сипатталады: ішкі бірлік және қызметтің халықаралық бағдары; трансұлттық бағдарлау әдістері мен тәсілдерін қолдану; қылмыстық әрекеттің жасырын сипаты; ресурстарды және сыбайлас жемқорлық схемаларын пайдалану.

Осылайша, біздің ойымызша, ТҰҚҚ криминалистикалық сипаттамаларының элементтерін анықтау кезінде тұтастай ұйымдасқан қылмыстық топтардың қолданыстағы криминалистикалық сипаттамаларынан шығу керек. ТҰҚҚ криминалистикалық сипаттамаларының элементтеріне мыналар жатады: 1. ҰҚТ-тың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары; 2. ТҰҚ түрі (үлгісі); 3. ТҰҚҚ шеңберіндегі психологиялық және эмоционалдық құрамдас бөлігі (басқарушылық, ұйымдастырушылық қолдау және атқарушы деңгейлердегі эмоционалдық байланыстың негізін қоса алғанда); 4. ТҰҚҚ құрылымы мен қызмет ету ерекшеліктері, оның ішінде қылмыстық пирамидадағы топтардың сапалық және сандық құрамы; 5. ТҰҚ қылмыстық әрекеттердің негізгі саласы, ауқымы және таралу аумағы; 6. ТҰҚҚ-дың шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарына қарсы әрекет ету ерекшеліктері және рұқсат етілмеген бақылаудан жалтару.

Жұмыстың осы тарауында біз өз зерттеулерімізде криминалистикалық сипаттамалардың жеке элементтеріне

тоқталып өттік. Сонымен қатар, зерттеу аясындағы талдау негізінде мыналарды елемеуге болмайды:

1. ТҰҚ-қа тән: біріншіден, жекелеген ТҰҚ-та трансұлттық қылмыстық қызметті ұйымдастырудың классикалық үлгілерінің ұзақ тарихы бар белгілермен ұқсастық бар, сондай-ақ модернизацияланған аралас үлгілер бар, олар: а) жалпы әлемдік жүйеде болып жатқан эволюциялық өзгерістер; б) олардың қылмыстық қызметінің сипатының тиімділігіне, оның ішінде ұйымның әртүрлі деңгейлерінде оның мүшелерінің қауіпсіздігін барынша қамтамасыз етуді, сондай-ақ сыртқы жағдайларға байланысты осындай құрылымның жекелеген буындарын оңай және ауыртпалықсыз манипуляциялау мүмкіндігін ескере отырып; Екіншіден, қылмыстық іс-әрекеттің дәстүрлі және ерекше түрлерін қамтитын, неғұрлым күрделі нысандарға ие бола отырып, жаңа әр түрлі салаларға ТҰҚ-тың көбірек интеграциясы бар. Үшіншіден, ТҰҚК көп буынды және көп деңгейлі басқару жүйесі бар ұйымның ерекше желілік пирамидалық құрылымымен сипатталады, ол үшін халықаралық ұйымдасқан қылмыстық құралымдардың әлеуетін арттыру және ішкі ұйымдасқан қылмыстылықпен біріктіру тән. Төртіншіден, ТМД елдерінің басым бөлігі, соның ішінде Қазақстан мен Қырғызстан үшін белгілі бір үлгі мен нақты маманданудың болуы тән емес. Бұл елдерде нақты әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайлар пайда болғаннан кейін қылмыстың трансұлттануы орын алды. Осыдан кейін ол әр түрлі нысанда, негізінен жалпы криминологиялық жағдайға байланысты, елдің ауқымында да, жеке аймақта да пайда болды. Әрине, бұл жерде Халықаралық қылмыстық қауымдастықтар маңызды рөл атқарды, бұл трансұлттық байланыстардың дамуына, сондай-ақ этникалық және кландық құрамдас бөлікке әкелді. Бесіншіден, ТМД елдерінің біртұтас трансұлттық қылмыстық кеңістігінің болуын, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық негіздің саяси-мемлекеттік құрылымының

бастауларының ортақтығына, географиялық ерекшеліктеріне, олардың аумағындағы қылмыстық көріністердің біркелкілігіне, сондай-ақ бұрынғы біртұтас одақтас мемлекеттен мұраға қалған қылмыстық байланыстарға байланысты екенін байқамау мүмкін емес. Бұл трансұлттық қылмыстық іс-әрекеттің әдістері мен тәсілдерінің ұқсастығын тудырды.

ТҰҚҚ-ның диапазоны айтарлықтай әртүрлі, ол криминалистикалық әдістерден ерекшеленуі мүмкін: үлгі бойынша; нысаны бойынша; сапалық және сандық белгілері бойынша; жалпы қылмыстық әрекеттің себебі мен бағыттары туралы; қамту аймағы бойынша (географиялық компонент); ұйымдық құрылым мен басқарудың сипаттамалары бойынша; қылмыстық әрекеттің механизмі мен тактикасы бойынша; шет мемлекеттердің (олардың қылмыстық әрекеттері кең таралған) құқық қорғау органдарына қарсы әрекет ету ерекшеліктері бойынша; басқа ТҰҚ-тармен даулы жағдайларды шешу әдістері бойынша; эмоционалдық байланыстың дәрежесі мен түрі бойынша (кландық, этникалық, отбасылық, достық және т.б.).

ТҰҚ-тың криминалистикалық сипаттамаларының элементтеріне сүйене отырып, осы санаттағы қылмыстарды ашуға және тергеуге байланысты бірқатар проблемалық аспектілер атап өтілетін болады.

2 Тарау. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықпен байланысты қылмыстарды ашу мен тергеудегі халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыратын халықаралық-құқықтық механизмдер

2.1. ТҰҚ тергеуіндегі шет мемлекеттердің құқық қорғау органдары арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың теориялық және құқықтық негіздері

Р.Ж. Арзаева атап өткендей: «мемлекеттердің қылмыстық процесс саласындағы ынтымақтастығы осы салада ХІХ ғасырға дейін басым болған экстрадицияның пайда болуынан бастау алады. Уақыт өте келе, ынтымақтастық тек өзінің ұстанымын күшейтті және ХІХ ғасырдың басынан бастап адамзаттың күшейіп келе жатқан қылмысқа қарсы күреске байланысты жаңа қажеттіліктеріне жауап ретінде қылмыстық процесс саласындағы мемлекеттердің ынтымақтастығын шарттық ресімдеу қарқындалды, ал XX ғасырдың 40-жылдарынан бастап Халықаралық ұйымдардың қарастырылып отырған ынтымақтастықты жүзеге асыруға әсері күшейе түсті» [97, 24 б.].

Жеке тұрған мемлекеттің трансұлттық қылмыстылыққа қарсы тұру мүмкіндігі ел егемендігінің нақты белгіленген аумаққа ғана таралу фактісіне байланысты сөзсіз шектеледі. Мұны трансұлттық қылмыстық топтардың мобильді, желілік құрылымдары қосымша артықшылық ретінде пайдаланады [98, 172-178 б.]. Қазіргі қылмыстылықтың тенденциялары (трансұлттыққа байланысты) мемлекеттер арасындағы халықаралық ынтымақтастық пен қылмыстық құқықты интернационалдандыру қажеттілігін алдын ала анықтайды [99, 5 б.].

Осыған байланысты Л.А. Лазутин атап өткендей, «...оның туындайтын қауіп-қатерлерінің маңыздылығы соншалық, халықаралық қоғамдастық оған халықаралық қылмыстардың жолын

кесуге және олармен күресуге бағытталған конвенциялар қабылдау арқылы ден қоюға және мемлекеттердің құқық қорғау органдары мен әділет органдарының тиімді ынтымақтастыққа және бір-біріне өзара құқықтық көмек көрсетуге ықпал ететін қызметін үйлестіру бағдарламаларын әзірлеуге мәжбүр» [100, 44-45 б.].

Халықаралық ынтымақтастықтың өзектілігі қылмыстылықпен күресуге байланысты кез келген елдің ұлттық стратегиясының элементі басқа мемлекеттердің ресурстары мен мүмкіндіктерін пайдалану болып табылатындығымен де дәлелденеді [101, 160 б.]. Және бұл заңды құбылыс, өйткені бірде-бір мемлекет трансұлттық қылмыстық ұйымдарға олардың қылмыстық әрекеттеріне әсер ететін ауыр зиян келтіре алмайды.

Халықаралық ынтымақтастық тетігінің маңызды элементі оның құқықтық негізі болып табылады, оның мәніне екіұшты көзқарас байқалады. Мысалы, В.Ф. Цепелев қарастырылып отырған аспект бойынша жүргізген зерттеуінде мұндай ынтымақтастықтың құқықтық негізінің өзегі халықаралық қылмыстық құқық болып табылады деген пікір білдірді. Сонымен қатар, оның көзқарасы бойынша, онымен тығыз байланыста, осы мемлекеттердің ұлттық қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және басқа заңнамалары бар [102, 160 б.]. Бірақ бұл тәсіл әлі де пікірталас тудырады. Әртүрлі дереккөздерді талдау халықаралық қылмыстық құқықтың түсінігі мен мәні туралы мәселе бойынша отандық немесе шетелдік әдебиеттерде бірыңғай тәсіл жоқ екенін көрсетеді.

Халықаралық құқықта трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрес саласындағы мемлекеттердің өзара іс-қимыл мәселелерін жатқыза отырып, «Халықаралық қылмыстық құқықты» дербес сала ретінде тануға талпыныстар жасалды.

Сонымен, Л.А. Лазутиннің пікірінше: «... халықаралық қылмыстылыққа үйлестірілген қарсы іс-қимыл процесінде қалыптасатын мемлекеттер арасындағы қатынастар халықаралық қылмыстар үшін жауапкершілікті айқындайтын

және реттейтін нормаларды, сондай-ақ кейбір қылмыстарға қарсы күресте мемлекеттердің бір-біріне құқықтық көмек көрсету шарттарын зерттейтін дербес кешенді заң ғылымы ретінде халықаралық қылмыстық құқықты реттеудің мәні болып табылады» [100, 174 б.]. Оның ұстанымын бірқатар басқа ғалымдар ұстанады, мысалы, И.И. Карпец [37, 26-27 б.], П.Н. Бирюков [103, 15 б.], Ю. А. Решетов [26, 209 б.], олар сонымен бірге құқықтың осы саласы нақты көздерден тұратын кешенді блокты құрайтындығын атап көрсетеді, халықаралық шарттарды да, ұлттық заңнама нормаларын да қамтиды. В.П. Панов пен И.И. Лукашук халықаралық қылмыстық құқық халықаралық жария құқықтың саласы деп санайды [104, 16 б.; 105, 417 б.].

Мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастардағы халықаралық құқықтың рөлінің өсуі шарттық нормалардың маңыздылығын ұдайы арттырып отыр, онсыз көптеген жаһандық проблемаларды, қауіпсіздіктің маңызды мәселелерін, сондай-ақ мемлекеттер арасындағы саяси және экономикалық ынтымақтастықты қазіргі шарттық қатынастарда шешу мүмкін емес [106, 152-153 б.].

Осы аспектідегі әртүрлі ұстанымдарға қарамастан, трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күресте мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығының құқықтық негізін, әрине, халықаралық шарттар, ұлттық заңнамалар және құқықтық нормалар (әдет-ғұрыптар) құрайды. Халықаралық деңгейде әмбебап, аймақтық және екіжақты келісімдер әзірленуде және қабылдануда, соның арқасында ТҰҚ-қа бірлескен іс-қимылдың әртүрлі бағыттары реттеледі. Олардың ішінде құқықтық көмек туралы шарттардың (конвенциялардың) маңызы зор. Бірақ сонымен бірге екіұшты көзқарас та байқалады, мұны бірқатар ғалымдардың еңбектері дәлелдейді [107; 108; 109; 110; 97; 111; 112].

Сонымен, С.А. Ахметованың сәл өзгеше ұстанымы, қылмыстық істер бойынша заң көмегін көрсетуді халықаралық құқық институтына жатқызады, бірақ сонымен

бірге халықаралық қылмыстық құқықты бір сала ретінде белгілейді және мынаны көрсетеді: «Халықаралық қылмыстық құқық жүйесінде бұл аталған институттарды бөлек анықтау керек. Халықаралық қылмыстық құқық институты – халықаралық және жалпы сипаттағы қылмыстылықпен күресу ынтымақтастығы саласындағы халықаралық қылмыстық құқық субъектілері арасындағы құқықтық қатынастардың белгілі бір ауқымын реттейтін халықаралық-құқықтық нормалар мен қағидалардың ерекше тобы. Халықаралық қылмыстық құқық саласының толыққанды институттары ретінде мыналар бөлінеді: жеке тұлғалардың халықаралық қылмыстық жауапкершілігі институты; қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар институты; жазалау институты; қатысу институты [110, 39-44 б.].

Р.Ж. Арзаева «құқықтық көмекті» анықтауға дәрежеленген көзқарас ұстанымын ұстанады, яғни бұл қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек болуы мүмкін (тар мағынада), яғни шет мемлекеттің аумағында сұралған іс жүргізу әрекеттерін орындау (немесе өндіріске көмек көрсету): тергеу әрекеттерін жүргізу, құжаттарды тапсыру, заттарды беру, ұсыну мүлікті тәркілеуге және басқа да іс жүргізу шараларын орындауға көмек көрсету. Осыған сүйене отырып, Р. Арзаева құқықтық көмек көрсету қылмыстық процестегі халықаралық ынтымақтастық бағыттарына жатады, онда: экстрадициялау мәселелері бойынша мемлекеттердің ынтымақтастығы; олардың бір-біріне құқықтық көмек көрсетуі бойынша мемлекеттердің ынтымақтастығы; қылмыстық қудалауды беру бойынша мемлекеттердің ынтымақтастығы; үкімдерді тану және орындау мәселелері бойынша мемлекеттердің ынтымақтастығы [97, 26 б. 27].

А.И. Быстрыкин заң көмегін жеке әрекеттерді жүзеге асыру деп анықтайды. Олар тек жеке қылмыстық істерді тергеуге байланысты кейбір мәселелерді шешуге

көмектесуге арналған, бұл істер тек көмек сұраған мемлекеттің мүдделерін қозғайды. Халықаралық ынтымақтастық дегеніміз – құқық қорғау органдарының ауқымы кең және нысандары мен бағыттары бойынша әртүрлі, ортақ мүдделерді қозғайтын және қылмысқа қарсы күресте ортақ мақсаттарға жетуге бағытталған мақсатты, тұрақты және келісілген қызметі [113, 15 б.].

Негізінде В.М. Волженкинаның ұстанымы мәні бойынша А.И. Быстрыкинның көзқарасына ұқсас. Бұл автор заң көмегіне мыналар жатады деп санайды: белгілі бір процессуалдық әрекеттерді жасау, қылмыстық қудалау, адамдарды ұстап беру, шетел соттарымен сотталған адамдарды азаматтығы бойынша өз еліне қайтару, объектілерді қайтару [112, 34 б.].

В.В. Милинчукке келетін болсақ, ол құқықтық көмекті институтқа беруді қамтымайды. Бұл автор оған мыналарды жатқызады: басқа мемлекеттердің сұраныстары бойынша орындалатын тергеу және жедел-іздігіру іс-шараларын жүзеге асыру [114, 27 б.]. В.Н. Михайловта біршама өзгеше тәсіл байқалады, ол жедел іздігіру қызметі саласындағы беру мен ынтымақтастықты және нақты құқықтық көмекті саралайды [115, 286 б.].

Сонымен, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, бұл мәселе бойынша іргелі зерттеулердің болуына қарамастан, ғалымдардың заң көмегін анықтауға да, оны бөлу аясына да әртүрлі көзқарастары бар екенін айтуға болады. Қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмектің мәніне қатысты да авторлар арасында даулар туындайды, бұл жерде: заң көмегінің көздеріне нақты нені жатқызу керек деген сұрақтар кедергі болады? Қарастырылып отырған ұғым қандай процессуалдық және жедел-іздігіру әрекеттерін қамтуы мүмкін? Бұл жағдай тізімделген жекелеген іс жүргізу әрекеттері осы институттың заңды мәні туралы толық түсінік бере алмайтындығына байланысты қалыптасады, яғни оның

құқықтық құбылыс ретіндегі ажырамас ерекшеліктерін көрсетеді.

Жүргізілген талдау негізінде бүгінгі күннің проблемасы «заң көмегі», «құқықтық көмек», «құқықтық халықаралық ынтымақтастық» сияқты анықтамалар арасында әлі де нақты айырмашылық жасалмағандығы деп айтуға болады және бұл қылмыстық істер жөніндегі институттың халықаралық құқықтағы орны мен заңды мәнін анықтауды қиындатады.

Егер біз баяндалған мәселе бойынша бар көзқарастарды қарастыратын болсақ, онда бұл мәселеге ғалымдардың бірнеше тәсілдерін бөліп көрсетуге болады.

Бірінші ұстанымды жақтаушылар «құқықтық ынтымақтастық» пен «құқықтық көмек» бірдей ұғымдар емес деп санайды. «Ынтымақтастық», олардың пікірінше, жедел-ізвестіру және процессуалдық әрекеттерді де қамтиды және олар басқа мемлекеттің мүдделері қозғалған жағдайда қылмыс белгілерін және оларға қатысы бар адамдарды анықтау негізінде сұраусыз жүзеге асырылады. «Құқықтық көмекке» келетін болсақ, ол тек шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарының сұрау салуы негізінде халықаралық қылмыстық іс жүргізу құқығының қабылданған нормаларына сәйкес жүзеге асырылатын процессуалдық әрекеттерді қамтиды.

Екінші ұстанымды жақтаушылар «ынтымақтастық» өзара құқықтық көмектің құрамдас бөлігі болып табылады және бұл ретте ол мемлекеттер арасында халықаралық шарттар болған жағдайда да, сондай шарттарсыз өзара шарттарда да көрсетіледі деген пікірді ұстанады [116, 13 б.].

Бірақ бұл арада бізге құқықтық көмек «мемлекеттің құзыретті органдарының кез келген әрекеттері (жедел-ізвестіру немесе іс жүргізу) басқа мемлекеттің мүдделері үшін сұрау салушы мемлекеттің құқық қорғау органдарының өтініші бойынша (немесе халықаралық шарттар негізінде) ғана жүзеге асырылуы мүмкін» [100, 57 б.].

В.В. Милинчук келетін болсақ, «ынтымақтастық» анықтамасын бере отырып, ол, ең алдымен, халықаралық құжаттарда қарастырылған тәсілдерден туындайды. Мәселен, оның пікірінше, қылмыстық істер бойынша «халықаралық ынтымақтастық» бұл, ең алдымен, қылмыс жасалған кезден бастап оны тергеуге, қылмыстық сот ісін жүргізуге, сондай-ақ құқық бұзушылықтардың алдын алуға қатысты мемлекеттер арасындағы өзара қарым-қатынас. Сонымен қатар, В.В. Милинчук «трансұлттық сот төрелігі» жаңа терминологиялық тұжырымдамасын енгізу қажет деп санайды [114, 40 б.].

Жоғарыда аталған авторлардың еңбектерін, сондай-ақ басқа да дереккөздерді және халықаралық құқық қолдану тәжірибесін зерделеу мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

– Біріншіден, қылмыстық-құқықтық саладағы «халықаралық ынтымақтастық» «құқықтық көмекке» қарағанда кеңірек ұғым және олар бір тәртіптегі құбылыстың мәнін білдіреді. Сонымен қатар, «құқықтық көмек» те соңғысының ажырамас элементі болып табылады.

– Екіншіден, «халықаралық ынтымақтастық» – қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек институтымен салыстырғанда әр түрлі деңгейдегі (мемлекетаралық, үкіметаралық, ведомствоаралық) халықаралық шарттарда көзделген нормалар шеңберінде, сондай-ақ ТҰҚ-қа қарсы тұратын басқа да субъектілердің бірігуін анықтайтын саяси-құқықтық нормалар негізінде (әңгіме сот билігінің ресми органдары, атқарушы және басқа да билік органдары, заңды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер туралы болып отыр).

– Үшіншіден, бар зерттеулер заң көмегі институтының өзін реттейтін нормаларға екіұшты көзқарасты растайды. Бір топ ғалымдар оны халықаралық қылмыстық іс жүргізу құқығына жатқызады [99; 104], екіншісі – халықаралық қылмыстық құқыққа [117; 110], үшінші – халықаралық жеке құқыққа [108], ал төртінші топ авторларының жақтастары заң

көмегін қазіргі халықаралық құқықтың дербес пәнаралық институты деп санайды [118; 114]. Бұл жағдайда біржақты көзқарас болуы мүмкін емес, өйткені заң көмегі институтын реттейтін нормативтік құқықтық актілерде әртүрлі құқық салаларына қатысты нормалар бар. Біз күрделі субъектілер болып табылатын материалдық, процессуалдық, тіпті коллизиялық нормалар туралы айтып отырмыз.

– Төртіншіден, қарастырылып отырған институттар үшін ортақ нәрсе – олардың іс-әрекетінің нысаны мен ынтымақтастығы әдістері, оларды жүзеге асыруда қолданылатын нақты құқықтық құрылымдарға қарамастан, басым түрде бірдей және олар да өзара қағидаға негізделген. Бұл ретте, біздің ойымызша, құқықтық көмек көрсету тұжырымдамасына көзқарастардың сәл өзгешелігіне қарамастан, ынтымақтастықтың орталық буыны осындай өзара іс-қимыл процесінің өзін нормативтік бекіту болып табылатынын ескеру қажет. Сондықтан ынтымақтастық өзара әрекеттестіктің әртүрлі деңгейлерінде және көп өлшемді салаларда жүзеге асырылады.

Сонымен, Л.А. Лазутин өзара әрекеттесу деңгейі бойынша қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсетуді нормативтік реттеуді мыналарға бөледі: а) азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы көптеген арнайы өңірлік және екіжақты шарттар (конвенциялар), адамдарды ұстап беру туралы келісімдер және сотталғандарды беру туралы екіжақты конвенциялар; ә) құқықтық ынтымақтастық пен құқықтық көмек көрсету тәртібін реттейтін нормаларды қамтитын қылмыстардың жекелеген түрлеріне қарсы күрес жөніндегі әмбебап және аймақтық халықаралық шарттар (конвенциялар); б) қылмыстылыққа қарсы күрес және өзара құқықтық көмек туралы үкіметаралық келісімдер; в) Ресей Федерациясының құқық қорғау органдары мен атқарушы билік органдары

арасындағы ведомствоаралық келісімдер; д) халықаралық сот институттары мен ұйымдарының актілері» [100, 46 б.].

И.Н. Баранник құқық қорғау органдарының ынтымақтастығын реттейтін а) халықаралық, б) ұлттық нормаларға, ал олар өз кезегінде: ғаламдық, аймақтық, субаймақтық және екі жақты болып ажыратады [14, 149-150 б.].

Айта кету керек, ғалымдардың көпшілігі: өзара әрекеттестіктің әмбебап, аймақтық және екіжақты деңгейлері болып бөлінеді.

Сонымен қатар, қылмыстық істер бойынша ынтымақтастықты құқықтық реттеу деңгейінің атауындағы кейбір ерекше белгілеріне қарамастан, олардың барлығы бірқатар критерийлермен біріктірілген: біріншіден, бұл ережелер дербес болып табылады және мемлекеттер мен олардың құзыретті органдары тарапынан әлемдік қоғамдастықтың әртүрлі салаларында әрекет ететін трансұлттық қылмыстық әрекеттерге бірлесіп қарсы тұруды ұйымдастыруға бағытталған; екіншіден, нормалардың аталған топтары бір ретті, мұнда әр деңгейде ынтымақтастықты нығайтуға және өзара құқықтық көмек көрсетуге негіз қаланады; үшіншіден, халықаралық нормативтік актілер әртүрлі мемлекеттердің құқық қорғау органдары арасындағы тығыз ынтымақтастықтың негізгі принциптерін егжей-тегжейлі анықтайды; төртіншіден, әмбебап шарттар халықаралық ынтымақтастықты көпжақты форматта айқындайтынын, ал екіжақты ынтымақтастық екі мемлекеттің нақты мәселелер бойынша қарым-қатынасын ескеретінін және аймақтық ынтымақтастық аймақты білдіретін мүдделі елдердің белгілі бір шеңберіне тән проблемаларды талқылауды қамтамасыз етеді; бесіншіден, қарастырылып отырған актілер жалпы қылмыстық-құқықтық салада да, оның ішінде қылмыстық процесте де осындай ынтымақтастыққа қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнамасының біріздендіруін анықтайды.

Нормативтік актілердің әмбебап деңгейінің артықшылығы мынада: біріншіден, олар көптеген елдерге тән трансұлттық қылмыстық әрекеттің жекелеген түрлерінің болуы мен дамуы үшін алғышарттар мен жағдайлар жасайтын ең жалпы және табиғи детерминанттарды белгілеу негізінде қабылданады, екіншіден, мұндай нормативтік актілердің әмбебаптығы елдер арасындағы жалпы өзара іс-қимылды жеңілдетеді, сонымен қатар жекелеген қосымша келісімдерді дайындау қажеттілігін жоюға ықпал етеді.

Аймақтық деңгейдегі нормативтік актілердің әмбебаптан айырмашылығы, олар аймақтық ынтымақтастықтың белгілі бір аймақтың проблемаларының ерекшелігіне негізделгенін ескеретіндігінде. ТҰҚ өзінің қылмыстық әрекетінің ауқымдылығына қарамастан, белгіленген міндеттер жиынтығына және белгілі бір елдерге немесе аймақтарға тән жағдайларға байланысты оның әртүрлі нысандарын пайдаланады (бұл туралы біз жұмыстың бірінші тарауында жазған болатынбыз). Әрине, мұндай актілер отандық заңнамамен қатар әрекет етеді, сондай-ақ мұндай елдердің мүдделерінің сәйкес келуімен де, олардың арасындағы қатынастардың сипатымен де байланысты. Осылайша, аймақтық ынтымақтастықтың жарқын мысалдары ТМД елдері, Еуропалық Одақ, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы және т.б. Халықаралық ынтымақтастықтың тағы бір деңгейі – трансұлттық сипаттағы қылмыстардың жекелеген түрлерімен күресу үшін басқа елдердің құқық қорғау органдарымен екіжақты үкіметаралық келісімдер жасау.

Осыған байланысты В.О. Бояринованың айтуынша, қазіргі уақытта екіжақты деңгейдегі халықаралық-құқықтық ынтымақтастық өзінің маңызын жоймай, сонымен қатар, әсіресе ведомствоаралық деңгейде үнемі өсіп келе жатқан рөл атқарады. Екіжақты келісімдер екі мемлекет арасындағы қарым-қатынастардың сипатын және әрбір нақты мәселе бойынша олардың мүдделерін неғұрлым толық ескеруге

мүмкіндік береді. Қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету, қылмыскерлерді экстрадициялау, сотталғандарды өз азаматы болып табылатын елде жазасын өтеу үшін қайтару сияқты мәселелер бойынша екіжақты келісімдер кеңінен таралған [15, 54 б.]. Бұл туралы өз еңбегінде Ч.С. Табалдиева жазған [119, 304 б.].

Әрбір мемлекет халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың барлық деңгейлерінде өзара іс-қимылмен сипатталатыны сөзсіз, ал Қазақстан Республикасы да одан тыс қалмайды. Трансұлттық қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы ең тиімді қолданылатын нормативтік актілер халықаралық шарттар екенін атап өткен жөн. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабы 3-тармағының негізінде (1995 ж. 30 тамыз) Республика ратификациялаған халықаралық шарттар оның заңдарынан басымдыққа ие болады және халықаралық шарттан оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады. «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 мамырдағы Заңына сәйкес, Қазақстан Республикасының халықаралық шарты – Қазақстан Республикасы шет мемлекетпен (шет мемлекеттермен) немесе халықаралық ұйыммен (халықаралық ұйымдармен) жазбаша нысанда жасасқан және мұндай келісімнің бір құжатта немесе өзара байланысты бірнеше құжаттарда екендігіне қарамастан, сондай-ақ оның нақты атауына қарамастан халықаралық құқықпен реттелетін халықаралық келісім [120].

Заңның 2-бабының негізінде Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары шет мемлекеттермен және (немесе) халықаралық ұйымдармен Қазақстан Республикасы; Қазақстан Республикасы Үкіметінің атынан; Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының, сондай-ақ Қазақстан Республикасының орталық атқарушы

органдарының (бұдан әрі – Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік органдары) атынан Қазақстан Республикасының заңнамасында айқындалған өз құзыреті шегінде шет мемлекеттермен және (немесе) халықаралық ұйымдармен жасасылады [120].

Жоғарыда айтылғандардан халықаралық шарттың заңды күшіне ие болуы үшін белгілі бір шарттар қажет, атап айтқанда:

– біріншіден, мұндай келісім мемлекет ратификациялағаннан кейін міндетті күшке ие болады және келісімнің өзінде көрсетілген немесе келіссөздер процесіне қатысушылар арасында келісілген мерзімде және тәртіпте күшіне енеді. Келіссөздерге қатысушы барлық мемлекеттер үшін шарттың міндетті болуына келісім «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» 2005 жылғы 30 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңында көрсетілген жекелеген шарттарды (әрекеттерді) орындаудан тұруы мүмкін. Мысалы, шартты ратификациялау және оған қол қою, шартты қабылдау және бекіту, оны құрайтын құжаттармен алмасу, шартқа қосылу немесе бұл келіссөздерге қатысушы мемлекеттер келісілген басқа әдістер болуы мүмкін;

– екіншіден, шет мемлекеттермен және (немесе) халықаралық ұйымдармен халықаралық шарттар жасасуға уәкілетті субъектілер көрсетіледі;

– үшіншіден, халықаралық шарттың ережелері, егер бұл қандай да бір ішкі актілерді жариялауды талап етпесе ғана, оның тікелей қолданылуына жатады, яғни мұндай заңдар, мысалы, елдің ішкі заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігін тудыруы, ұлттық құқық субъектілеріне құқықтар мен міндеттерді және т.б. жүктеуі мүмкін.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан БҰҰ және басқа да халықаралық ұйымдармен халықаралық ынтымақтастықты белсенді дамытып, 1992 жылдан бастап Халықаралық

қылмыстық полиция ұйымы – Интерполдың мүшесі болып табылады. Осылайша, БҰҰ шеңберінде трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрестегі негізгі халықаралық құжаттар конвенциялар болып табылады, мысалы:

- Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы (Бас Ассамблеяның 2000 жылғы 15 қарашадағы 55/25 қарарымен қабылданған)

- Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес саласындағы халықаралық шарттар: есірткі құралдары туралы бірыңғай Конвенция (Нью-Йорк, 1961 ж. 30 наурыз); психотроптық заттар туралы Конвенция (Вена қаласында 21.02.1971 ж. жасалған);

- 1961 жылғы Есірткі құралдары туралы бірыңғай конвенция, оған 1961 жылғы Есірткі құралдары туралы бірыңғай конвенцияға түзетулер туралы 1972 жылғы Хаттамаға сәйкес енгізілген түзетулермен (Нью-Йорк, 1961 жылғы 30 наурыз).

- Есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы БҰҰ конвенциясы (Вена қаласында жасалған, 20.12.1988ж.);

- Барлық адамдарды күштеп жоғалып кетуден қорғауға арналған халықаралық конвенция (Бас Ассамблеяның 2006 жылғы 20 желтоқсандағы 61/177 қарарымен қабылданған);

- Балалар саудасына, балалар жезөкшелігіне және балалар порнографиясына қатысты Бала құқықтары туралы Конвенция (БҰҰ Бас Ассамблеясы 20.11.1989ж. мақұлдаған);

- Халықаралық терроризмге қарсы күрес саласындағы халықаралық шарттар: бомбалық терроризмге қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (1997 жылғы 16 желтоқсандағы Бас Ассамблеяның 52/164 қарарымен қабылданған); терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (1999 жылғы 9 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының 54/109

қарарымен қабылданған); ядролық терроризм актісімен күрес туралы халықаралық конвенция (2005 жылғы 13 сәуірдегі Бас Ассамблеяның 59/290 қарарымен қабылданды) және басқалар;

– Қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы Еуропалық конвенция (20.04.1959ж. Страсбург қаласында жасалған) (17.03.1978ж. өзг.), ол қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету саласындағы жалпы ережелер мен қағидаларды анықтайды.

Осы конвенциялардың әмбебаптығы туралы айта отырып, олардың ережелері құқықтық көмекке қатысты басқа шарттық ережелермен кешенді байланыста қарастырылуы тиіс екенін атап өткен жөн. Осыған байланысты біз конвенцияларды халықаралық құқықтық көмектің көмекші көздері ретінде тану керек деп есептейтін ғалымдардың пікіріне қосыламыз [121, 555-556 б.; 100, 306 б.]. Көбінесе бұл халықаралық конвенциялардың нормалары, ең алдымен, ТҰҚ-пен күресуде әртүрлі мемлекеттердің ынтымақтастығын қамтамасыз етуге, қылмыстық заңнаманы кодификациялауға, қажетті процессуалдық әрекеттерді реттеуге және мемлекеттердің өз міндеттемелерін орындауына жәрдемдесуге бағытталған.

Конвенция кез келген қатысушы мемлекет үшін заңнамалық шараларды қабылдауды және құқықтық көмектің негізгі түрлерін айқындап, белгілей алады. Жалпы қылмыстық істер бойынша заң көмегінің түрлері туралы мәселеге келетін болсақ, ол халықаралық қылмыстық құқық, халықаралық құқық және қылмыстық іс жүргізу құқығы салаларындағы мамандар болып табылатын ғалымдардың жеткілікті түрде кеңінен қамтылғанын атап өткен жөн. Осы мәселе бойынша жалпыланған пікірталасқа кірмей, Л.А. Лазутиннің қарастырылып отырған мәселесі бойынша жеткілікті негізделген ұстанымы ұсынылады, ол былай деп жазады: «...құқықтық көмек түрлерінің жіктелуі тек құқықтық көмек туралы шарттарда ғана емес, сонымен бірге

беру туралы шарттарда, күрестегі ынтымақтастықты реттейтін шарттардың нормаларында қарастырылған іс жүргізу әрекеттерін ескере отырып, пәндік негізде жүргізілуі керек қылмыспен, халықаралық сипаттағы қылмыстарға қарсы күрес жөніндегі конвенциялардың, сотталған адамдарды беру туралы конвенциялардың нормаларымен, сондай-ақ субъектілік құрамдас бөлігі бойынша, өйткені бұл салада ынтымақтастық және құқықтық көмек туралы үкіметаралық және ведомствоаралық келісімдер жасалады, халықаралық ұйымдардың актілері және халықаралық сот мекемелерінің құрылтай актілері қолданылады» [100, 119 б.]. Бұл тәсілден ТМД-ның бірқатар елдерінің (Беларуссия, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей) заң шығарушылары да шыққанын атап өтпеуге болмайды, оларға біз бұдан әрі өз жұмысымызда тоқталамыз.

Әрине, жоғарыда аталған дереккөздерге философиялық тұрғыдан келу керек, өйткені жұмыстың осы немесе басқа атауы әрқашан оның мәні мен мазмұнын дәл көрсете бермейді, бұл заң көмегін көрсету институтының шекараларының негізсіз бұлыңғырлануына әкеледі. Оның үстіне, біздің ойымызша, заң көмегінің көлемі белгілі бір елмен құқықтық базаның ұқсастығы, сондай-ақ мысал ретінде ТМД елдері болып табылатын халықаралық қатынастардың жағдайы сияқты факторларға байланысты екенін ескермеу мүмкін емес.

Сонымен бірге, жалпы құқықтық көмекке басқаша көзқарасты қалыптастыруға ықпал ететін ынтымақтастықтың жаңа нысандарын айқындайтын бүгінгі күннің өзгермелі шындықтарын ескеру қажет. Мысалы, бұл жаңа дәлелдеме көздерінің пайда болуы, трансшекаралық қудалауды жүзеге асыру, мемлекетаралық тергеу топтарын құру мүмкіндігі және т.б.

Дұрыс атап көрсеткендей, В.В. Милинчук, мұндай бірлескен әрекеттердің әдістерін қолдану және шектерін белгілеу кезінде басымдыққа ие ұлттық заңнаманың

шеңберінде мұндай ынтымақтастық айтарлықтай дәрежеде шектелгендіктен, мұның бәрі шет мемлекеттердің қылмыстық-құқықтық мәселелері бойынша ынтымақтастыққа кедергілер тудырады. Атап айтқанда, В.В. Милинчук, мұны келесі салалардағы мәселелерді шешуден көруге болады: юрисдикция, қылмысқа қарсы күрестің процессуалдық және материалдық салаларын халықаралық және ұлттық құқықтық реттеуді өзгерту және жаңғырту, сондай-ақ трансшекаралық сот төрелігін институттандыру [122, 87 97 б.].

Халықаралық ынтымақтастық саласындағы кедергілердің бірі оның мемлекеттік егемендік принципі негізінде жүзеге асырылуы болып табылады. Бір жағынан, шын мәнінде, әрбір мемлекеттің мұндай құқығы бар және ол оның өмір сүруінің негізгі принципі болып табылады, бірақ екінші жағынан, егемендік принципі (Еуропалық қылмысқа қарсы комитет жүргізген зерттеуде айтылғандай) мынадай: біріншіден, ол өз мемлекетінің аумағында кез келген күш қолдануға тікелей монополияға ие; екіншіден, мемлекеттің айрықша құқығы – шет мемлекеттің өтініші бойынша қылмыстық қудалау шеңберінде іс жүргізу және өзге де әрекеттерді жүзеге асыру тәртібі; үшіншіден, жазаға байланысты мәселелерді шешу мемлекеттің айрықша құқығы болып табылады; төртіншіден, мемлекеттің жазаны өзі айқындау құқығы, егер ол белгілі бір жағдайларда іске асырылса (бұл қылмыстық қудалау дискрециялық немесе міндетті болып табыла ма, жоқ па), сол. бұл жағдайларда мемлекеттік егемендіктің шекаралары жеткілікті түрде кеңейтіледі, бұл құқық қорғау органдарына аумақтық юрисдикция шеңберінде, оның ішінде заң көмегін көрсету мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

В.О. Бояринованың трансұлттық қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі ынтымақтастықтың халықаралық-құқықтық нысаны осы саладағы қарсы іс-қимылдың барлық нысандарының өзегі және негізі болып табылатындығы туралы мәлімдемесі

әлбетте дұрыс. Ол трансұлттық қылмыстылыққа қарсы халықаралық іс-қимылдың барлық субъектілері мен акторларын (қатысушыларын) жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің және халықаралық қауымдастықтың мүддесі үшін әрекет етуге міндеттейді [15, 58 б.].

Жоғарыда айтылғандардан мынаны айта аламыз:

1. Қылмыстық құқықтың интернационалдануы ғалым-заңгерлер мен практиктер арасында ғылыми пікірталас тудыруда. Халықаралық қылмыстық іс жүргізу құқығын және халықаралық қылмыстық құқықты халықаралық құқықтың тәуелсіз салалары ретінде тану мәселелерін талқылау жалғасуда. Мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастардағы зерттелетін аспекті үшін қазіргі уақытта қол жетімді бұлдыр негіздемелерге қарамастан, нақты жағдайдан шығу және мұндай ынтымақтастықтың перспективаларын жақсарту үшін уақтылы түзетулер енгізу қажет.

2. Қылмыстық істер бойынша жүзеге асырылатын «құқықтық көмектің» мәнін анықтау, сондай-ақ оның тұжырымдамасын халықаралық шарттарда бекіту оның халықаралық құқықтық көмек субъектілері арасында дәл және бірыңғай құқықтық қабылдауына, демек, осы саладағы қатығыстарды жеңуге ықпал етуі мүмкін. «Құқықтық көмек» институты қылмыстылыққа, оның ішінде трансұлттық қылмыстылыққа қарсы іс-қимылда мемлекеттер арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың құрамдас бөлігі болып табылады. Әмбебап келісімдер немесе шарттық-құқықтық қатынастар шеңберінде құқықтық көмек көрсетудің тиімділігі мен сапасы халықаралық ынтымақтастықтың көптеген аспектілерінің дамуына әсер етіп, халықаралық қылмыстылыққа қарсы күресте бірлескен күш-жігерге серпін береді. Мемлекеттер бірлескен жедел-ізвестіру іс-шараларын ұйымдастыруға және жүргізуге, кәсіби кадрларды даярлауға, ақпарат алмасуға және бұйрықтар мен сұраныстарды сапалы орындауға мүдделі болуы керек.

3. Халықаралық ынтымақтастық шеңберінде қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету қылмыстылыққа қарсы іс-қимылда сенімді нығайтуға және ынтымақтастықты дамытуға көмектесетін халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаттарын сақтауға негізделуі тиіс. Қазіргі уақытта қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек шарттық қатынастарға, көпжақты, аймақтық және екіжақты шарттарға, конвенцияларға, келісімдерге, сондай-ақ өзара принципті қолдануға негізделген мемлекеттер арасындағы өзара іс-қимылдың өзекті саласы болып табылады. Сонымен бірге, оларды жүзеге асыру барысында құқық қорғау органдары институционалдық деңгейде өзара іс-қимыл мәселелері аясында қарастырылатын бірқатар проблемаларға тап болады.

2.2. ТМД елдерінде ТҰҚ-қа қатысты қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсетудегі құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастығының өзекті мәселелері

Бүгінгі таңда құқық қорғау органдарының (бұдан әрі – ҚҚОХЫ) ТҰҚ-қа қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастығы бірнеше бағыт бойынша жүзеге асырылады.

Сонымен, егер ТМД елдеріндегі ҚҚОХЫ-ның жалпы ұйымдастырылу деңгейі туралы айтатын болсақ, онда ол дәстүрлі түрде қылмыстық сот төрелігі саласындағы, жедел-ізвестіру қызметі саласындағы және техникалық ынтымақтастық саласындағы ынтымақтастық болып бөлінеді. Бірақ, талдау көрсеткендей, заң көмегінің көлемі, оның ішінде халықаралық шарттарға сәйкес қылмыстық істер бойынша ынтымақтастық шеңберінде жүзеге асырылуы мүмкін процессуалдық әрекеттердің тізбесі анық емес.

Мысалы, БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясының 18-бабы өзара құқықтық көмектің

түрлерін анықтайды: жеке тұлғалардан куәгерлердің айғақтарын немесе өтініштерін алу; сот құжаттарын тапсыру; тінту жүргізу және алу немесе қамауға алу жүргізу; жергілікті жердің объектілері мен учаскелерін тексеру; сарапшылардың ақпаратын, заттай дәлелдемелерін және бағалауларын беру; үкіметтік, банктік, қаржылық, корпоративтік немесе коммерциялық құжаттарды қоса алғанда, тиісті құжаттар мен материалдардың түпнұсқаларын немесе куәландырылған көшірмелерін ұсыну; дәлелдеу мақсатында қылмыстардан, мүліктен, қылмыс жасау құралдарынан немесе басқа заттардан түсетін кірістерді анықтау немесе қадағалау; тиісті адамдардың сұрау салушы Қатысушы мемлекеттің органдарына ерікті түрде келуіне жәрдемдесу; сұрау салынатын Қатысушы мемлекеттің ішкі заңнамасына қайшы келмейтін кез келген өзге көмек түрін көрсету [26].

ТМД шеңберінде құқықтық көмек көрсету мәселелері жөніндегі негізгі шарттардың бірі азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы Конвенция болып табылады (Кишинев, 2002 жылғы 7 қазан). Көрсетілген Конвенцияның 6-бабында құқықтық көмектің көлемі айқындалған: – Уағдаласушы Тараптар сұрау салынған Уағдаласушы Тараптың заңдарында көзделген іс жүргізу мен өзге де іс-әрекеттерін орындау, атап айтқанда құжаттарды жасау, адресатқа жіберу және тапсыру, қарау, тінту, тауып алу, айғақты заттарды беру, сараптамалар жүргізу, тараптардан, үшінші адамдардан, күдіктілерден, айыпкерлерден, жәбірленушілерден, куәлардан, азаматтық талапкерлерден, азаматтық жауапкерлерден, олардың өкілдерінен, айыпкерлердің заңды өкілдерінен, сарапшылардан жауап алу, тану үшін, оның ішінде бейне байланысты, бейне жазбаны және өзге де техникалық құралдарды пайдалана отырып ұсыну, адамдарды іздеу, тергеу жүргізудегі қылмыстық істер, қылмыстық қудалау шегінде қаралатын

қылмыстық іс шеңберінде жедел іздестіру іс-шараларын жүзеге асыру, қылмыстық қудалау, қылмыстық жауапкершілікке тарту немесе үкімді орындауды жүргізу үшін адамдарды беру, азаматтық істер, коммерциялық және өзге де экономикалық даулар бойынша шешімдерді орындау үшін азаматтық жауапкерлердің қылмыстық жолмен алынған ақша қаражаттары мен мүліктерін іздестіру және тыйым салу (алу), азаматтық істер бойынша атқарушы жазбаларды, сот шешімдерін және үкімдерін тану және орындау арқылы өзара құқықтық көмек көрсетеді [123].

Осы екі Конвенцияға сәйкес қылмыстық істер бойынша заң көмегінің көлемін салыстыратын болсақ, бірде де, басқа нормативтік актіде де құқықтық ынтымақтастықтың барлық ықтимал түрлерінің толық тізімі жоқ екенін атап өтуге болады. Бұл, мысалы, БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы Конвенциясының 18-бабы тұжырымының соңғы тармағын түсіндіру арқылы дәлелденді. Бұл жағдайда біз жоғарыда айтылғандардан басқа, егер ол сұралған мемлекеттің ішкі заңнамасына қайшы келмесе, кез-келген басқа көмек көрсетілуі мүмкін екендігі туралы айтып отырмыз.

ТМД шеңберіндегі құқықтық көмек туралы 2002 жылғы Конвенцияның 6-бабының мәтіндік талдауына сүйене отырып, ол құқықтық көмектің барлық көлемін анықтамайтынын атап өтуге болады. Мәселен, осы нормада сұрау салынатын мемлекет жүргізе алатын іс жүргізу әрекеттерінің түрлері көрсетіледі. Сол орайда, Конвенцияда осы нормативтік актіде көрсетілгендермен қатар, өзінің сипатын таппаған өзге де іс жүргізу әрекеттері де жүргізілуі мүмкін екендігі де айтылады. Осылайша, бұл ереже мемлекеттерге іс-әрекеттер тізімін, оларды жүргізу шарттарын және тарату юрисдикциясын дербес анықтау мүмкіндігін анықтайды. Бір жағынан, мұндай тәсіл құқықтық көмек көрсету саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың мүмкіндіктерін кеңейтеді, бірақ екінші

жағынан, сұрау салынатын Тарап әрдайым шартта мәлімделмеген процестік және өзге де әрекеттерді жүргізе бермейді не оларды басқа себептермен орындамайды. Біздің көзқарасымыз бойынша бұған бірнеше жағдайлар әсер етеді, соның ішінде саяси компонент маңызды рөл атқаратын осы мәселеге субъективті көзқараспен күрделі қиындықтар туындайды. Саяси қақтығыс неғұрлым терең болса, құқық қорғау органдары арасындағы қарым-қатынас соғұрлым күрделі болады, олар аталған халықаралық шарттарда құқықтық көмектің келісілген тізімінен тыс процестік қызметті жүзеге асыруға құлықсыз болады.

Украинадағы қазіргі күрделі саяси жағдайға байланысты екі мемлекеттің, атап айтқанда Ресей мен Украинаның қарым-қатынасы мысал бола алады. Қазіргі саяси жағдайда Конвенциялардың ережелері мен осы мемлекеттер арасындағы шарттардың нормалары «құқықтық өрістен» тыс қалады. Бұл жағдай тараптар қақтығысты реттемейінше жалғасады, ал құқық қорғау органдарының өзара іс-қимыл мәселелері Конвенцияда немесе процессуалдық келісімде көрсетілген шектерде ғана «оқшауланып» қалады. Мемлекеттер арасындағы сұрау салудың орындалуына әсер ететін басқа да бірнеше жағдайларды атап өтпеу мүмкін емес. Бұл ретте біз Беларусь Республикасы мен Қырғызстанның жеке тұлғаларына қатысты қылмыстық істер бойынша мемлекетаралық ынтымақтастық мәселелері туралы айтып отырмыз. Бұл мемлекеттер арасындағы Конвенция мен жасалған келісімдердің ережелерін жүзеге асыру жолындағы кедергі 2010 жылы Қырғызстанда болған саяси оқиғаларға құқықтық баға берудегі әртүрлі көзқарас болып табылады. Қырғыз Республикасының қазіргі билігі елде болған оқиғаны «халық революциясы» деп есептесе, Беларусь Республикасында бұл «мемлекеттік төңкеріс» болып табылады. Осы жағдайларға байланысты Беларусь тарапы экс-президент Қ. Бакиев пен оның жақтастарын экстрадициялау туралы қырғыз

тарапының өтініші бойынша талаптарды орындамауды заңды деп санайды. Бұл жағдай өзара құқықтық көмек көрсетудің басқа салаларына әсер ететін «жасырын» жанжалды жағдайды тудырды. Айта кетейік, Қырғызстан мен Ұлыбритания арасында да осындай жағдай қалыптасқан, онда британдық тарап та М. Бакиевті (бұрынғы президент Қ. Бакиевтің ұлы) экстрадициялау туралы өтінішті орындамай отыр.

Белгілі болғандай, Қазақстан Республикасының жаңа ҚПК-сі (2014 ж.) нормаларының ережесіне сәйкес құқықтық көмек көрсету өзара түсіністік қағидатына негізделген. Кодекстің 558-бабында Қазақстан Республикасының халықаралық шарты болмаған кезде құқықтық немесе өзге де көмек өзара түсіністік қағидатында шет мемлекеттің сұрау салуы негізінде көрсетілуі немесе оны Қазақстан Республикасының орталық органы сұратуы мүмкін [124]. Құқықтық көмек көрсету кезіндегі өзара түсіністік қағидаты шет мемлекеттің құқықтық көмек көрсетуге арналған жазбаша сұрау салуы екінші Тарап үшін болашақта осындай құқықтық көмек көрсетуге сұрау салынатын Тараптың кепілдігі жазбаша түрде қамтамасыз етілген жағдайда, Тараптар арасындағы арнайы келісімдерсіз де қаралуы мүмкін екенін көздейді. Келісімдерде көзделген шарттардың бірі құқықтық көмек көрсету кезінде құпиялылықты сақтау болуы мүмкін. Бұл шарт тараптардың келісімділігі негізінде жүзеге асырылады. Құпиялылықты сақтау тек сұрау салуда көрсетілген мәліметтерге, ақпаратқа ғана емес, сонымен қатар тараптардың сұрау салумен айналысу фактісіне де қатысты болуы мүмкін [106, 80 б.]. Шет мемлекетпен көзделген тиісті халықаралық шартсыз өзара түсіністік қағидатына сүйене отырып, Қырғызстан ҚДЖК-нің 521-бабында да сұрау салуды орындау мүмкіндігі көзделген.

Осы нормалардың мазмұнына сүйене отырып, мемлекеттің өзі өз қалауы бойынша құқықтық көмек көрсету немесе көрсетуден бас тарту туралы шешім қабылдайтынын

байқаймыз. Бізге екінші Тараптың сұрау салуын орындаудан бас тартқан кезде субъективті құрамдас бөлігі де алынып тасталмайды, өйткені ТМД-ның басқа елдерінің заңнамасынан айырмашылығы, Қазақстан ҚПК-де құқықтық көмек көрсету туралы сұрау салуды (тапсырманы, өтінішхатты) орындаудан бас тарту жағдайларын көздейтін жеке норма (ҚР ҚПК-нің 569-бабы) көзделген.

Қазақстан Республикасының халықаралық шартында не ол болмаған кезде көзделген жағдайлардан басқа, ҚР ҚПК 569 б. 2 б.-де құқықтық көмек көрсету туралы сұрау салуды (тапсырманы, қолдаухатты) орындаудан бас тарту мынадай шарттарды көрсетеді:

1) сұрау салуды (тапсырманы, өтінішхатты) орындау Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келетін болса немесе Қазақстан Республикасының егемендігіне, қауіпсіздігіне, қоғамдық тәртібіне немесе өзге де елеулі мүдделеріне зиян келтіруі мүмкін болса;

2) сұрау салушы тарап осы саладағы өзара түсіністікті қамтамасыз етпесе;

3) тергеу судьясының (сотының) санкциясы қажет етілетін процестік әрекеттерді жүргізу туралы сұрау салу (тапсырма, өтінішхат) Қазақстан Республикасында қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайтын іс-әрекетке қатысты болса;

4) сұрау салу (тапсырма, өтінішхат) адамды оның шығу тегі, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайы, жынысы, нәсілі, ұлты, тілі, дінге көзқарасы, нанымы, тұрғылықты жері немесе кез келген өзге мән-жайлар бойынша қудалау, соттау немесе жазалау мақсатында жіберілді деп есептеуге негіздер жеткілікті болса, сұрау салуды (тапсырманы, өтінішхатты) орындаудан бас тартылуға тиіс [124].

Үкімдердің сөзсіз болуын талап етпей, бір жағынан Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 596-бабы 2-бөлігінің 4-тармағы басқа мемлекеттің сұрау салуы бойынша тергеліп

жатқан қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсетуден ықтимал бас тарту жағдайларын жеткілікті түрде кеңейтілген түсіндіруді береді деп санаймыз. Оның үстіне, Қазақстанның заң шығарушысының аталған нақты негіздермен қатар, басқа да мән-жайлардың болуы мүмкін екендігін де көрсететінін ескеру қажет. Норманың мұндай тұжырымы құқық қорғау органдарының (бұрын көрсетілгендей) субъективті себептер бойынша сұрау салудан жалтаруына негіз болады. Екінші жағынан, Қазақстан Заң шығарушысының ұсынып отырған норманы түсіндіруі халықаралық ынтымақтастықтың негізгі қағидатын сақтауды қамтамасыз етеді – бұл, адамның осы күнге дейін қандай да бір мемлекетке жататынына қарамастан, саяси мүдделері мен мәдени дәстүрлерінің осалдығын ескере отырып, адам құқықтарын сақтау және жеке адамның бостандықтарын қорғау [125]. Бұл жағдайға мемлекеттік билік эшелондарындағы «ақ жағалы» деп аталатын сыбайлас жемқорлық әсер етуі мүмкін. Мұндай жағдайларда халықаралық ынтымақтастықтың жекелеген тараптары ТҰҚ-қа тиімді қарсы тұру мәселесіне «мүдделі емес», сондықтан әртүрлі сылтаулармен мұндай қызметке барлық жағынан кедергі келтіретін болады.

Мәселен, бірқатар шарттарда құқықтық көмек көрсету тәртібін айқындайтын және Уағдаласушы Тараптарға осындай көмек көрсету міндеттері жүктелетін норманы бекітетін ережелер бар. Бірақ бұл ретте, кейде тиісті Конвенцияның ережелеріне сәйкес іс-әрекеттерге қатысты сілтеме жасалады (бұл жағдайда біз 2002 жылғы ТМД Конвенциясының 4-бабы туралы айтып отырмыз), бұл тұйық шеңберге алып келеді, өйткені бұл жағдайда құқықтық көмек көлемі Конвенцияда баяндалған ережелер шеңберінен шықпайды.

Тағы бір мысал, мемлекеттер арасында екіжақты халықаралық шарттар мен құқықтық көмек көрсету туралы келісімдер жасалатыны белгілі. Осы шеңберде Қазақстан

Республикасы мен Чехия арасында қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы шарт жасалды (Астана қ., 2013 жылғы 6 маусым), онда қылмыстық қудалау шеңберінде өзара құқықтық көмек көрсету көлемінің тізбесі, оның ішінде бұл үшін дәлелдемелер жинау, адамдарды, мүлікті, қаражат пен кірістерді іздестіру көрсетілген (сұрау бойынша), адамның келуін талап ететін құжаттарды тапсыру, айғақтар немесе өтініштер алу, бейнеконференция бойынша тыңдау, жалпыға қол жетімді құжаттардың көшірмелерін ұсыну, адамдарды, заттар мен орындарды тінту және тексеру, кез келген заттарға, мүліктер мен құралдарға тыйым салу, ерікті ақпарат алмасу және т.б. [126], тәркілеу және т. б.

Қазақстан Республикасы мен Испания Корольдігі арасындағы қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы Конвенция (Астана қ., 2011 жылғы 17 маусым) [127], онда құқықтық көмектің түрлері де тізбеленеді. Көрсетілген жағдайларда, дәл сол қағида қолданылады, атап айтқанда, тек осы шарттарда көрсетілген әрекеттерді орындау. Бұл Қазақстан мен осы мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің ерекшелігіне де байланысты болуы мүмкін. Мысалы, ұлттық заңнаманың іс жүргізу әрекеттерінің атауы бойынша да, басқа шет мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу жағдайына сәйкес олардың мағыналық жүктемесінің сәйкестігі бойынша да ерекшеліктеріне байланысты, шартта келісілген құқықтық көмек түрлерінен тыс өткізілетін іс-шаралар тізбесін кеңейту өте қиын.

Мұндай жағдайда мұндай шарттар негізгі мақсатқа және оның мәніне жете алмайды, өйткені олар оларға бекітілген Құқықтық көмектің шектеулі көлеміне байланысты «жалғандыққа» айналады немесе декларативті болып табылады. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі ҚПК-де қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастық нормаларына толық арналған 12-бөлім көзделген.

Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 557-бабына сәйкес Қазақстан Республикасымен халықаралық шарт жасасқан шет мемлекеттердің құзыретті органдарына құқықтық көмек көрсету тәртібі туралы қылмыстық-процестік заңнама шеңберінде мыналар болуы мүмкін: құжаттарды табыс ету, жекелеген процестік әрекеттерді орындау, қылмыстық қудалауды жүзеге асыру, адамдарды ұстап беру (экстрадициялау), адамдарды уақытша ұстап беру (экстрадициялау), транзиттік тасымалдау, адамдарды уақытша беру, сотталғандарды және психикасының бұзылуынан зардап шегетін, өздеріне медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылған адамдарды беру, үкімдерді тану және орындау [106, с. 152].

Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 557-бабы нормасының мазмұнына сүйене отырып, қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету кезінде бірқатар іс-шаралар орындалмауы мүмкін, өйткені олардың түрлерінің нақты тізбесі жоқ. Бұл мәселе бойынша ғалымдар арасында екі негізгі ұстаным байқалғаны кездейсоқ емес. Біріншісі, олардың көзқарасы бойынша, қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көрсетілген «жекелеген процестік әрекеттер» немесе «өзге де процестік әрекеттер» термині дұрыс емес, өйткені шет мемлекеттердің аумағында халықаралық шарттармен және ұлттық заңнамамен қарастырылатын тек қана процестік әрекеттерді жүзеге асыру туралы өтініштер орындалуы мүмкін. [109, 41 б.]. Ғалымдардың тағы бір көзқарасы құқықтық көмек туралы келісімдердің ережелерін догма деп қарауға жол берілмейтіндігіне негізделген. Осы ережелерде көрсетілген олардың қолданылу аясы халықаралық стандарт ретінде қарастырылуы керек, сондықтан «мемлекеттер мен олардың құзыретті органдары арасындағы қалыптасқан қатынастарға, сондай-ақ халықаралық жағдайға байланысты ол «тар» немесе «кеңірек» болуы мүмкін» [100, 137 б.].

Жоғарыда айтылғандар бұл мәселенің шешілмегендігі туралы пікірді растайды, оған тек объективті факторлар ғана емес, сонымен бірге жоғарыда айтылған субъективтік сипатта да әсер етеді. Процестік әрекеттерді жүргізуді қиындататын объективті факторларға мыналар жатады: біріншіден, жекелеген тергеу әрекеттері негізінен сұрау салынатын мемлекеттің аумағында көзделмеуі мүмкін, екіншіден, дәлелдемелерді алу тәсілі мен нысаны және бұл ретте қолданылатын танымдық әдістер кейбір елдер үшін маңызды мәнге ие, сондықтан қылмыстық іс жүргізу ережелеріне енгізілген, ал екінші тарап үшін (соның ішінде елдер үшін) заңнама соншалықты принципті емес және олар үшін олар тек осы шет мемлекеттің жалпы өлшемдеріне сәйкес келуі керек, сондықтан олар сұрау салынатын тараптың заңнамасында белгіленген іс жүргізу нысанынан босатылады.

Сондықтан, мұндай жағдайларда елдің қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын бұзу деп аталатын шетелдік қайнар көздерден алынған дәлелдемелермен қалай әрекет ету керек деген орынды сұрақ туындайды? [128].

Сұрау салуды орындау кезінде, оның ішінде өзара түсіністік тәртібімен, ол сұрау салынатын тараптың іс жүргізу нормаларын қолдана отырып орындалуы мүмкін шарттарды белгілеуге болады. Оның үстіне, бұл халықаралық міндеттемелерге және заңнаманың негізгі принциптеріне қайшы келмейтін болса.

Алайда, сұрау салушы тараптың талаптарына сәйкес сұрау салуды орындауға кедергі келтіретін қолданыстағы шарттардың ескертпесі заң көмегін көрсетуде бірқатар мәселелерді туғызады. Сонымен қатар, ҚПК-нің әртүрлі нормалары қолданылатын бірнеше мемлекеттердің аумағында, соның ішінде ТМД елдерінде де қаралатын қылмыстарды жасау кезінде қақтығыстар туындайды.

Бұл жағдайдың себептерінің бірі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалау болып табылады, оның ішінде ТМД

елдерінде, олардың ішінде ҚҚОХЫ өзекті болып табылады. Мысалы, Тәжікстан, Ресей, Беларусь және т.б. қазіргі Қылмыстық-процестік кодексі бойынша дәлелдемелерді есепке алуды процессуалдық реттеу тәртібі іс жүзінде бірдей болатын, негізінен бірдей тергеу әрекеттерін жасауды қамтамасыз ету көзделген. Жақында жаңа Қылмыстық – процестік кодекс және оның ережелеріне басқа да елеулі өзгерістер енгізілген Қазақстан мен Украина сияқты кейбір елдерде арнайы (құпия) тергеу әрекеттерінің жаңа институты енгізілді. Осындай реформалау тәсілдерінің нәтижесінде қылмыстық процесс пен жедел-іздістіру шараларының интеграциясы жүзеге асты. Дәл осындай жаңашылдықтар 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енген Қырғызстанның Қылмыстық – процестік кодексінде де қарастырылған.

Қазақстанда, Украинада және Қырғызстанда құқықтық жүйені және қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалауды жетілдіру нәтижесінде ТМД елдерінің көпшілігінің аумақтарында таралған дәстүрлі әрекеттерден елеулі айырмашылығы бар тергеу әрекеттерінің жаңа түрлері пайда болды. Іс жүргізу әрекеттерінің мазмұны мен көлемі, оларды жүзеге асыру әдістері мен нысандары, өндіріс технологиялары бойынша елеулі айырмашылықтары болады.

Жасырын тергеу әрекеттері басқа мемлекеттердің процессуалдық заңнамасында қарастырылған, оның ішінде: Эстония, Латвия, Молдова, мұнда да заңнамалық деңгейде қылмыстық іс қозғау сатысы жоқ.

Қазіргі жағдайда заң шығарушының бұл көзқарасы негізді, өйткені қазіргі қылмыстылыққа жоғары деңгейдегі ұйымшылдық, мобильділік, құпиялық және таралу белгілері тән.

Жедел іздістіру қызметі нәтижелерін айғақ ретінде нақты пайдаланбай, ұйымдасқан трансулттық қылмыстық құралымдарға қарсы тұру қиынға соғатынын жоққа шығару қиын. Біз Қазақстанның, Украинаның және Қырғызстанның Қылмыстық-процестік кодексінің бұрынғы ережелері

жағдайды тек формальды тұрғыдан өзгерткенімен келісеміз. Бұл ретте біз кейбір ғалымдар көтерген мәселелер бойынша «...жедел-іздігіру іс-әрекетінің негізгі ережелерін қылмыстық іс жүргізу заңнамасына арнайы тергеу әрекеттері түріндегі бар қайшылықтарды жоюын енгізу ең дұрыс шешім болар еді» [129] деген пікірге қосыламыз [130].

ТМД елдерінің құқық қорғау органдары арасындағы ынтымақтастық өте тиімді жүзеге асырылып жатқанын ешкім жоққа шығармайды. Мәселен, ІІМ деңгейінде ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге сәйкес (Ашхабат, 17 ақпан 1994ж.) (Әзірбайжан Республикасының, Армения Республикасының, Беларусь Республикасының ІІМ, Грузия Республикасының, Қазақстан Республикасының, Қырғыз Республикасының, Молдова Республикасының, Ресей Федерациясының, Тәжікстан Республикасының, Түрікменстан, Өзбекстан Республикасы, Украина, онда олар ұйымдасқан топтар жасаған қылмыстардың алдын алу, анықтау, жолын кесу және тергеу ісінде ынтымақтасуға міндеттенеді) [131]. Ынтымақтастық оны мынадай нысандарда жүзеге асыруды көздейді:

1. өзара қызығушылық тудыратын жедел-іздігіру, анықтамалық, криминалистикалық және өзге де ақпаратпен алмасу;

2. сұрау салулар бойынша ұйымдасқан қылмыстылыққа байланысты істер бойынша қажетті жедел-іздігіру іс-шараларын және жекелеген іс жүргізу іс-қимылдарын жүргізу;

3. ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес мәселелері бойынша кеңестер, конференциялар мен семинарлар өткізу арқылы жұмыс тәжірибесімен алмасу;

4. қажетті жағдайларда «бақыланатын жеткізілімдерді» жүргізуді қоса алғанда, ұйымдасқан топтардың қылмыстық іс-әрекетінің алдын алуға, анықтауға және жолын кесуге

бағытталған үйлестірілген іс-шараларды жоспарлау және жүзеге асыру;

5. ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес мәселелері бойынша заңнамалық және өзге де нормативтік-құқықтық актілермен, әдістемелік ұсынымдармен алмасу, сондай-ақ осы мәселелер бойынша оқу және ғылыми әдебиеттер алуға жәрдемдесу;

6. шарттық негізде кадрларды даярлауға және олардың біліктілігін арттыруға, оның ішінде ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес жөніндегі мамандандырылған бөлімшелерде тағылымдамалар ұйымдастыру жолымен жәрдемдесу;

7. өзара қызығушылық тудыратын ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес мәселелеріне бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу [131].

Ынтымақтастықтың аталған нысандарының бір бағыты ретінде жекелеген процестік әрекеттерді жүргізу болып табылады. Бірақ бұл жағдайда тек дәстүрлі тергеу әрекеттері туралы айтуға болатын сияқты, ол кезде оларда мұндай түбегейлі айырмашылықтар жоқ. Сондықтан, біздің көзқарасымыз бойынша, бұл аспект аталған мемлекеттердің құқық қорғау органдарының практикалық қызметінің негізін құрайтын бөлек ғылыми зерттеулерді қажет етеді.

Бүгінгі күні басқа тергеу әрекеттерін жүргізу де өзекті болып қала береді. Мысалы, Ресей Федерациясының ҚПК-сі 453-бабының 1-бөлігіне сәйкес «жауап алуды, қарап-тексеруді, алуды, тінтуді, сот сараптамасын немесе осы Кодексте көзделген өзге де іс жүргізу әрекеттерін шет мемлекеттің аумағында жүргізу қажет болған жағдайда, сот, прокурор, тергеуші, тергеу органының басшысы, анықтаушы Ресей Федерациясының халықаралық шартына, халықаралық келісімге немесе өзара түсіністік қағидаты негізінде шет мемлекеттің құзыретті органы немесе лауазымды адамы оларды өндіру туралы сұрау салады» [132].

Сонымен бірге, олар тінту жүргізудің процессуалдық тәртібін реттемейтіндігі әлі де шешілмеген, дегенмен бұл әрекеттер басқа дәстүрлі тергеу әрекеттерімен салыстырғанда тұрғын үйге қол сұғылмаушылық және жеке меншік құқығы сияқты жағдайларға тікелей қатысты.

Бұл салалар, белгілі болғандай, осы мемлекеттердің Конституциясының ережелерінде бекітілген. ТМД елдерінің заңнамасының нормаларына сүйене отырып, олар ұлттық заңнамамен реттелетін ережелерге сәйкес жүзеге асырылатынын меңзейді және мұндай жағдай сұрау салуды орындауда қиындықтар туғызбайды. Атап айтқанда, мемлекеттік құпияны қамтитын құжаттарды алу туралы тапсырмалардың орындалуы қарсылық тудырады және бұл негізсіз емес, өйткені мұндай заттар мен құжаттардың сұрау салынатын тарапының орындалуы белгілі бір мемлекеттің қауіпсіздігіне де, оның егемендігіне де айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін. Басқа әрекеттерден айырмашылығы, алу әдетте белгілі бір заңды тұлғалардың мүдделерімен байланысты екенін ескермеуге болмайды. Әрине, олардың әрекеті шет мемлекеттің заңнамасына негізделуі тиіс және ең алдымен, бухгалтерлік есеп, төлем және басқа да материалдар, көбінесе құпия емес сипаттағы материалдар алып қоюға жатады. Құжаттардың түпнұсқаларын беру туралы талаптар кейде мүмкін емес екенін ескеру қажет. Бұл жағдайда, әдетте, 1959 жылғы Еуропалық конвенцияның 3-бабының 3-бөлігінің [133] нормасының ережесі қолданылады, онда куәландырылған көшірмелерді немесе фотокошірмелерді сұрау салынатын Тарапқа беру мүмкіндігі қарастырылған және осы Конвенцияға сәйкес мұндай материалдар немесе құжаттар сотта дәлел болуы керек.

Сонымен қатар, тарап сұратқан құжаттардың көшірмелері (тәжірибеге сүйене отырып) іс бойынша әрдайым дәлел бола бермейді, сонымен қатар, егер олар уағдаласушы тараптың іс жүргізуіндегі басқа қылмыстық іс

бойынша дәлел болып табылса, оны беру ұзақ мерзімге кейінге қалдырылуы мүмкін.

Тағы бір маңызды мәселе – конвенцияларда немесе шарттарда қарастырылған және тек жекелеген мемлекеттердің аумағына қолданылатын процестік әрекеттердің түрлерін қолдану.

Мысалы, біз бейне байланыс арқылы процестік әрекеттерді жүргізу туралы айтып отырмыз. Мәселен, БҰҰ-ның 2000 жылғы ТҰҚ-қа қарсы Конвенциясының 18-бабының 18-бөлігінде бекітілген: «Бұл қаншалықты мүмкін болса, сонша мөлшерде және ішкі заңнаманың негізгі принциптеріне сәйкес келсе, егер қандай да бір адам Қатысушы-мемлекеттің аумағында болса және басқа Қатысушы-мемлекеттің сот органдары куә немесе сарапшы ретінде тыңдауға тиіс болса, бір Қатысушы-мемлекет басқа Қатысушы-мемлекеттің өтініші бойынша, егер тиісті адамның сұрау салынған Қатысушы-мемлекеттің аумағында жеке қатысуы мүмкін болмаса немесе міндетті емес болса, тыңдауды бейне байланыстың көмегімен жүргізуге рұқсат бере алады. Қатысушы-мемлекеттер сұрау салған Қатысушы-мемлекеттердің сот органдары мен сұрау салынған Қатысушы-мемлекеттің сот органдары өкілдерінің қатысуымен тыңдауды жүргізу туралы келісе алады» [26].

Бұдан басқа, Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы Конвенцияның 105-бабында (2002ж.) құқықтық көмек көрсету кезінде Уағдаласушы Тараптардың құзыретті әділет мекемелері құқықтық көмек көрсету кезінде өзара келісім бойынша бейне байланыстарының құралдарын пайдалануға құқығы бекітілген. Сонымен қатар, оны пайдалану осы Тараптардың ішкі заңдарына сәйкес жүзеге асырылуы керек [123]. Бұл мәселе бойынша ғалымдар арасында пікірлер әр түрлі, өйткені барлық елдерде, соның ішінде ТМД-да бейнебайланыс дәлелдемелер алу көзі ретінде ұлттық заңнамада бекітілген. Мысалы, мұндай пікірталастар

Ресей ғалымдары арасында жүргізілуде, мұнда Қазақстаннан айырмашылығы, Ресей Федерациясының ҚПК-сі нормаларында мұндай әрекеттер қарастырылмаған.

Мәселен, П.Н. Бирюков бұл жағдайда Ресей Федерациясы ҚПК-нің 75 б. 1 б. ережелеріне баса назар аударады, онда: «осы Кодекстің талаптарын бұза отырып алынған дәлелдемелерге жол берілмейді» [132]. Осыны негізге ала отырып, П.Н. Бирюков ұлттық заңнамада «шетелдік» дәлелдемелерді тексеру және пайдалану тәртібі анықталмағандықтан, бұл олардың заңды күшіне күмән келтіреді және бұл, оның пікірінше, бірқатар халықаралық тергеу тапсырмаларын жіберу мағынасынан айырады деп санайды [117, 67 б.]. П.Н. Бирюков сондай-ақ өз ұстанымын былай негіздейді, қарастырып отырған жағдайда мәселенің «материалдық» аспектісі туралы болып отыр, өйткені теріс салдарға әкелетін қылмыстар ресейлік және халықаралық құқықты бұзады [117, 68 б.].

Бірақ Л.А. Лазутиннің Ресейдің қылмыстық іс жүргізу заңнамасының ережелеріне қатысты ұстанымы бізге көбірек әсер етеді. Мәселен, осы мәселе бойынша ол былай деп жазады: «Қылмыстық іс жүргізу кодексі бейнежазбаны дәлелдеу көзі ретінде қарастырмайды, бірақ ол оған тыйым салмайды және Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 74 б. 1 б. сәйкес, сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы осы кодексте белгіленген тәртіппен қылмыстық іс бойынша іс жүргізу, сондай-ақ қылмыстық іс үшін маңызы бар басқа да мән-жайларды дәлелдеуге жататын мән-жайлардың бар немесе жоқтығын анықтайтын кез келген ақпарат қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады» [100, 159 б.].

Әрине, белгілі бір жағдайларда ҚПК-тің нормаларындағы нақты деректер шындыққа негізделген, сондай-ақ олардың мемлекеттің Конституциясы мен басқа да заңдарының негізгі ережелеріне қайшы келмейтінін ескере отырып, «кеңінен» түсіндіруді талап етеді деген пікірімен келісуге болады. Тек Ресейдің ғана емес, сонымен қатар

ТМД-ның кейбір басқа елдерінің Конституциясына сәйкес халықаралық құқық пен халықаралық шарттардың қағидалары мен нормалары мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Бірақ олардың арасында сәйкессіздік болған жағдайда, олар отандық заңнамаға сәйкес қолданылуға жатады.

Бүгінгі күннің шындығы мен осы бағыттың келешегіне сүйене отырып, осыған байланысты процестік әрекеттердің осы түрін көздеген Қазақстан заң шығарушысы дөп түсті, атап айтқанда, ҚР ҚПК 576-бабының 1-тармағына сәйкес бейнебайланыс келесі жағдайларда пайдаланылады: 1) шақыртылатын адамдардың шет мемлекеттің құзыретті органына келуі мүмкін болмаған; 2) адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін; 3) Қазақстан Республикасының халықаралық шартында көзделген өзге де негіздерде [124].

Айта кетейік, дәл осындай норма Қырғызстанның жаңа ҚПК-де де қарастырылған. Біздің ойымызша, мысалы, Қазақстан мен Қырғызстанда қабылданған жаңа Қылмыстық-процестік кодексіне сәйкес қана қарастырылған тергеу әрекеттерінің басқа түрлері бойынша көптеген талқылаулар туындайтын болады.

Бұл жағдайда куәлар мен жәбірленушінің айғақтарын сақтауға беру туралы айтып отырмыз. Сонымен, Қазақстанның ҚПК-нің нормаларына сәйкес жауап алудың осы түрін жүргізу өкілеттігі жүктелген жаңа процессуалдық тұлға – «тергеу» судьясы енгізілді. ТМД елдерінде тергеу әрекетінің бұл түрін жүргізудің қиындығы, біздің көзқарасымыз бойынша, мынадай жағдайлардан туындайды: біріншіден, қылмыстық процесте мұндай процессуалдық тұлғаның болмауы; екіншіден, процеске қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде; үшіншіден, бұлар ҚПК-те тергеу судьясының өтінішхатты қарауы үшін көзделген мерзімдер; төртіншіден, айғақтары шет мемлекеттің аумағында сақтауға берілген куәлар мен жәбірленушілерге

қатысты қолданылатын заңнамаға қатысты мәселелер шешімін таппаған.

Тергеу жүргізіліп жатқан мемлекеттен тыс жерде орналасқан адамдардан қашықтан жауап алу кезінде де осындай мәселелер туындайды. Сондықтан сұранысты орындау жоғарыда аталған жағдайларға байланысты қиындатады, бұл біздің ойымызша, ТҰҚ-қа қарсы тұру үшін аймақтық ынтымақтастық деңгейінде осы аспектінің жеке құқықтық реттеуін тереңірек зерттеуді талап етеді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы осы уақытқа дейін дәлелдемелерді бағалау мәселелері заң шығарушылар қабылдаған шараларға қарамастан қылмыстық процесс теориясында ең даулы болып қала беретіндігін көрсетеді. Осы уақытқа дейін осы аспектіде шешім қабылдаудың бірыңғай алгоритмі әзірленбеген, сондықтан әрбір нақты жағдайда құқық қолданушы бұл мәселені ұлттық заңнаманың аумағында көзделген талаптарға сүйене отырып шешеді.

Процестің жекелеген қатысушыларын қорғауды қамтамасыз етуге байланысты мәселелер де бүгінгі күнге дейін шешілмеген күйінде қалып отыр. Бұл проблеманы С.Е. Еркенов көтерді, ол өзінің зерттеуінде «куәлар мен жедел қызметкерлерді қылмыстық элементтердің әртүрлі арандатушылықтарынан, сондай-ақ ұйымдасқан қылмыстық топ мүшелері тарапынан оларға жасалатын қылмыстық қол сұғушылықтан куәлар мен жәбірленушілерді қорғау бойынша бірлескен шаралар жеткіліксіз» [10, 186 б.]. Біздің ойымызша, бұл мәселенің шешілмеуі тек құқықтық жазықтықта ғана емес, сонымен бірге оның экономикалық компонентінде де бар екендігі даусыз.

Сонымен қатар, ТҰҚ-қа қарсы тиімді күресу үшін ТМД елдерінің қатысушылары осы санаттағы тұлғаларға қатысты қабылданатын процессуалдық шешімдердің үздіксіздігі қажеттігін бірнеше рет атап көрсетті, бұл мемлекеттер

арасында жасалған екіжақты және көпжақты келісімдерде көрініс табуы тиіс.

Сонымен, жоғарыда айтылғандардың негізінде, біздің ойымызша, ҚПК заңнамасының нормаларында шешуді талап ететін олқылықтар бар деп айтуға болады, атап айтқанда:

– біріншіден, ұлттық қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормалары ТҰҚ-пен күресуге қатысты халықаралық шарттар мен конвенцияларда көзделген қолданыстағы ережелер мен қағидалар негізінде толықтырылуы және нақтылануы тиіс;

– екіншіден, қол қойылған және ратификацияланған халықаралық шарттар мазмұнының жалпы әлемдік үрдістерін негізге ала отырып, жекелеген елдердің (оның ішінде ТМД-ның) қылмыстық іс жүргізу заңнамасы ұлттық қылмыстық процестің қолданыстағы ерекшелігіне қарамастан қайта қаралуға тиіс, оны реттеу нысанасы «қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастық» бөліміне енгізу есебінен кеңейтілуге тиіс өзара іс-қимыл не қолда бар келісімдер қағидатына негізделген ынтымақтастық жүзеге асырылатын әлемдік практикада және көптеген мемлекеттерде көзделген белгілі бір тергеу (процестік) әрекеттері;

– үшіншіден, ҚПК нормаларында адам құқықтары саласына тікелей әсер ететін, Елдің Конституциясымен қорғалатын және кепілдендірілетін шет мемлекеттің аумағында жүргізілетін жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізудің іс жүргізу тәртібі мен шарттарын көздейтін ережені заңнамалық тұрғыдан бекіту орынды деп санаймыз.

Көтерілген және қаралатын проблемалар, оның ішінде ТМД елдерінде жүргізіліп жатқан қылмыстық іс жүргізу заңнамасының реформалары нәтижесінде туындайтын мәселелер жекелеген ғылыми зерттеулерді талап етеді, өйткені олардың шешілмеуі мемлекеттердің құқық қорғау органдарының ТҰҚ-қа қарсы іс-қимыл жөніндегі бірлескен тиімді қызметіне кедергі келтіретін болады.

2.3. ТҰҚ-қа қарсы іс-қимыл бойынша халықаралық полиция ынтымақтастығының жекелеген ерекшеліктері

Шет мемлекеттердің құқық қорғау және полиция құрылымдарының ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес саласындағы интеграциясының күшеюі бір мемлекеттің ресурстары шектелген трансұлттық сипаттағы қауіптерге қарсы тұру қажеттілігінен туындап отыр.

Бүгінде халықаралық полиция ынтымақтастығы, әдетте, 1990 жылы БҰҰ-ның VIII конгресіндегі «Халықаралық ынтымақтастық» арнайы бөлімде бекітілген ұйымдасқан қылмыстық әрекетке қарсы күрес жөніндегі нұсқаулықтар кешені негізінде жүзеге асырылады. Ол келесі ережелерді қамтиды [134]:

1. Ұйымдасқан қылмыстылықтың халықаралық сипаты неғұрлым жан-жақты негізде жаңа және тиімді ынтымақтастық келісімдерін жедел әзірлеуді талап етеді. Мүше мемлекеттердің тиісті мекемелері арасындағы ақпарат алмасу да маңызды және оны күшейту және дамыту қажет.

2. Үкіметтер елдер мен халықаралық институттардың есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі барлық пайдалы бастамаларын белсенді түрде қолдауы және оның төніп тұрған қаупі туралы басқаларды ескертуі қажет. Барлық елдер ортақ алаңдаушылық негізінде есірткінің заңсыз айналымына қарсы күреске қатысуы керек. Осыған байланысты қажетті ақпарат пен жедел ресурстармен алмасумен үйлестірілген жаһандық әрекетті ынталандыру және дәйекті түрде жүзеге асыру қажет.

3. Қылмыстық жолмен алынған кірістерді тәркілеу туралы үлгілік заңнаманы әзірлеу және енгізу қажет.

4. Заңды қаржы нарықтары мен заңсыз сатып алынған капитал нарығы арасында неғұрлым күшті кедергілер орнату үшін нақты стратегиялар мен әдістерді әзірлеу қажет.

5. Тәжірибе және жаңа әзірлемелер алмасу, сондай-ақ мұқтаж елдерге көмек көрсету мақсатында әртүрлі

нысандарда техникалық ынтымақтастықты нығайту және консультативтік қызметтерді кеңейту маңызды. Құқық қорғау органдарының, прокурорлардың және сот органдарының өкілдері қатысатын халықаралық, аймақтық және субөңірлік конференцияларды ынталандыру керек.

6. Паспорттық және көліктік бақылау саласында заманауи техникалық құралдарды пайдалану және халықаралық ұрлау немесе өткізу не болмаса заңсыз халықаралық жөнелтулер үшін пайдаланылатын көлік құралдарын, кемелерді, әуе кемелерін немесе басқа құралдарды іздестіру және анықтау бойынша күш-жігерді ынталандыру қажет.

7. Құпиялықты қорғауды ескере отырып, құқық қорғау қызметі, қаржылық есеп және құқық бұзушылар туралы ақпаратты қамтитын деректер базасы құрылуы немесе кеңейтілуі тиіс.

8. Өзара көмек көрсетуге, сот хаттамаларын беруге және үкімдерді орындауға, оның ішінде заңсыз мүлікті тәркілеу мен тыйым салуға, сондай-ақ экстрадициялауға басымдық берілсін.

9. Мемлекетішілік тұрақсыздыққа және қылмыстың басқа да түрлеріне қатысты халықаралық ұйымдасқан қылмыстылыққа және оның себептеріне қатысты, сондай-ақ оның алдын алу мен бақылауға қатысты салыстырмалы талдау мен ақпарат жинауға жәрдемдесу маңызды.

10. Біріккен Ұлттар Ұйымының қылмыстың алдын алу және бақылау мәселелерімен айналысатын өңірлік және өңіраралық институттары, сондай-ақ мүдделі үкіметаралық және үкіметтік емес ұйымдар ұйымдасқан қылмыстылық проблемасына көбірек көңіл бөлуі керек.

11. Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы мен Біріккен Ұлттар Ұйымы жүйесінің басқа да қаржыландыру мекемелеріне, сондай-ақ мүше мемлекеттерге ұйымдасқан қылмыстылықтың алдын алу және оған қарсы күрес жөніндегі

ұлттық, аймақтық және халықаралық бағдарламаларға көмек көрсетуді арттыруға шақыру қажет [134].

Конгресс ұсынғандай, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы экстрадициялау, қылмыстық істер бойынша өзара көмек көрсету, қылмыстық сот ісін жүргізуді беру, сондай-ақ жазадан шеттетілген немесе шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған қылмыскерлерді қадағалау туралы үлгілік шарттарды қабылдау арқылы халықаралық ынтымақтастықты нығайту үшін бірқатар маңызды қадамдар жасады. Суздаль қаласында өткен БҰҰ семинарының қорытынды құжатында ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық ұлттық және мемлекетаралық деңгейде қалыптасқан берік құқықтық негізде дамуы тиіс екендігі атап өтілді. Халықаралық юрисдикция қол жеткізуге болатын, бірақ алыс мақсат болғандықтан, екіжақты мемлекетаралық келісімдер нақты механизмге айналады [135]. Сондай-ақ семинарда мемлекеттер арасында кадрларды даярлау, техникалық қамтамасыз ету, ғылыми зерттеулер және ақпарат алмасу арқылы ынтымақтастық орнату ұсынылды.

Қылмыстық қоғамдастықтар ұлттық заңнамадағы кез келген кемшіліктерді пайдалануда өте ұтқыр және тапқыр екенін ескере отырып, барлық елдерге басқа елдердің сұрауларына жауап ретінде сот және құқық қорғау органдарынан құқықтық көмек көрсету ұсынылады. Әрине, тұтастай ұйымдасқан қылмыстылықпен күресуге негіз болған БҰҰ-ның аталған нұсқаулары осы аспектіде полиция (милиция) құрылымдарының өзара әрекеттесу спектрінің көп бөлігін қамтиды [3, 112 б.].

Полицияның мемлекетаралық ынтымақтастығын қамтамасыз етуге елеулі үлес қосады: Америка мемлекеттері ұйымы (АМҰ), Еуропа Кеңесі, Араб мемлекеттері лигасы (АМЛ), Африкалық бірлік ұйымы (АЕҰ), Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің ассоциациясы (ОШАЕК) және т.б. Бірақ мұндай ынтымақтастықты қамтамасыз етуде Халықаралық

қылмыстық полиция ұйымының (кеңінен Интерпол ретінде белгілі) қызметіне ерекше мән беріледі. Бүгінде оның құрамына елдер кіреді. Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының қызметі мемлекеттердің жеке полиция құрылымдарының іс-әрекеттерін үйлестіруге ғана емес, сонымен қатар қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын және қойылған әділеттілік мақсаттарға жетуге ықпал ететін басқа мемлекеттік және мамандандырылған органдармен және ұйымдармен тығыз ынтымақтастықты жүзеге асыруға бағытталған [136].

Интерполдың құрылымдық бөлімшелерінің бірі Ұлттық орталық бюро (ҰОБ) болып табылады, ол сонымен бірге қатысушы елдердің полиция бөлімшесі болып табылады.

Олардың негізгі қызметтеріне мыналар жатады:

- ұлттық және басқа құқық қорғау органдары, Интерполдың Бас хатшылығы мен ҰОБ және басқа елдер арасында трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрес мәселелері бойынша ресми және құпия (жедел іздестіру) ақпарат алмасуды қамтамасыз ету;

- тиісті ұлттық құқық қорғау органдары арқылы Интерполға мүше мемлекеттер іздеуде жүрген адамдарды, заттар мен құжаттарды анықтау бойынша шараларды ұйымдастыру;

- Бас хатшылыққа және Интерполдың мүше мемлекеттеріне ұлттық құқық қорғау органдарынан адамдарды, заттар мен құжаттарды іздестіру, қылмыстық әрекетке күдікті адамдарды қадағалау туралы сұрау салулар мен хабарламаларды, сондай-ақ қылмыстардың алдын алу және ашу мақсатында өзге де ақпаратты жіберу;

- халықаралық полиция ынтымақтастығы процесінде алынған ақпарат негізінде адамдар, фактілер, заттар және құжаттар туралы деректер банкін қалыптастыру;

- Интерпол Бас Ассамблеясы мен Бас хатшылығының шешімдері мен ұсынымдарын орындауға жәрдемдесу (өз құзыреті шегінде), қылмыстылыққа қарсы күресте халықаралық

ынтымақтастық мәселелері бойынша талдамалық құжаттарды дайындау және т.б. [136; 137, 52-53 б.].

Жоғарыда аталған қызметтерден көріп отырғанымыздай, ТҰҚ-қа қарсы тұруда Интерполдың рөлі зор. Бұл беделді ұйым ТҰҚ-ты есепке алудың өзіндік орталығы, осы санаттағы қылмыстарды жасауға қатысы бар адамдарды іздеудің негізгі үйлестірушісі болып табылады, сонымен қатар стратегияны, тактиканы әзірлеуге және әртүрлі бағыттағы әдістемелік және талдау материалдарын дайындауға үлес қосады. Құқық қорғау органдарының қызметін тиімді үйлестіру және олар тарапынан қарастырылып отырған құбылысқа қарсы тұру үшін барабар шаралар қабылдау халықаралық қауымдастықтың басты міндеттерінің бірі екені даусыз [3, 113 б.].

Бұл мәселені шешу үшін құқық қорғау органдарының қызметтері мен міндеттерінің ортақтығына негізделген, олардың байланысын нығайтуға көмектесетін ресми ғана емес, бейресми шараларды да қолданған жөн. Бұл жағдайда біз кадр алмасу бағдарламасы туралы айтып отырмыз [3, 113 б.].

Консулдықтар мен елшіліктердегі қылмыстық істер жөніндегі атташелер өз елдерінің сот процедураларын, сондай-ақ жалпы заңды жақсырақ түсінуге ықпал ететіні сөзсіз. Бірақ сонымен бірге олардың қызметі мүдделі елдердің құқық қорғау органдарының трансұлттық құралымдарға қарсы тұру жөніндегі бірлескен іс-қимылдары деңгейінде де, жедел ақпарат жинаумен де міндетті түрде кадр алмасу бағдарламаларын әзірлеумен және жүзеге асырумен байланысты болуы керек. Сонымен қатар, алға қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін қызметкерлерді осындай қызмет түрлеріне тандау кезінде олардың кәсіби қасиеттерінің белгілі бір өлшемдер жүйесін ұстану керек. Тағы бір айта кетерлігі, шет мемлекеттердің тәртіп сақшылары, әрине, жан-жақты тексеруден өтуі керек. Және бұл құпия ақпараттың шығу мүмкіндігіне байланысты, мұнда

олардың сыбайлас қылмыстық құрылымдармен байланысы мүмкіндігі де жоққа шығарылмайды [3, 113 б.].

Мұндай бағдарлама сөзсіз ықпал етеді:

– біріншіден, серіктестер арасында сенімді және қажетті халықаралық байланыстарды орнату және трансұлттық ынтымақтастық желісінің ресми және бейресми арналары арқылы олардың жұмыс істеуіне жағдай жасайтын арнайы (тергеу және жедел) топтар құруға;

– екіншіден, мұндай ынтымақтастық қазіргі бюрократиялық және саяси кедергілерге қарамастан, әртүрлі қылмыстық салаларда әрекет ететін трансұлттық қылмыстық құралымдарды үнемі жаңғыртуға негізделген икемді қарсы әрекет құрылымдарын құруға;

– үшіншіден, мұндай жағдайларда әртүрлі елдерден қажетті сарапшыларды тартуға болады, олар өздерінің жинақталған практикалық тәжірибесін ескере отырып, белгілі бір елдің ұлттық-мәдени ерекшеліктерінен туындайтын қиындықтармен байланысты бірқатар өзекті мәселелерді шешуді қамтамасыз етеді, бұл туралы толық білмеу аймақта ТҰҚ-қа тиімді қарсы тұруға кедергі келтіреді. Әңгіме, мысалы, басқа мемлекеттің аумағында, этникалық негізде құрылған қылмыстық құрылымдар туралы (мысалы, қытай триадалары, жапон якудзалары және т.б.);

– төртіншіден, маңызды талапты орындауға, яғни шұғыл ден қоюға және заң көмегін көрсетуге, сондай-ақ халықаралық тапсырыстарды орындау бойынша шаралар қабылдауға ықпал етеді [3, 113-114 б.].

ТҰҚ-қа қарсы полиция қызметінің мемлекетаралық немесе ведомствоаралық өзара іс-қимылын ұйымдастыру мәселелерінде маңызды бағыт қажетті мәліметтерді жылдам алуға мүмкіндік беретін процесті ақпараттық қамтамасыз ету болып табылады. Алайда, бұл бағытта тек жедел әрекетке ғана емес, сонымен қатар сұралатын жедел ақпарат көлеміне қатысты шағын «кемшіліктер» бар, өйткені барлық полиция қызметтері қолда бар ақпаратты тек халықаралық өзара

әрекеттесу ауқымында ғана емес, сонымен бірге ведомствоаралық ынтымақтастық деңгейінде бөлісуге дайын емес.

Жоғарыда аталған қиындықтарды жеңу үшін бірыңғай ұлттық орталықтар құрылуда. Бұл орталықтар трансұлттық қылмыстық әрекеттің жекелеген санаттары бойынша қылмыстық топтардың қызметіне қатысты кез келген ақпаратты жинайды, жинақтайды және сақтайды. АҚШ-та есірткінің заңсыз айналымына қатысты барлық жедел ақпаратты Ұлттық есірткі орталығы береді. Ұлыбритания және Солтүстік Ирландия Біріккен Корольдігінде криминалдық қызмет туралы Ұлттық қызмет бар. Италияда жедел ақпарат жинауды қылмыстық тергеу жүргізетін және ұйымдасқан қылмыстылықпен күресу мәселелерімен айналысатын арнайы тергеу органдары жүзеге асырады. Мұндай мекемелердің қомақты үлесі олардың ТҰҚ туралы, сондай-ақ олардың қызметінің ерекшеліктері туралы аналитикалық материалдар дайындауымен байланысты. Әрине, мұндай ақпарат ТҰҚ, әртүрлі мемлекеттердің құқық қорғау органдары қарастыратын қызмет түрлерінің осы нақты және күрделі тоғысуын тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Әрине, мұндай аналитикалық материалдар өте жоғары деңгейде дайындалуы керек, оған ТҰҚ мүшелерінің жеке басы мен орналасқан жері, олардың заңсыз әрекеттерінің әдістері мен сипаты, ұрланған заттар туралы ғана емес, сонымен қатар ТҰҚ-тың қылмыстық әрекетінің белгілі бір салаға ену ауқымы; қылмыстық пирамиданың негізгі топтары арасындағы қатынастардың сипаты, сондай-ақ қылмыстық пирамиданың негізгі топтары басқа қылмыстық құрылымдармен және олардың басшылығымен қарым-қатынастың дәрежесі мен нысандары кіруі қажет.

Қызықтыратын жедел ақпаратты алу технологиялары ақпараттық ресурстарды жүйелі түрде жетілдіруді талап етеді. Белгілі болғандай, Интерпол жазбалары әлемнің көптеген елдерінің полиция аппараттарынан келетін

ақпаратпен үнемі жаңартылып отырады [3, 115 б.]. Өз кезегінде, Бас хатшылық ұйымға мүше елдердің Ұлттық орталық бюросын өз файлдарынан жаңа деректермен белсенді түрде қамтамасыз етіп отырады. Интерполда тіркелген адам күдікті әрекетті көрсеткен жағдайда, ҰОБ-ға мұндай адамды полицияның бақылауында ұстау және оның қозғалысы және ықтимал заңсыз әрекеттеріне байланысты барлық мән-жайлар туралы Бас хатшылыққа хабарлау туралы өтінішпен «жасыл циркуляр» жіберіледі. [137, 53 б.].

Бірақ сонымен бірге, біздің ойымызша, мынадай маңызды аспектілер шешуді талап етеді: а) жедел ақпарат алмасуға болатын тараптар шеңберін кеңейту мәселелері; ә) ақпарат алмасу үшін қолданыстағы желілердің қызметін одан әрі жетілдіру, сондай-ақ оған басқа да халықаралық институционалдық құралдарды тарту қажеттілігі; б) ұлттық деңгейде қолданыстағы заңнамалық актілер мен қабылданған халықаралық міндеттемелер мен халықаралық стандарттар арасындағы қайшылықтарды жою; в) Интерпол хабарламаларының осындай ақпараттық жүйесі арқылы құқық қорғау органдарының қызметкерлері алған құпия ақпаратты жария еткені үшін жауапкершілікті қамтамасыз ету; г) осы қызмет саласын қаржыландыру мәселелері. Жекелеген мемлекеттердің, мысалы, Еуропа мен ТМД елдерінің ұқсас проблемаларға тап болуы мүмкін екенін және бұл олардың өзара әрекеттесуіне негіз болатынын ескеру қажет [3, 115 б.].

Қылмыстылыққа қарсы күресте мемлекеттердің ынтымақтастығы саласындағы мемлекеттер мақұлдаған аймақтық бастамалар құқық қолдану тәжірибесінде әрдайым көрсетіле бермейтінін және негізінен шартты (декларативті) сипатта болатынын атап өткен жөн. Құжаттың мұндай түріне мысал ретінде Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы конвенциясын келтіруге болады (Страсбург, 8 қараша 1990ж.) [138]. Осы Конвенция мазмұнының өте ұтымды

жағы оның ережелері оның тараптарына кез келген заңсыз кірістерді «жылыстатуды» қылмыстық құқық бұзушылық ретінде тануға мүмкіндік береді. Бірақ, өкінішке орай, кейбір елдер ұсынылған шаралардың кейбірін қабылдаудан бас тартады және бұл, ең алдымен, азаматтардың бірқатар санаттары үшін салық баспанасы бола отырып, артықшылықтарға ие болуымен байланысты. Дұрыс атап өткендей, профессор Қ. Исаева: «лас ақшаны жылыстату» тұрғысынан өте тиімді – қылмыстық құрылымдардың «салық баспанасы» болып табылатын «оффшорлық аймақтарды» пайдалануы, бұл өз технологиясында дәлелденген. Оффшорлық елдер депозиттер мен инвесторлардың жоғары құпиялығын қамтамасыз етеді, бұл онда орасан зор сомаларды жинақтауға мүмкіндік береді. Кейбір елдерде әртүрлі мамандықтағы ондаған мың оффшорлық кәсіпорындар бар. ТМД елдерінде мұндай компанияны ұйымдастыру үшін 300-ден 1000 АҚШ долларына дейін жұмсау керек. Заңды экономикалық қызметті сахналайтын, кәсіпорындардың табыстылығына еліктейтін, «тауарсыз келісімшарттар» жасау арқылы кірісті заңдастырушы көлеңкелі коммерциялық құрылымдарды ашудың мәні бар. «Жылыстату» үшін келесі әдіс тиімді: капиталы шетелдегі қылмыстық көздерден немесе «бірлескен кәсіпорын» құрылған ел ішінде қалыптасқан шетелдегі компаниялардан шетелдік инвестицияларды орналастыру. Құрал-жабдықтар мен капиталды сол жаққа ауыстыра отырып, шетелде кәсіпорындар құру және инвестициялау. Бұл ықтимал қашу үшін «оазис» дайындауға мүмкіндік береді» [139; 140]. Бұдан шығатыны, бұл жағдай көпжақты ынтымақтастық тетіктерін, әсіресе өтпелі экономикасы бар және бұл үшін тиісті құралдары жоқ шағын мемлекеттермен, сондай-ақ ынтымақтастықтың әртүрлі құралдарын пайдаланудың практикалық тәжірибесін қиындатады.

Халықаралық қоғамдастық үшін маңызды міндет – сонымен қатар ТҰҚ-қа қарсы тұру үшін барабар келісілген

ден қою шараларын қабылдау. Бірақ бұл сондай-ақ адам ресурстарына айтарлықтай инвестицияларды талап етеді, олар (әртүрлі көздерді талдау негізінде), ең алдымен, жоғары білікті кадрларды дайындаудан тұруы керек: а) ТҰҚ-қа қылмыстық тергеп-тексеру жүргізу; б) заң көмегін көрсету кезінде халықаралық стандарттарды көрсететін нормативтік өлшемдерді пайдалану; в) көпжақты ынтымақтастық қызметін қамтамасыз ету бойынша арнайы техникалық дағдылар; г) халықаралық қауымдастықтар қабылдаған халықаралық конвенцияларға, келісімдерге және стандарттарға негізделген полиция ынтымақтастығы механизмін білу; е) жалпы оның әртүрлі салаларында да, атап айтқанда олардың мамандануында да ТҰҚ әрекетінің әдістері мен нысандарын білу; д) өз елдерінің және олар тікелей өзара әрекеттесетін басқа мемлекеттердің материалдық және іс жүргізу құқығының ерекшеліктерін білу; ж) ақпаратты жинау кезінде тиімді өзара әрекеттесу үшін қажетті жедел-ізвестіру құралдарын иелену және білу.

Әрине, қызметі қарастырылып отырған мәселенің аспектісімен байланысты мұндай кадрларды оқыту үшін әртүрлі бағдарламалар әзірленген. Осылайша, «...Жаһандық деңгейде Біріккен Ұлттар Ұйымының Есірткіге қарсы күрес жөніндегі халықаралық бағдарламасы мен БҰҰ Хатшылығының Қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігі бөлімі оқыту курстары мен семинарлар өткізу және техникалық ынтымақтастық қызметін үйлестіру арқылы институционалдық инфрақұрылым мен адам ресурстарын дамытуға жәрдемдеседі. Атап айтқанда, Сектор ақпарат алмасуға (үйлестіру орталығының қызметін атқарады), басқа мекемелер (үкіметаралық ұйымдар) ұйымдастыратын оқу іс-шараларын өткізуге; оқу материалдарын дайындауға, жан-жақты техникалық көмек жобалары, сондай-ақ БҰҰ-ның ауқымды операциялық қызметін, соның ішінде бейбітшілікті сақтау және нығайту бойынша акцияларын өткізуге жәрдемдеседі. Сондай-ақ сектор заңнамалық реформа, жаңа

заңнаманы дайындау, қылмыстық сот төрелігін жүзеге асыру әдістерін жетілдіру және қылмыстылықтың алдын алу саясатын әзірлеу мәселелері бойынша консультативтік қызмет көрсетеді» [49, 432 б.].

Және бұл жағдайда әлі де нақты қажеттіліктерден шығу қажет және ең алдымен, көмек көлемі белгілі бір елдің экономикалық әлеуетіне байланысты болуы керек, дамыған елдер де мұндай тәсілден пайда көреді. Мұндай көмек тек техникалық құралдармен қамтамасыз етуден ғана емес, сонымен қатар саяси, экономикалық, мәдени және әлеуметтік жағдайларға негізделген тиімді құқықтық базаны құруға, сондай-ақ қылмыстық сот төрелігі жүйесін сыбайлас жемқорлықтың, азаматтарға күш қолданудың ықпал етуінен қорғауға көмектесуден тұруы керек [3, 115 б.].

Кәсіби кадрларды бірлесіп даярлау шеңберінде өзара іс-қимылды күшейту керек, бұл көрсетілетін көмектің сапасына, әсіресе заңсыз кірістерді анықтау және тәркілеу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары бойынша, сондай-ақ трансұлттық топтардың қылмыстық қызметінің өзге де салалары бойынша жедел-ізвестіру және процестік іс-қимылдарды жетілдіру бағыты бойынша пайдалы әсер етеді. Қылмыстық сот төрелігі жүйесін қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі шараларды қабылдау аса мұқият қарауды талап ететін бірдей маңызды аспект болып табылады. Бұл ретте әңгіме қызметкерлері ТҰҚ тергеуіне, айыптауларға, сондай-ақ сот шешімдерін қабылдауға қатысатын мекемелер мен құрылымдар туралы болып отыр. Бұл ретте полиция (милиция) және прокуратура қызметкерлерімен ынтымақтасатын куәгерлер де ТҰҚ тарапынан әлсіз болып табылады, тіпті оларды физикалық түрде жоюға дейін оларға жиі қауіп төнеді, зорлық-зомбылық қолданылады [3, 115 б.].

Әрине, біздің ойымызша, зорлық-зомбылықтың, қорқытудың түрлі әдістерін қолдануды, сондай-ақ өзінің қылмыстық қызметінде сыбайлас жемқорлық құрамдас бөлігін пайдалануды, мынадай шараларды қабылдауды

қиындатады: біріншіден, мемлекетаралық деңгейде ТҰҚ-пен байланысты сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеумен айналысатын арнайы бөлімшелер құру; екіншіден, қылмыстық сот ісін жүргізу саласында жеткілікті нақты және өзгермейтін нұсқауларға негізделуі тиіс белгілі бір жазалау режимін белгілеу; үшіншіден, мүмкіндігінше дәлелдемелерді жинаудың баламалы әдістерін қолдануға ұмтылу қажет (мысалы, электронды бақылау, физикалық бақылау және т.б.); төртіншіден, ТҰҚ-пен байланысты қылмыстық іс бойынша сот процесін жүргізуді оның қатысушыларын қорғаудың неғұрлым тиімді жүйесі ұйымдастырылуы мүмкін орындарға ауыстыру; бесіншіден, халықаралық деңгейде куәгерлерді мемлекеттік қорғауды нақты қамтамасыз ету; алтыншыдан, куә, ал кейбір жағдайларда судьялар мен алқабилер сияқты адамдардың санаттарын жаңа орынға ауыстыру үшін қаржыландыру тетігі мен ауыртпалығына байланысты даулы мәселелерді шешу.

Ең күрделі мәселелердің бірі – куәларды, ал кей жағдайда алқабилерді басқа елдерге көшіру. Бұл белгілі бір қиындықтармен, атап айтқанда тетікті анықтаумен, сондай-ақ мұндай жобаларды қаржыландыру ауыртпалығын бөлумен байланысты. Сондай-ақ азаматтық алу, тегін өзгерту, жұмысқа орналасу, баспанаға орналасу сияқты мәселелердің шешілуі де заңдылық, мұнда да олардың қозғалысы қысқармай, керісінше өмір сүру деңгейінің нақты өсуімен қатар жүруі тиіс екенін ескеру қажет. Яғни, бұл жағдайда мүдделі мемлекеттер иммиграцияға және онымен туындауы мүмкін басқа да мәселелерді шешуге байланысты жауаптылықтың бір бөлігін өз мойнына алуы керек. Осындай проблемаларды шешу жолдарының бірі осындай жобаларды қаржыландыруға қаражат шоғырланатын ірі халықаралық институттарды, сондай-ақ осы мәселеде туындайтын мәселелерді реттейтін құрылымдық бөлімшелерді құру болуы мүмкін. Бұл

ретте қаржыландырудың негізгі ауыртпалығы экономикалық тұрғыдан дамыған мемлекеттерге жүктелетінін түсіну қажет, бірақ дәл осындай шаралар қылмыстық сот төрелігі жүйесінің тиімді және өміршен жұмыс істеуіне ықпал ететінін есте ұстаған жөн. Мұндай шаралардың болуы бірқатар мемлекеттерде өздерін «қауіпсіз баспанамен» қамтамасыз етуге ұмтылушылардың жоғарғы тобына қарсы тұруға мүмкіндік береді және олардың қылмыстық қызметінің ауқымы бүкіл әлемдік қоғамдастыққа қауіп төндіретін сипатқа ие болады [3, 115-116 б.].

Тұлғаларды халықаралық іздестіру, сондай-ақ жекелеген мемлекеттердің аумақтарында қылмыс жасаған адамдарды экстрадициялау (қайтару) бойынша құқықтық көмек көрсету халықаралық ынтымақтастықтың біршама күрделі және қиындық тудыратын саласы болып қалуда. Бұл салаларда Ұйымға мүше мемлекеттердің халықаралық полиция құрылымдары жүйесінің қызметін үйлестіретін Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының (Интерпол) ролін атап өтуге болмайды.

Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 16 желтоқсандағы Заңымен ТМД-на қатысушы мемлекеттердің адамдарды мемлекетаралық іздестіру туралы 2010 жылғы 10 желтоқсандағы шарты [139] ратификацияланғанын атап өткен жөн, мұнда «адамдарды мемлекетаралық іздестіру» ұғымына анықтама берілген. Аталған Заңның 1-бабына сәйкес келесідей анықтаманы білдіреді: «...анықтау, тергеу органдарынан немесе соттан жасырынып жүрген және қылмыстық жазасын өтеуден жалтарған адамдарды ұстап беру немесе қылмыстық қудалауды жүзеге асыру мақсаттарында оларды табуға, ұстауға және күзетпен қамауға алуға; соттардың қуынымдар бойынша шешімдерін орындаудан жалтарған адамдардың жүрген жерін анықтауға; хабарсыз кеткен немесе туыскандарымен байланысын жоғалтқан адамдардың

жүрген жерін анықтауға; өзі туралы анықтамалық деректерді хабарлауға қабілеті жоқ адамның жеке басын анықтауға; танылмаған мәйіт бойынша адамның жеке басын анықтауға; сондай-ақ іздестіруге бастамашы мемлекеттен тыс жерлерде, бірақ Тараптардың аумақтарында іздестіріліп және анықталып жатқан адамдардың барлық санаттары туралы ақпарат ұсынуға бағытталған жедел-іздестіру, іздеу, ақпараттық-талдау және өзге де іс-шаралар кешені» [141].

Осылайша, халықаралық қылмыстық полиция ұйымының (Интерпол) халықаралық іздеу саласындағы қызметінің негізгі бағыттарын келесідей топтастыруға болады:

1. Халықаралық қылмыстарды жасады деген күдікті қылмыскерлерді, хабар-ошарсыз кеткен адамдарды, ұрланған құндылықтарды және қылмыстық қол сұғушылықтың басқа да объектілерін халықаралық іздеу. Оған қылмыс жасалған мемлекеттің аумағынан тыс жүргізілетін жедел іздестіру шаралары жатады.

2. Ұлттық іздестіру нәтиже бермеген және іздеуде жүрген адамның іздеуді бастаған мемлекеттің шекарасынан шығып кеткені туралы дәлелдер жиналған жағдайларда Интерпол шеңберінде жүзеге асырылатын хабар-ошарсыз кеткен адамдарды халықаралық іздеу.

3. Ұрланған құндылықтарды халықаралық іздеу. Оларға автокөліктер мен басқа да көліктер, өнер туындылары (суреттер, мүсіндер, антиквариат, басқа да мұражай экспонаттары), археологиялық құндылықтар, қару-жарақ және т.б. [142].

Жоғарыда аталған іс-шаралардың мазмұндық жағын салыстыратын болсақ, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің құқық қорғау органдарының қызметі олардың арасында жасалған келісімге сәйкес біршама кеңірек, оның ішінде ресми арналар арқылы жүзеге асырылатын жедел-іздестіру шараларының кешенін қамтиды.

Сараптама көрсеткендей, құқық бұзушыларды кейіннен экстрадициялау мақсатында Интерпол аясында полицияның іздестіру жұмыстары осындай қызметтің басым бөлігін құрайды. Бұл ретте экстрадициялау процесінде жетекші рөл соттар мен сыртқы саяси органдарға жүктелетіні сөзсіз. Бірақ әртүрлі елдердің полиция органдары іздеу, ұстау және қамауға алу процесінің өзін қамтамасыз етеді. Басқаша айтқанда, Интерпол қызметкерлері субъектіні экстрадициялауды жеңілдетеді (оны іс жүзінде жүзеге асыру арқылы).

Халықаралық іздестіру қызметі саласында Интерпол ҰБО Қазақстан Республикасында келесі міндеттерді орындайды [143]:

- Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарындағы қылмыстар және қылмыскерлер туралы деректерді беру, адамдарды іздестіру, қылмыстық әрекеттерде күдікті болып табылатын адамдарға бақылауды жүзеге асыру, сондай-ақ ұрланған автотөліктер туралы өтініштер мен хабарламаларды Интерполдың Бас хатшылығына және мүше мемлекеттердің Ұлттық орталық бюроларына жолдау;

- Интерпол Бас хатшылығының және мүше мемлекеттер ҰОБ-ның ұқсас өтініштерін және хабарламаларын орындауға қабылдау, тиісті ұлттық құқық қорғау органдары арқылы олардың өтініштері бойынша іздестірудегі адамдарды, ұрланған автокөліктерді анықтау жөніндегі іс-шараларды ұйымдастыру, осы туралы сұрау салған тарапты хабардар ету;

- құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастығы процесінде алынған ақпараттардың негізінде адамдар және ұрланған автотөліктер туралы деректер банкін қалыптастыру, қылмыс жасауға қатысты адамдар, хабар-ошарсыз жоғалған адамдар және танылмаған мәйіттер бойынша іс-шаралар өткізу [143].

Қазақстан полициясы кінәлі адамға бас бостандығынан айыру түріндегі жаза тағайындау туралы сот үкімі немесе іздеуде жүрген адамға қатысты қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын таңдау туралы қаулы сияқты құжаттарды ұсынуға міндетті.

А.Б. Кучербаевтың «... халықаралық іздестіру және экстрадициялау мәселелеріне қатысты қазақстандық нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру қажеттілігі туралы айта отырып, Қазақстанда ұстап беру туралы жасалған шарттары жоқ елдердің құқық қорғау органдары іздеген адамдарды «экстрадициялауға дейінгі» қамауға алу мүмкіндігі туралы мәселені қозғауға болмайды» деген пікірімен келісуге болады [144, 70 б.]. Автор «... келісімсіз экстрадициялау мәселесі оң шешімге лайық деп санайды. Біріншіден, бұл елді қылмыстық құрылымдардан тазартуға көмектессе, екіншіден, қамауға алу мәселелері бойынша бұрын қазақстандық тараппен кездеспеген мемлекеттермен өзара қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді» [144, 70 б.].

Дәл осындай тәсіл ТҰҚ-қа тиімді қарсы тұруға мүдделі басқа елдер үшін қолайлы болып көрінеді. Бірақ сонымен бірге Интерпол тінту жүргізгенімен, олар адамды экстрадицияламайды. Бұл мәселені шешу дипломатиялық арналар арқылы Ішкі істер министрлігі арқылы өтеді. Сондықтан, соңғы уақытта халықаралық экстрадициялық тәжірибеде экстрадициялау рәсімінің өзін жеделдету үшін процедураларды жеңілдетуге ұмтылу байқағанымыз кездейсоқ емес. Интерпол әзірлеген және тәжірибеге енгізген идеялардың бірі – уақытша қамауға алуды қолдану. Мұндай қамауға алудың мәні мынада: іздеуде жүрген қылмыскер дипломатиялық арналар арқылы келіссөздер аяқталғанға дейін және тиісінше оны экстрадициялау тәртібі рәсімделмейінше қамауда болады.

Қамаққа алудың бұл түрі қызметтің оң бағыты болып табылады, бірақ сонымен бірге, мұндай мәселелерді шешу ақылға қонымды мерзімде жүзеге асырылуы керек және бұл

осы аспектіні реттейтін нормативтік құжаттарда қарастырылуы керек сияқты. Мысалы, Қазақстанның заң шығарушысы адамды уақытша күзетпен ұстау туралы жаңа норма (ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің 588-бабы) ұсынды. Осы бапқа сәйкес, егер тиісті халықаралық шартта өзгеше көзделмесе, ұсталған кезден бастап қырық тәулік бойы ұстауға болады.

Белгілі болғандай, мемлекетаралық іздеудің басты мақсаттарының бірі қылмыс жасады деп айыпталған адамдарды экстрадициялау болып табылады. Автордың пікірінше, экстрадиция институтында әлі шешілмеген мәселелер бар екенін атап өткен жөн.

Осылайша, ТМД шеңберінде бұл институт ТМД-ның 2002 жылғы «Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы» конвенциясының ережелеріне негізделген [123]. Осы Конвенцияға сәйкес Уағдаласушы мемлекеттер үшін ұстап беру міндеттеме ретінде жіктеледі және адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту немесе үкімді орындау мақсатында тараптардың өтініші бойынша жүзеге асырылады.

Конвенцияның мазмұнын талдау көрсеткендей, оны әзірлеушілер ТМД елдерінің құқықтық жүйелерінің ерекшеліктерін ескере отырып, қазіргі заманғы нақты жағдайлар контекстінде құқықтық көмек және экстрадициялау туралы қолданыстағы еуропалық конвенциялардың барлық ұтымды жақтарын алуға әрекет жасағанын көрсетеді. Бірақ сонымен бірге қарастырылып отырған мемлекеттердің құқық қолдану тәжірибесі экстрадиция институтының ережелерін жүзеге асыруда бірқатар проблемаларды анықтады: біріншіден, бұл ТМД елдеріндегі қылмыстық заңнаманың айырмашылығына байланысты; екіншіден, қылмыстық іс жүргізу заңнамасының елеулі айрықша ерекшеліктері, соның ішінде ТМД елдерінде жүргізіліп жатқан реформалар аясында

[3, 116 б.], олардың жекелеген өзекті мәселелеріне біз алдыңғы бөлімде тоқталдық.

Материалдық құқық нормаларын қолдану бөлігіндегі ең үлкен қақтығыстар адамды экстрадициялау (беру) институты бойынша туындайды. Қазақстанда (2014 ж.) және ТМД-ның басқа да елдерінде қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық – атқару және басқа да бірқатар заңнамалардың жүзеге асырылған реформалары нормалардың мазмұны бойынша да, оларды қолданудың іс жүргізу аспектілері бойынша да бірқатар айрықша ерекшеліктерді анықтады. Атап айтқанда, қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттер тізбесі және дәрежеліу мәселелері, оларды жасағаны үшін жаза тағайындау және жауапкершіліктен босату мәселелері бойынша. Мысалы, Ресейдегі немесе Беларусь Республикасындағы кейбір қылмыстық әрекеттер айтарлықтай мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын қарастырады, ал Қазақстан мен Қырғызстанның қылмыстық заңнамаларында ізгілендіру процестеріне байланысты: біріншіден, бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазалардың кең спектрі қарастырылған; екіншіден, көптеген құрамдар қылмыссыздандырылды, яғни қоғамдық қауіп төну жоқ деп есептеді; үшіншіден, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа түрі-қылмыстық теріс қылық пайда болды. Осы мән-жайлар қандай да бір дәрежеде сұрау салуды орындаудан бас тартуға негіз болуы мүмкін.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының барлығында сұрау салынатын тарапты сұрау салуды орындауды реттейтін сұрау салушы тараптың Қылмыстық іс жүргізу кодексінің баптарында баяндалған кепілдіктерді қамтамасыз етуге міндеттейтін нормалардың болмауына назар аудармау мүмкін емес. Құқықтық көмек көрсету шеңберінде қылмыстық қудалау институтына деген көзқарас та біржақты

емес, қаралып отырған мәселені шешуде келіспеушіліктерге әкеледі.

Қылмыстық сот төрелігін жүзеге асыруда туындайтын бірдей маңызды мәселе адамның азаматтығы мәселесі болып табылады. Бірақ бұл мәселе монографиялық зерттеулермен қамтылмаған, жекелеген бағыттар бойынша проблемалық аспектілердің тізімі ғана берілген.

Осылайша, ұлттық заңнамаларды жетілдірудің, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл бойынша өңірлік ынтымақтастықты күшейтудің, Интерпол қызметі шеңберінде тығыз өзара іс-қимылды жүзеге асырудың барлық ұтымды сәттері, халықаралық ұйымдар құрамындағы интеграцияның күшеюі трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрестегі оң динамика туралы айтуға мүмкіндік береді. Алайда, монографияда көрсетілген кейбір проблемалық мәселелер қазіргі трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың ұйымдастырушылық-құқықтық, ақпараттық және техникалық кедергілерін жою үшін одан әрі жан-жақты ғылыми зерттеуді қажет етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес саласындағы халықаралық заңнаманың, құқық қолдану тәжірибесінің және мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың қайнар көздерін талдап, қорытындылай келе, автор мынадай қорытындылар жасай алды:

1. ТҰҚ түсінігін және оның сипаттамаларын (элементтерін) нақтылаудың арқасында мыналарға жол берілді:

- жалпы қоғамға қауіп төндіретін қарастырылып отырған қылмыстық құбылыстың шынайы ауқымын белгілеу;

- трансұлттық қылмыстың таралуын анықтайтын нақты факторларды, сондай-ақ оның даму тенденцияларын белгілеу;

- бірқатар мемлекеттердің құқық қорғау органдарының күш-жігерін біріктіру арқылы әлемнің көптеген елдерінде кең тараған байланысы бар осы қоғамдық қауіпті әрекеттерге қарсы тұрудың барабар жолдарын анықтау;

- осы санаттағы істерді шешудің және тергеудің тиімді әдістемесін әзірлеу үшін ТҰҚ-ты сипаттайтын маңызды белгілерін анықтау;

- қарастырылып отырған құбылысты ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың басқа түрлерінен ажыратуға болатын негізгі белгілерін анықтау үшін ТҰҚ белгілерінің ауқымын белгілеу. ТҰҚ белгілерін екі топқа бөлу керек: бірінші топ – жалпы ұйымдасқан қылмыстылыққа тән жалпы белгілер, ал екінші топ – осы қылмыстық құбылыстың мәнін ашатын ерекше белгілер:

- а) Аумақтылық – трансұлттық қылмыстар бірнеше мемлекеттерде жасалады және көбінесе капиталдың, адамдардың, есірткінің, қарудың және басқа да құралдардың мемлекеттердің ұлттық шекаралары арқылы өтуінің заңсыз процесімен байланысты. Айта кету керек, трансұлттық

қылмыстар шекарадан өтпей-ақ жасалуы мүмкін, яғни сырттан елеулі халықаралық қылмыстық ықпалмен бір мемлекетте, немесе әрекет ететін ұйымдасқан қылмыстық құралымдардың қатысуымен бірнеше мемлекетте.

б) Қоғамдық қауіптің жоғарылауы – бұл ТҰҚ қызметінің ауқымы және оның келтірген зияны тек мемлекеттік, қоғамдық және жеке қауіпсіздікке ғана емес, сонымен қатар экономикалық, саяси, ақпараттық, экологиялық қызмет сияқты салаларға және одан тыс бірқатар мемлекеттерде таралуы мүмкін ұйымдасқан қылмыстық қызметтің өсуіне халықаралық аландаушылық туғызатындығына байланысты. Қылмыстық топтардың, коммерциялық құрылымдар мен билік органдарының бірігу процестері ерекше тенденцияға ие, онда қылмыстық мүдделердің лоббилеуі байқалады.

в) Трансұлттық қылмыстық топтардың күрделі және көп деңгейлі құрылымы. Трансұлттық қылмыстықтың ұйымдасқан нысандары төменгі сатыдан жоғары эшелонға дейінгі айқын құрылымдық құрылыммен сипатталады: трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қауымдастық. Бұл топтардың құрылымы олардың тұрақтылығына негізделген, қатысушылар арасында рөлдерді бөлу иерархиясы, топтық нұсқаулықтардың болуы, оның қатысушылары арасындағы ауызбіршілікті анықтау, қызмет сипатын үйлестіретін қылмыстық топтардың ішіндегі бақылау механизмінің болуы.

г) дамыған халықаралық байланыстардың болуы.

д) ТҰҚ қызметінің негізгі мақсаттарының бірі – оның пайдакүнемділігі, бірақ сонымен бірге оның басқа мақсаттарының қатарында саяси, идеологиялық, діни (діни экстремизм, фанатизм) болуы мүмкін.

е) қылмыстық әрекеттің серпінділігі, икемділігі, өзгергіштігі. Бұл топ белгілері сыртқы жағдайларға

бейімделудің жоғары дәрежесін, өзгеретін ортаға тез бейімделуді қамтамасыз етеді.

– ТҰҚ ұғымын беруге тырысатын ғалымдардың әртүрлі тәсілдері зерттеліп, жалпыланған, бұл оның белгілерінің негізгі сипаттамаларын анықтауға және дұрыс түсіндіру мен құқық қолдану үшін тұжырымдамалық аппаратта бөліп қарастыруға мүмкіндік берді (трансұлттық қылмыстылық, халықаралық қылмыстар, халықаралық сипаттағы қылмыстар, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық, конвенциялық қылмыстар, шетелдік элементтері бар қылмыстар, трансшекаралық қылмыстар).

Қолданыстағы арнайы әдебиеттерді, сондай-ақ посткеңестік елдердің құқық қолдану практикасының материалдарын талдау ТҰҚ қылмыстық әрекеттің аса қауіпті салаларына мыналарды жатқызуға болатындығын көрсетеді: халықаралық терроризм, есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымы, адам саудасы, қылмыстық қызметтен түсетін кірістерді заңдастыру (жылыстату), автомобиль контрабандасы саласындағы индустрия, қарудың және биоресурстардың заңсыз халықаралық айналымы. Бұл қылмыстардың ТМД елдерінде, оның ішінде Қазақстан, Қырғызстан аумақтарында таралуына монографияда көрсетілген өзіндік ерекше мән-жайлар әсер етеді.

Әрбір жеке мемлекет пен елдер тобына қылмыстық трансұлттық бірлестіктердің кең ауқымы тән екендігі дәлелденді, олардың құрылуына, сондай-ақ олардың қылмыстық әрекетінің аясын таңдауға белгілі себептер мен жағдайлар әсер етеді. Келесі топтарға жіктелуі керек:

Біріншісі – жалпы негізгілері (олар қарастырылып отырған әрекеттердің түрлерін әртүрлі түсіндіруді, бірқатар трансшекаралық ТҰҚ операцияларын кедергісіз жүргізуді, қылмыстық сот ісін жүргізудегі халықаралық ынтымақтастықты реттеудегі проблемаларды және т.б. әкеледі):

а) мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі;

- б) заңнамалық базаның айрықша белгілері;
- в) бөлімдер арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың ұйымдық-құқықтық деңгейі;
- г) ұйымдасқан трансұлттық құралымдардың әлеуметтік байланыстар жүйесі;
- д) әлеуметтік-психологиялық факторлар;
- д) мәдени-ағарту,
- ж) ТҰҚ-тың техникалық және қаржылық базасын жабдықтау деңгейі;
- з) ТҰҚ арасындағы трансұлттық байланыстардың деңгейі.

Екіншісі-арнайы (ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді):

а) ұлттық, діни және басқа да қайшылықтар негізінде қарама-қайшылық пен әлеуметтік шиеленістің шиеленісуі және ұзақ мерзімді ошақтарының болуы,

б) саяси күштерді қайта топтастыруға және ықпал ету салаларын ел ішінде де, одан тыс жерлерде де қайта бөлуге әкелетін саяси дағдарыс,

в) жаппай көші-қонның ұлғаюы,

г) жекелеген елдер арасындағы шекаралардың нақты болмауы (мысалы, ТМД елдерінің Кеден одағы, Еуропалық Одақ және т.б. шеңберінде),

д) әлеуметтік бақылаудан қорғауды қамтамасыз ету деңгейі (мысалы, сыбайлас жемқорлық байланыстарының болуы, құқық қорғау органдарының қызметінен қорғау тетігі ерекшелігінің болуы және т.б.),

е) жеке елдегі немесе елдер тобындағы ТҰҚ қылмыстық әрекет саласына байланысты (бұл дәлелденген және зерттеуде көрсетілген).

Әрбір мемлекет пен елдер тобы үшін терроризмнің халықаралық және отандық ұйымдасқан қылмыстылықпен қосылуының белгілі бір үрдісі бар сияқты. Мәселен, мысалы, әртүрлі дереккөздерді зерттеу терроризмнің таралуының себептік кешені туралы айтуға мүмкіндік береді, олардың кейбіреулері ТМД-ның басқа елдеріне тән.

Сонымен қатар, қылмыстық істер бойынша ынтымақтастықты құқықтық реттеу деңгейінің кейбір ерекше белгілеріне қарамастан, олардың барлығы бірқатар критерийлер бойынша біріктірілген: біріншіден, нормативтік актілер дербес және әлемдік қоғамдастықтың түрлі салаларында жұмыс істейтін мемлекеттер мен олардың құзыретті органдары тарапынан трансұлттық қылмыстық қызметтің бірлескен қарсы іс-қимылын ұйымдастыруға бағытталған; екіншіден, нормалардың топтары бір ретті, мұнда әр деңгейде ынтымақтастықты нығайтуға және өзара құқықтық көмек көрсетуге негіз қаланады; үшіншіден, халықаралық нормативтік актілер әртүрлі мемлекеттердің құқық қорғау органдары арасындағы тығыз ынтымақтастықтың негізгі принциптерін егжей-тегжейлі анықтайды; төртіншіден, әмбебап шарттар халықаралық ынтымақтастықты көпжақты форматта айқындайтынын, ал екіжақты ынтымақтастық екі мемлекеттің нақты мәселелер бойынша қарым-қатынасын ескеретінін, ал аймақтық ынтымақтастық мүдделі елдердің белгілі бір тобына тән проблемаларды талқылауды қамтамасыз ететінін мойындау керек; бесіншіден, қарастырылып отырған актілер жалпы қылмыстық-құқықтық салада да, оның ішінде қылмыстық процесте де осындай ынтымақтастыққа қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнамасының біріздендіруін анықтайды.

Халықаралық шарттың заңды күші болуы үшін белгілі бір шарттар қажет, атап айтқанда:

– біріншіден, мұндай шарт мемлекет ратификациялаған кезде міндетті болады және шарттың өзінде көрсетілген немесе келіссөздер процессі кезінде қатысушылар арасында келісілген мерзімдерде және тәртіппен күшіне енеді.

Келіссөздерге қатысқан барлық мемлекеттер үшін Шарттың міндеттілігіне келісім 2005 жылғы 30 мамырдағы «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында тізбектелген

белгілі бір талаптарды (іс-қимылдарды) орындауда жасалуы мүмкін. Мысалы, шартты ратификациялау және оған қол қою, шартты қабылдау және бекіту, оны құрайтын құжаттармен алмасу, шартқа қосылу немесе бұл келіссөздерге қатысушы мемлекеттер келісілген басқа әдістер болуы мүмкін;

– екіншіден, шет мемлекеттермен және (немесе) халықаралық ұйымдармен халықаралық шарттар жасасуға уәкілетті субъектілер көрсетіледі;

– үшіншіден, халықаралық шарттың ережелері, егер бұл қандай да бір ішкі актілерді жариялауды талап етпесе ғана, оның тікелей қолданылуына жатады, яғни мұндай заңдар, мысалы, елдің ішкі заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігін тудыруы мүмкін, ұлттық құқық субъектілеріне құқықтар мен міндеттерді жүктейді және т.б.

Халықаралық ынтымақтастық саласындағы кедергілердің бірі оның мемлекеттік егемендік принципі негізінде жүзеге асырылуы болып табылады. Бір жағынан, әрбір мемлекеттің мұндай құқығы бар екені рас, бұл оның өмір сүруінің негізгі қағидасы, бірақ екінші жағынан, егемендік принципі (Еуропалық қылмыстылыққа қарсы комитет жүргізген зерттеуде айтылғандай) келесідей:

біріншіден, ол өз мемлекетінің аумағының кез-келген күшін пайдалануға тікелей монополияға ие;

екіншіден, мемлекеттің айрықша құқығы – шет мемлекеттің өтініші бойынша қылмыстық қудалау шеңберінде іс жүргізу және өзге де әрекеттерді жүзеге асыру тәртібі;

үшіншіден, жазаға байланысты мәселелерді шешу мемлекеттің айрықша құқығы болып табылады;

төртіншіден, мемлекеттің жазаны өзі айқындау құқығы, егер ол белгілі бір жағдайларда іске асырылса (бұл қылмыстық қудалау дискрециялық немесе міндетті болып табыла ма, жоқ па), яғни белгіленген жағдайларда

мемлекеттік егемендіктің шекаралары саяси бағытқа ауысады бұл құқық қорғау органдарына аумақтық юрисдикция шеңберінде, оның ішінде құқықтық көмек мәселелері бойынша шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Тағы бір айта кететін жайт:

1) Қылмыстық құқықтың интернационалдануы заңгер ғалымдар мен практиктер арасында ғылыми пікірталас тудыруда. Халықаралық қылмыстық іс жүргізу құқығы мен халықаралық қылмыстық құқықты халықаралық құқықтың тәуелсіз салалары ретінде тану мәселелері бойынша талқылаулар жалғасуда. Мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастардағы зерттелетін аспект үшін қазіргі уақытта қол жетімді бұлдыр негіздемелерге қарамастан, нақты жағдайдан шығу және мұндай ынтымақтастықтың перспективаларын жақсарту үшін уақтылы түзетулер енгізу қажет.

2) қылмыстық істер бойынша жүзеге асырылатын «құқықтық көмектің» мәнін айқындау, сондай-ақ оның ұғымын халықаралық шарттарда бекіту оның халықаралық құқықтық көмек субъектілері арасында дәл және бірыңғай құқықтық қабылдауына, демек, осы саладағы қайшылықтарды еңсеруге ықпал етуі мүмкін. «Құқықтық көмек» институты мемлекеттердің қылмыстылыққа, оның ішінде трансұлттық қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастығының құрамдас бөлігі болып табылады. Әмбебап келісімдер немесе шарттық-құқықтық қатынастар шеңберінде құқықтық көмек көрсетудің жеделдігі мен сапасы халықаралық ынтымақтастықтың көптеген аспектілерінің дамуына әсер етеді және халықаралық қылмыстылыққа қарсы күресте бірлескен күш-жігерге серпін береді. Мемлекеттер бірлескен тергеу және жедел-іздігіру іс-шараларын ұйымдастыруға және өткізуге, кәсіби кадрларды даярлауға, ақпарат алмасуға және тапсырмалар мен сұрау салуларды сапалы орындауға мүдделі болуға тиіс.

3) қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету институты шеңберіндегі мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығы, сөзсіз, халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормалары мен стандарттарына, бірақ мемлекеттердің ұлттық мүдделеріндегі ерекшеліктер мен басымдықтарды ескере отырып негізделуге тиіс. Бұл тәсіл әмбебап деңгейде де, аймақтық ерекшеліктерді немесе жекелеген шарттық қатынастарды ескере отырып, мемлекеттердің сенімі мен жан-жақты өзара іс-қимылын нығайтуға ықпал етеді.

4) монографияда тұтастай алғанда халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыруды қиындататын жекелеген аспектілер, сондай-ақ заңнамалардағы сәйкессіздіктерге байланысты қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсетудің жекелеген бағыттары зерттелді. Мұндай факторларға мыналар жатады: тергеу немесе басқа іс жүргізу әрекеттері басқа мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасында қарастырылмаған (бұл ереже жекелеген мемлекеттердің заңнамалық базасын жақында аяқталған реформалауға байланысты өзекті), сұраныстарды орындаудан бас тартудың саяси немесе басқа себептері; өзара құқықтық көмек көрсету туралы екі жақты шарттардың немесе қосымша келісімдердің болмауы және т. б.

5) белгілі бір жағдайларда ҚПК нормаларындағы нақты деректер шындыққа сүйене отырып, сондай-ақ Конституцияның негізгі ережелеріне және мемлекеттің басқа да заңдарына қайшы келмейтінін ескере отырып, «кеңейтуді» түсіндіруді талап етеді. Ресейдің ғана емес, ТМД-ның кейбір басқа елдерінің Конституциясына сәйкес халықаралық құқық пен халықаралық шарттардың принциптері мен нормалары мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бірақ олардың арасында айырмашылық болған жағдайда, олар ішкі заңнамаға сәйкес қолданылуға жатады.

6) Консулдықтар мен елшіліктер жанындағы қылмыстық сот төрелігі мәселелері жөніндегі атташелер өз елдерінде жүзеге асырылатын сот рәсімдерін, сондай-ақ тұтастай алғанда заңнаманы түсінуді тереңдетуге өз үлестерін қосатыны сөзсіз. Сонымен қатар, олардың қызметі трансұлттық құрылымдарға қарсы іс-қимыл бойынша мүдделі елдердің құқық қорғау органдарының бірлескен операцияларын жүргізу деңгейінде де, жедел ақпарат жинау деңгейінде де персонал алмасу бағдарламаларын әзірлеумен, іске асырумен міндетті түрде байланысты болуы тиіс. Мұндай бағдарлама, әрине, ықпал етеді:

біріншіден, серіктестер арасында сенімді және қажетті халықаралық байланыстар орнату және арнайы (тергеу-жедел) топтарды қалыптастыру, бұл оларға трансұлттық ынтымақтастық желісінің ресми және бейресми арналары арқылы жұмыс істеу үшін жағдай жасайды;

екіншіден, мұндай ынтымақтастық қолданыстағы бюрократиялық және саяси кедергілерге қарамастан, түрлі қылмыстық салаларда әрекет ететін үнемі жаңғыртылып отыратын трансұлттық қылмыстық құралымдарды негізге ала отырып, қарсы іс-қимылдың икемді құрылымдарын құруға мүмкіндік береді;

үшіншіден, мұндай жағдайларда әртүрлі мемлекеттерден қажетті сарапшыларды тартуға болады, олар өздерінің жинақталған практикалық тәжірибесін ескере отырып, белгілі бір елдің ұлттық және мәдени ерекшеліктерінен туындайтын қиындықтарға байланысты бірқатар өзекті мәселелерді шешуді қамтамасыз етеді, олардың толық көлемде білмеуі аймақтағы ТҰҚ-қа тиімді қарсы тұруға кедергі келтіреді. Біз, мысалы, басқа мемлекеттің аумағында этникалық негізде құрылған қылмыстық құрылымдар туралы айтып отырмыз (мысалы, қытай триадалары, жапон якузалары және т.б.);

төртіншіден, маңызды талаптың сақталуына, атап айтқанда, дереу ден қою және құқықтық көмек көрсету

бойынша, сондай-ақ халықаралық тапсырмаларды орындауға шаралар қабылдауға ықпал етеді.

Осылайша, ұлттық заңнамаларды жетілдірудің, қылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша өңірлік ынтымақтастықты күшейтудің, Интерпол қызметі шеңберінде тығыз өзара іс-қимылды жүзеге асырудың барлық ұтымды сәттері, халықаралық ұйымдар құрамындағы интеграцияның күшеюі трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрестегі оң динамика туралы айтуға мүмкіндік береді. Алайда, жұмыста көрсетілген кейбір проблемалық мәселелер қазіргі трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың ұйымдастырушылық-құқықтық, ақпараттық және техникалық кедергілерін жою үшін одан әрі жан-жақты ғылыми зерттеуді қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығы
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>

2. Исаева К.А., Сейлханова С.А. Основные факторы, влияющие на активизацию криминальной деятельности ОПГ в сфере терроризма и незаконного оборота оружия в отдельных странах СНГ//Актуальные проблемы российского права. 2018. №4 (89). – С. 170-177.

3. Сейлханова С.А. Отдельные особенности международного сотрудничества по противодействию транснациональной организованной преступности// Таврический научный обозреватель. №9(14) – сентябрь 2016. – С. 112-117.

4. Исабеков Б.Б. Международное сотрудничество в борьбе с организованной преступностью: уголовно-правовые и криминологические аспекты [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Б.Б. Исабеков – Бишкек, 2009. – С. 25.

5. Шегабудинов Р.Ш. Организованная экономическая преступность, сопряженная с коррупцией. Состояние, тенденции и меры борьбы с ней. [Текст]: Монография / Р.Ш. Шегабудинов – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – С. 279.

6. Мауленов Г.С. Теоретические проблемы предупреждения организованной преступности и коррупции в Республике Казахстан. [Текст]: Дис. ... д.ю.н.: Г.С. Мауленов. – Алматы, 2006. – С. 187.

7. Нигматуллин Р.В. Сотрудничество государств в борьбе с преступлениями международного характера в XX – начале XXI столетия: историко-правовой аспект [Текст]: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Р.В. Нигматуллин – Москва, 2007. – С. 46.

8. [Электронный ресурс]: Решение Совета глав государств Содружества Независимых Государств от 17 мая 1996 г. «О межгосударственной программе совместных мер борьбы с организованной преступностью и иными видами опасных преступлений на территории государств-участников Содружества Независимых Государств на период до 2000 года» – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/mdogov/megd3512.htm>

9. [Электронный ресурс]: Геворгян Г.М. Некоторые проблемы борьбы с транснациональной организованной преступностью в Содружестве Независимых Государств. – Режим доступа: press.ru/bh/2002/1/gevorgyan/gevorgyan.asp <http://www.k> ;

10. Еркенов С.Е. Взаимодействие правоохранительных органов стран СНГ при раскрытии и расследовании транснациональных преступлений [Текст]: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / С.Е. Еркенов – М., 1999 – С. 271.

11. Акимжанов Т.К. Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с организованной преступностью [Текст]: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Т.К. Акимжанов – Алматы, 2005 – С. 360. 1 118

12. Репецкая А.Л. Транснациональная организованная преступность [Текст]: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / А.Л. Репецкая – Иркутск, 2001 – С. 388.

13. Яценко В.А. Транснациональная организованная преступность: (Криминологическая характеристика и предупреждение) [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.А. Яценко – Ростов н/Д, 2003 – С. 194.

14. Баранник И.Н. Транснациональная организованная преступность и сотрудничество правоохранительных органов российского Дальнего Востока и стран АТР в борьбе с ней (криминологические аспекты) [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / И.Н. Баранник – Владивосток, 2006 – С. 234.

15. Бояринова В.О. Субъекты международно-правового сотрудничества по противодействию транснациональной

преступности [Текст]: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В.А. Бояринова – Москва, 2010 – С. 204.

16. Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан: социальные и процессуально правовые аспекты. [Текст]: Учебное пособие. / Е.О. Алауханов – Алматы. 2012. – С. 150.

17. Сарыбаев Н.К. Направления борьбы с организованной преступностью. Проблемы совершенствования правовых основ борьбы с преступностью и деятельности правоохранительных органов Республики Казахстан и стран ближнего зарубежья. [Текст]: Материалы межд. научно практ. конференции. Ч. 2. – Алматы, 2004. – С. 46-52.

18. Абисатов М.Х. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с организованной преступностью в Республике Казахстан [Текст]: Дисс. ... к.ю.н.: 12.00.08 / М.Х. Абисатов – Астана, 2006. – С. 189.

19. Овчинский А.С. Информационные воздействия и организованная преступность. [Текст]: Курс лекций. / А.С. Овчинский – М.: ИНФРА-М, 2007. – С. 176.

20. Дильбарханова Ж.Р. Теория и практика использования специальных знаний при расследовании отдельных видов транснациональных преступлений [Текст]: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Ж.Р. Дильбарханова – Алматы, 2008. – С. 195.

21. Гафаров З.М. Преступления международного характера в глобализирующемся мире. [Текст]: / З.М. Гафаров. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2006. – С. 541.

22. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. [Текст]: / В.В. Лунеев. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 912.

23. Танкевич О.В. Криминалистическая характеристика и стратегия раскрытия транснациональных преступлений [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.В. Танкевич – Гродно, 1997 – С. 21.

24. Криминология: учебник / Под. ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. [Текст]: / В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов – 3-е изд. перераб. и доп. Издательство: Юристъ. – М., 2007. – 512 С. 1 119

25. Десятый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Вена, Австрия, 10-17 апреля 2000 года: [Текст]: Сборник документов /Сост. А.Г. Волеводз. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 496.

26. «Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасы 2008 жылғы 4 маусымдағы № 40-IV Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000040_

27. Годунов И.В. Транснациональная организованная преступность в России (Пути и формы противодействия) [Текст]: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.11/ И.В. Годунов – Рязань, 2002. – С. 604.

28. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. [Текст]: / Ю.А. Решетов. – М.: Междунар. отношения, 1983. – С. 224.

29. Цветков А.А. Общепризнанные принципы и нормы международного права как часть российской уголовно-правовой системы [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/ А.А. Цветков – М., 2005. – С. 198.

30. Кудрявцева В.Н. Международное уголовное право. [Текст]: Учебн. пособие / В.Н. Кудрявцева. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Наука, 1999. – С. 264.

31. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность // Право и власть. Человек, право, государство. Человек, закон и правосудие. [Текст]: И.И. Карпец. – М.: Прогресс, 1990. – С. 355-382

32. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. [Текст]: / И.И. Карпец. – М.: Российское право, 1992. – С. 432.

33. Апенев С.М. О проблеме сферы действия международного уголовного права. [Текст]: / С.М. Апенев. Вестник

КазНУ: серия международные отношения и международное право №1 (61) / КазНУ им. Аль-Фараби, 2013 – С. 18-25.

34. Агыбаев А.Н. Ответственность за преступления против мира и человечества. Вестник КазНУ: серия юридическая №4 (68) / КазНУ им. Аль Фараби, 2013 – С. 32-36.

35. Freeh L. The Fight Against Transnational Organized Crime [Текст]: I L. Freeh /I Organized Crime. Greenhaven Press. San Diego, 1999. – С. 98.

36. Старков О.В. Модель причин и условий транснациональной преступности // Новые криминальные реалии и реагирование на них [Текст]: / под ред. Долговой А.И.; Старков О.В. криминологическая ассоциация, 2005. – С. 54-58

37. – М.: Российская Карпец И.И. Преступления международного характера. [Текст]: / И.И. Карпец. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 264.

38. Блищенко И.П., Фисенко И.В. Международный уголовный суд. [Текст]: / Под ред.: Жданова Ю.Н.; Блищенко И.П.; Фисенко И.В. – М.: МВШМ МВД России, 1994. – С. 224. 1 120

39. Асрат Бало Ш. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Ш. Асрат Бало – Киев, 1990. – С. 193.

40. Les crimes internationaux et le droit penal interne. [Текст]: Revue international de droit penal. 1989. №1-2. Р. 39-47.

41. Куликов А.В., Городилов А.А. Транснациональная организованная преступность в России: понятие и тенденции // Вестник Калининградского юридического института МВД России. 1(15), 2008. – С. 32-38

42. Чуфаровский Ю.В. Терроризм – глобальная проблема современности (методологический анализ) // Следователь. [Текст]: / Ю.В. Чуфаровский. – М.: Юрист, 1998, №5. – С. 36-39.

43. Назаров А.Ю. Организационно-правовые и тактические основы деятельности органов внутренних дел по борьбе

с терроризмом. [Текст]: Учебное пособие. / А.Ю. Назаров – М., 2002. – С. 200.

44. Дикаев С.У. Терроризм: феномен, обусловленность и меры противодействия (Уголовно-правовое и криминологическое исследование): Дисс. ...д-ра юрид. наук: 12.00.08. СПб., 2004. – С. 345.

45. Курбанов А.У. Правовое регулирование режима чрезвычайного положения в Кыргызской Республике: Дисс. ...канд. юрид. наук: 20.02.03. – М., 2002. – С. 210.

46. Базарбаев А.С. Противодействие финансированию терроризма: уголовно-правовой и криминологический аспекты: По материалам Кыргызской Республики [Текст]: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 /А.С. Базарбаев – Москва, 2004. – С. 167.

47. [Электронный ресурс]: Абдрисаев Э. О положении кыргызских мигрантов в России и в Казахстане после вступления в ЕАЭС//http://islamio.ru/news/policy/o_polozhenii_kyrgyzskikh_migrantov_v_kazakhstan_i_v_rossii_posle_vstupleniya_v_eaes/

48. Басецкий И.И., Легенченко Н.А. Организованная преступность. [Текст]: Монография / И.И. Басецкий, Н.А. Легенченко. – Минск, 2002. – С. 215.

49. Абдрахманов С.Т. Уголовная ответственность за терроризм по законодательству Республики Казахстан [Текст]: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Т. Абдрахманов - Бишкек, 2005. – С. 176.

50. Сайфутдинов Т.И. Уголовно-правовая борьба с терроризмом и пути повышения ее эффективности [Текст]: автореф. ... к.ю.н.: 12.00.08 / Т.И. Сайфутдинов – Бишкек: 2005. – С. 28.

51. Лунеев В.В. Терроризм: психологические корни и правовые оценки («круглый стол») // Государство и право. [Текст]: / В.В. Лунеев – 1995. №4. – С. 20-42

52. Абдукаримова Н.Э. Уголовно-правовая и криминалистическая характеристика наркопреступлений, совершенных организованными преступными группами [Текст]: Дис.

... канд. юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09. / Н.Э. Абдукаримова - Бишкек, 2011.- 187 – С. 1 121

53. [Электронный ресурс]: Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками за 2009 год – Режим доступа:

http://www.unodc.org/documents/russia//Reports/AR_09_Russia.n.pdf (E/INCB/2009/1)

54. Ногойбаев Б.Б. Уголовно-правовые и криминологические основы обеспечения наркобезопасности Кыргызской Республики [Текст]: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Б.Б. Ногойбаев – Бишкек, 2011. – С. 45.

55. Из текста выступления председателя Государственного антинаркотического комитета, директора Федеральной службы РФ по контролю за оборотом наркотиков Иванова В. П. – Предложения по ликвидации афганского наркопроизводства. 9.06.10. – Москва. Сайт «Нет – Наркотикам», – Москва, 2010г.

56. Прохорова М.Л. Наркотизм (Социально-психологические, криминологические, уголовно-правовые аспекты) [Текст]: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08/ М.Л. Прохорова – Саратов, 2001. – С. 407.

57. Дроздова М.А. Международно-правовые аспекты предотвращения незаконного оборота наркотиков [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10/ М.А. Дроздова – СПб., 2005. – С. 194.

58. Коростелев С.Ю. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/ С.Ю. Коростелев – Хабаровск, 2006. – С. 202;

59. Алешин К.Н. Легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, как преступление международного характера [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/ К.Н. Алешин – СПб., 2004. – С. 183;

60. Иванов Э.А. Отмывание денег и правовое регулирование борьбы с ним. [Текст]: / Э.А. Иванов. – М.: Рос. Юрид. изд. дом, 1999. – С. 176.

61. Осмаев И.Б. Международные и национальные правовые средства борьбы с отмыванием преступных доходов. [Текст]: / И.Б. Осмаев. – М., 1999. – С. 296.

62. Ларичев В.Д. Совершенствование законодательства о борьбе с «отмыванием» денег, полученных преступным путем // Государство и право. [Текст]: / В.Д. Ларичев. – 1992. №11. – С. 25-31.

63. Саркембаев А.Б. Криминологические и уголовно-правовые проблемы экономической безопасности в Казахстане [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.Б. Саркембаев – Караганда, 2009. – С. 33.

64. Исаева К.А., Камалова Л.Н., Шимеева Ж.Ш. Некоторые аспекты комплексной характеристики криминальной деятельности организованной преступности в сфере экономики стран СНГ на современном этапе // Lex Russia (Русский закон). 2017. №11 (132). – С. 123-132.

65. Олимпиев А.Ю. Противодействие торговле людьми. Методика расследования уголовных дел и способы проведения оперативно-розыскных мероприятий. [Текст]: Методическое пособие. / А.Ю. Олимпиев – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 112 – С. 1 122

66. Бейсеналиев Б. Н. Криминологические и уголовно-правовые меры борьбы с торговлей людьми по законодательству Республики Казахстан [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Б.Н. Бейсеналиев – Бишкек, 2011. – С. 25.

67. Подшивалов В.Е. Международно-правовые проблемы предупреждения и пресечения незаконной миграции [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10/ В.Е. Подшивалов – СПб., 2004 – С. 187.

68. [Электронный ресурс]: Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию Организации Объединенных

Наций против транснациональной организованной преступности // Принят резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 2000 года – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/protocol1.shtml

69. Мавлянов А.С. Уголовная ответственность за незаконный оборот огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/ А.С. Мавлянов – Бишкек, 2009. – С. 27.

70. Шелковникова Е.Д. Проблемы усиления борьбы с незаконным оборотом оружия // Государство и право. [Текст]: / Е.Д. Шелковникова – М.: Наука, 1999, №7. – С. 48-52

71. Эркинбаев У.Ш. Проблемы правового и криминалистического обеспечения расследования отдельных видов убийств: теоретические и практические аспекты [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / У.Ш. Эркинбаев – Бишкек, 2011. – С. 179.

72. Мазунян Я.М. Проблемы теории и практики криминалистической методики (расследования преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами) [Текст]: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Я.М. Мазунян – Барнаул, 2005 – С. 504.

73. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. [Текст]: / Р.С. Белкин. – М.: Юрид, лит., 1988. – С. 304.

74. Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений / В кн.: Методика расследования преступлений (общие положения). [Текст]: / А.Н. Васильев. – М., 1976. – С. 46.

75. Возгрин И.А. Криминалистическая методика. [Текст]: / И.А. Возгрин. – Минск, 1983. – С. 78.

76. Герасимов Н.Ф. Вопросы развития и совершенствования методики расследования отдельных видов преступлений. // Вопросы методики расследования преступлений. [Текст]: / Н.Ф. Герасимов. – Вып. 50. – Свердловск. 1976. – С. 89.

77. Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. // Социалистическая законность. [Текст]: / Н.А. Селиванов. – 1977. №2. – С. 44-48. 123

78. Образцов В.А. Криминалистическая характеристика преступлений: дискуссионные вопросы и пути их разрешения. // Криминалистическая характеристика преступлений. [Текст]: / В.А. Образцов. – М. 1984. – С. 78-82.

79. Колесниченко А.Н. Теоретические проблемы методики расследования преступлений. // В кн.: Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. [Текст]:/А.Н. Колесниченко. – М, 1973. – С. 78-85.

80. Танасевич В.Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. [Текст]:/ В.Г. Танасевич // Советское государство и право, №6. 1976. – С. 85-89

81. Яблоков Н.П. Криминалистика. [Текст]: Учебник для вузов и юридических факультетов. / Н.П. Яблоков – М.: ЛексЭст, 2006. – С. 781.

82. Чокобаева А.Б. Убийства по найму: отдельные уголовно – правовые и криминолого – криминалистические аспекты преступлений [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09 / А.Б. Чокобаева – Бишкек, 2011 – С. 178.

83. Абдукаримова Н.Э. Уголовно-правовая и криминалистическая характеристика наркопреступлений, совершенных организованными преступными группами [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09 / Н.Э. Абдукаримова – Бишкек, 2011. – С. 26.

84. Эркинбаев У.Ш. Проблемы правового и криминалистического обеспечения расследования отдельных видов убийств: теоретические и практические аспекты [Текст]: автореф.... канд. юрид. наук: 12.00.09/ У.Ш. Эркинбаев – Бишкек, 2011. – С. 28.

85. Чокобаева А.Б. Убийства по найму: отдельные уголовно – правовые и криминолого – криминалистические ас-

пекты преступлений [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09 / А.Б. Чокобаева – Бишкек, 2011. – С. 24.

86. Сулейменов Т.Н. Проблемы раскрытия и расследования организованной преступной деятельности группировок, задействованных в международном незаконном обороте [Текст]: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.Н. Сулейменов – Караганда, 2008. – С. 25.

87. Беримкулов Б.О. 3 Актуальные проблемы раскрытия, расследования и предупреждения лжепредпринимательства в Республике Казахстан: автореф. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 – Бишкек, 2012. – С. 30.

88. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-в Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі
[//https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252](https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252)

89. Табалдиева В.Ш. Международная правовая помощь по уголовным делам. [Текст]: Монография / В. Ш. Табалдиева – М. Академия управления МВД России – 2002г. – С. 136.

90. 1 Номоконов, В. А. Транснациональная преступность: Экспансия: Диагностика [Текст]: / В.А. Номоконов. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та. 2000. – 112 – С. 124

91. Organized Crime / M.D. Lyman, G.W. Potter. – С. 46.

92. The United Nations and transnational Organized Crime . – 88.

93. Abadinsky H. Organized Crime 4th ed. Chicago: Nelson-Hall Pub. 1994. – С. 79.

94. Борьба с правонарушениями в глобальных коммуникационных сетях: опыт Республики Казахстан и зарубежных стран: сборник материалов международной научно-практической конференции (30 ноября 2012 года/ под общ.ред.: Д.В. Татарина, Т.К. Ерджанова, Л.Ф. Татариновой. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – С. 44-51.

95. Мауленов Г.С. Криминологические проблемы предупреждения коррупции и организованной преступности в Республике Казахстан. [Текст]: / Г.С. Мауленов. – Астана, 2006. – С. 187.

96. Осмоналиев К.М. Организованная преступность в Кыргызской Республике: анализ и оценка состояния (результаты криминологического исследования). [Текст]: / К.М. Осмоналиев. – Бишкек, АКН, НИЦ МВД КР, 2003. – С. 98.

97. Арзаева Р.Ж. Международно-правовое сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства [Текст]: Дисс...к.ю.н. 12.0010 / Р.Ж. Арзаева – Алматы 2010. – С. 165.

98. Ефимова А.И. Развитие международного сотрудничества по противодействию организованной преступности: ценностный выбор мирового сообщества. [Текст]: / А.И. Ефимова. – Вестник МГИМО. – 2010. №3. – С. 78-85.

99. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. [Текст]: Учебное пособие. / И.И. Лукашук, А.В. Наумов, 1999. – С. 287.

100. Лазутин Л.А. Правовая помощь по уголовным делам как комплексное формирование в международном уголовном и уголовно процессуальном праве [Текст]: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Л.А. Лазутин – Казань, 2009. – С. 434.

101. Зимин В.П., Зубов И.Н. Международное сотрудничество в области борьбы с преступностью и охраны общественного порядка. [Текст]: Учебное пособие. / В.П. Зимин, И.Н. Зубов, 1993. – С. 157.

102. Цепелев В.Ф. Уголовно-правовые, криминологические и организационные аспекты международного сотрудничества в борьбе с преступностью [Текст]: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / В.Ф. Цепелев – Москва, 2001. – С. 418.

103. Бирюков П.Н. Международное право. [Текст]: Учебное пособие. / П.Н. Бирюков – МОСКВА ЮРИСТЪ. 1998. – С. 416.

104. Панов В.П. Международное уголовное право. [Текст]: Учебное пособие. / В.П. Панов. – М.: Инфра-М. 1997. – С. 320.

105. Лукашук И.И. Международное право. [Текст]: Особенная часть. 3-е изд., перераб. и доп. / И.И. Лукашук – М.: 2005. – С. 544.

106. Салиев А.А., Сейлханова С.А. Особенности оказания правовой помощи при расследовании уголовных дел связанных с транснациональной 1 125 организованной преступностью в Республике Казахстан// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек №2, 2017. – С. 150-153

107. Акпарова Р.Н. Международное сотрудничество Республики Казахстан по вопросам оказания правовой помощи по уголовным делам. Действующая практика и перспективы. [Текст]: / Р.Н. Акпарова. – Караганда: ОТИ PRINT, 2006. – С. 200.

108. Евдокимов В.Б., Михайленко К.Е. Международная правовая помощь по гражданским и уголовным делам: на примере стран СНГ. [Текст]: / В.Б. Евдокимов, К.Е. Михайленко. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2004. – С. 38.

109. Калугин А.Г., Шинкевич Д.В. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства: вопросы теории и практики. [Текст]: Учебное пособие. / А.Г. Калугин, Д.В. Шинкевич – МВД РФ, Сибирский юридический институт. -2-е изд. – Красноярск: СибЮИ МВД России, 2008. – С. 192.

110. Ахметова С.А. Принципы международного уголовного права [Текст]: Дисс.к.ю.н. – Алматы, 2008 – С. 145.

111. Табалдиева В.Ш. Правовая помощь по уголовным делам (По материалам Кыргыз. Респ. и РФ) [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/ В.Ш. Табалдиева – Москва, 1997. – С. 168.

112. Волженкина В.М. Оказание правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества. [Текст]: Учебное пособие. / В.М. Волженкина – СПб.: Санкт-Петербургский юрид. ин-т ген. прокуратуры РФ, 1999. – С. 112.

113. Быстрыкин А.И. Взаимодействие советского уголовно процессуального и международного права. [Текст]: / А.И. Быстрыкин – Л., 1986. – С. 321.

114. Милинчук В.В. Институт взаимной правовой помощи по уголовным делам: Действующая практика и пер-

спективы развития. [Текст]: / В.В. Милинчук. – М: Юрлинформ 2001. – С. 352.

115. Михайлов В.И. Противодействие легализации доходов от преступной деятельности. [Текст]: / В.И. Михайлов. – М.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 427.

116. Волженкина В.М. Применение норм международного права в Российском уголовном процессе. [Текст]: Учебное пособие. / В.М. Волженкина– СПб.: 1997. – С. 88.

117. Бирюков П.Н. Нормы международного уголовно - процессуального права в правовой системе Российской Федерации. [Текст]: / П.Н. Бирюков. -Воронеж, 2000. – С. 228.

118. Марышева Н.И. Международно-правовая помощь по гражданским и уголовным делам [Текст]: Дисс... д-ра юрид. наук в форме научного доклада. / Н.И. Марышева – М., 1996. – С. 78.

119. Табалдиева Ч.С. Досудебное производство по материалам и уголовным делам поступившим из других государств [Текст]: Диссер. к.ю.н. 12.00.09/ Ч.С. Табалдиева – Москва – 2009. – 180 – С. 1 126

120. «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» 2005 жылғы 30 мамырдағы №54-III Қазақстан Республикасының

Заңы https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30012948

121. Международное право. Ред. Игнатенко Г.В., Тиунов О.И. 3-е изд., перераб. и доп. [Текст]: / Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов – М.: 2005. – С. 624.

122. Милинчук В.В. Новые тенденции международного сотрудничества в сфере уголовного процесса: концепция транснационального правосудия // Государство и право. [Текст]: / В.В. Милинчук В.В. – М.: Наука, 2004, №1. – С. 114-119

123. «Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы конвенцияны бекіту туралы» Қазақстан Республикасының

2004 жылғы 10 наурыздағы №531 Заңы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000531_

124. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі №231-V Қылмыстық-процестік Кодексі https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852

125. Issayeva K., Seilkhanova S., Oskembay G., Dyusebayev T. Actual problems of law enforcement agencies at rendering of legal aid on criminal cases connected with organized crime in the CIS Countries//The Social Sciences 10 (7): Medwell Journals, 2015. P. 2115-2119

126. Қазақстан Республикасы мен Чех Республикасы арасындағы қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 20 мамырдағы №568 Жарлығы <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000568>

127. Қазақстан Республикасы мен Испания Корольдігі арасындағы Қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы конвенцияға қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 16 маусымдағы №99 Жарлығы <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000099/links>

128. [Электронный ресурс]: Токторов Э.С., Ниязбаев Н.С. К вопросу о нейтрализации противодействия расследованию наркопреступлений, совершенных организованной преступной группой //Таврический научный обозреватель №12(17) – декабрь 2016, часть 1 // www.tavr.science

129. [Электронный ресурс]: Isaeva K.A. Abdukarimova N.E. Balymov E., Smoilov S. Prospects of development of institute of investigative actions at the present stage in Kazakhstan and Kyrgyzstan // The Social Sciences (Pakistan) – 2015. – Т. 10. №3; – Режим доступа: <http://docsdrive.com/pdfs/medwelljournals/2015/243-248.pdf>.

130. [Электронный ресурс]: Гинзбург А.Я. «Читая проект уголовно процессуального кодекса РК, о так называемых негласных следственных действиях. Дата 26.03.2013. Режим доступа: <http://www.zakon.kz/>

131. [Электронный ресурс]: Соглашение о сотрудничестве министерств внутренних дел в сфере борьбы с организованной преступностью (Ашгабат, 17 февраля 1994г.) – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011142 1 127

132. [Электронный ресурс]: Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 31.12.2014) (с изм. и доп., вступ. в силу с 23.01.2015) (18 декабря 2001 г.). Режим доступа: <http://www.consultant.ru/> (с;

133. [Электронный ресурс]: Европейская Конвенция о взаимной правовой помощи по уголовным делам ETS N 030 (Страсбург, 20 апреля 1959 г.) изменениями и дополнениями) – Режим доступа: <http://base.garant.ru/2541058/#ixzz3YQuB6DfI>

134. [Электронный ресурс]: Руководящие принципы для предупреждения организованной преступности и борьбы с ней (приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, от 27 августа – 7 сентября 1990г.) Режим доступа: Международное сотрудничество // <http://online.zakon.kz/>

135. Нгуен Ван Чуен. Криминологические проблемы борьбы с организованной преступностью во Вьетнаме: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: – Москва, 2000. – С. 175. РГБ ОД, 61:01-12/516 X/<http://www.dslib.net/kriminal-pravo/kriminologicheskie-problemy-borby-s-organizovannoj-prestupnostju-vo-vetname.html>

136. [Электронный ресурс]. <http://www.interpol.int> Интерпол. Режим доступа:

137. Бирюлькин В.Г., Новиков В.В., Райков В.Л., Усенко С.В. Транснациональная криминальная среда – объект деятельности оперативных аппаратов. [Текст]: Учебное пособие. / В.Г. Бирюлькин, В.В. Новиков, В.Л. Райков, С.В. Усенко – Волгоград. Волгоградская академия МВД РФ, 2006. – С. 80.

138. «Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылы-стату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2011

жылғы 2 мамырдағы №431-IV Заңы
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000431>

139. Исаева К.А. Проблемы криминалистического обеспечения расследования отдельных видов преступлений в сфере экономики [Текст]: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 /К.А. Исаева – Минск, 2002. – С. 312.

140. Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация. [Текст]: Учебное пособие под ред. акад. П.Д. Биленчука. – К.: Атика, 1999. – С. 272.

141. «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің адамдарды мемлекетаралық іздестіру туралы шартын ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 16 қазандағы №135-V Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000135>

142. [Электронный ресурс]: Ассоциация Професионалов Сысқа «АПС» – Режим доступа: <https://alldetectives.ru/general-information.html>

143. Қазақстан Республикасындағы Интерпол Ұлттық Орталық Бюросы Туралы Ереже // https://Online.Zakon.Kz/Document/?Doc_Id

144. Кучербаев А.Б. Международное сотрудничество Республики Казахстан по противодействию преступности [Текст]: магист. ... дисс... / А. Б. Кучербаев – Алматы, 2014. – С. 175.

МАЗМҰНЫ

Белгілер мен қысқартулар.....	3
Кіріспе.....	4
1. Тарау. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың қазіргі криминологиялық және криминалистикалық сипаттамасы	
1.1. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың түсінігі, негізгі белгілері және жіктелуі.....	19
1.2. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық жасайтын қылмыстық әрекеттің негізгі бағыттары	45
1.3. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық құралымдардың криминалистикалық сипаттамасы	74
2 Тарау. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықпен байланысты қылмыстарды ашу мен тергеудегі халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыратын халықаралық-құқықтық механизмдер	
2.1. ТҰҚ тергеуіндегі шет мемлекеттердің құқық қорғау органдары арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың теориялық және құқықтық негіздері	96
2.2. ТМД елдерінде ТҰҚ-қа қатысты қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсетудегі құқық қорғау органдарының халықаралық ынтымақтастығының өзекті мәселелері	113
2.3. ТҰҚ-қа қарсы іс-қимыл бойынша халықаралық полиция ынтымақтастығының жекелеген ерекшеліктері	132
Қорытынды	151
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	161

Беттеу:
Туренова Б.Ю.

Қазақстан Республикасы ПМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясы
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көш., 29

Басуға 7 қараша 2024 ж. жіберілді.
Пішімі 60×84¹/₈. №1 баспаханалық қағаз.
Ризографтық басылыс. Есептік баспа табағы 7,5.
Таралымы 500.